

अध्याय १

१. परिचय

१.१ भूमिका :-

विश्वमा रहेका सम्पूर्ण मानिसहरुको जीविकोपार्जन गर्नको लागि निश्चित स्रोत साधनको आवश्यकता पर्दछ । उक्त स्रोत साधनहरु प्राप्त गर्नको लागि रोजगारको आवश्यकता पर्दछ । रोजगार सामाजिक, आर्थिक, मनोवैज्ञानिक र राजनीतिक कारणले प्रभावित हुन्छ । यो निरन्तर जारी राख्नुपर्ने प्रक्रिया हो । मानव सभ्यताको विकासको क्रम देखि आफ्ना आवश्यकताहरु पूरा गर्नको लागि काम गर्नुपर्ने प्रक्रिया चली आएको छ । मानिसहरुको लागि आवश्यक स्रोत साधनको अभावको कारण स्रोत साधनको खोजीमा एक ठाउँदेखि अर्को ठाउँमा रोजगारीको लागि जाने गर्दछन् ।

वर्तमान २१ औं शताब्दीको विश्वमा आधुनिक संचार र यातायातको साधनको विकासले राष्ट्रिय, अन्तराष्ट्रिय स्तरमा बसाइसराइ गर्नको लागि सजिलो भएको छ । नेपाल पनि विश्व व्यापार संगठनमा सन् २००४ मा आवद्ध भएपछि विदेशीहरुले नेपालमा व्यापारका लागि लगानी गर्न खुल्ला भएको छ । यसले नेपाली उत्पादनलाई विदेशमा पठाउन र विदेशी उत्पादित बस्तुलाई नेपालमा भित्र्याउन सजिलो भएको छ । नेपाली कामदारहरु श्रमको लागि अन्तराष्ट्रिय स्तरमा बसाइसराइ गरी त्यहाँबाट आर्जन गरी ल्याएको रकमले नेपालको आर्थिक अवस्थामा सुधार आएको छ । तर अर्को तर्फ विदेशमा बनेका उच्च गुणस्तरमुक्त र सस्तो बस्तु नेपालमा भित्रिदा स्वदेशको मौलिक प्रविधि र सामाजिक सांस्कृतिक अवस्थालाई नराम्रोसँग प्रभाव पारेको छ । ग्रामीण समुदायमा विदेशी सेनामा भर्ती हुने संस्कृति जीवन निर्वाहको महत्वपूर्ण साधन बनेको छ । यसको परिणाम स्वरूप वर्तमान अवस्थामा पनि विदेशी सेनामा भर्ती हुने कार्य लोकिप्रय हुनुको साथै श्रम रोजगारको लागि विदेश जानु आर्थिक उन्नतिको लागि महत्वपूर्ण विकल्प हुन पुगेको छ ।

वितेका केही वर्ष यता वैदेशिक रोजगारमा जाने नेपालीहरुको संख्या तीव्र रुपमा बढेको छ । रोजगारको अभाव, राजनैतिक अस्थिरताको कारण कैयौं नेपालीहरु विदेशिएका छन् । अधिकांश नेपालीले वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि सम्पत्ति तथा घर जग्गा बन्धकमा राखेर वा वित्री गरेर वा साहुसँग उच्च ब्याजमा ऋण लिएर वैदेशिक रोजगारको लागि रकम जम्मा गर्दछन् । विदेशमा गएपछि पनि अज्ञानता, दुर्बलता, सुहाँउदो सीपको अभावको कारण अदक्ष कामदारको रुपमा कम ज्यालामा काम गर्दछन् । वैदेशिक रोजगारीमा जाने समयमा श्रम कम्पनी स्थानीय दलालहरुबाट

पनि केही व्यक्तिहरु नराम्रोसँग ठगिदै आएका छन् । देशमा १०% जति युवाहरु रोजगारीका लागि सीमा बाहिर जान बाध्य छन् (अधिकारी २००७) । घरघन्दा गर्ने क्रममा युवाको अभाव बूढो पुस्ता र केटाकेटी मात्र बाँकि रहँदा परम्परागत कृषि पेशामा उत्पादन घट्दै गएको छ । समाजमा पुरुषको अभाव केही कसैको समाजमा मृत्यु हुँदा महिलाहरु मलामी जाने दाह संस्कार गर्नु पर्दा परम्परागत संस्कृतिमा चुनौती सृजना भएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा श्रम बसाइसराइ मानिसलाई विश्वको विभिन्न भागमा पुऱ्याउने प्रक्रिया भएको छ । विश्वव्यापी बसाइसराइले गर्दा व्यक्तिहरुको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनैतिक अवस्थामा तीब्र रुपमा परिवर्तन आएको छ । सन् १९९० को तथ्याङ्क अनुसार ८० लाख मानिस सीमा बाहिर बसाइसराइ गरेकोमा २० लाख शरणार्थीको रुपमा बाँकि सबै आर्थिक दृष्टिकोणबाट बसाइसराइ गरेको पाईन्छ (अधिकारी २००७) । अन्तराष्ट्रिय स्तरमा गरिने बसाइसराइले कुनै जाती विशेषको संस्कृती लोप हुन सक्ने, जनसंख्याको आकारलाई बढाउने र आर्थिक, सामाजिक गतिशीलता बढाउने देखिन्छ । केही देशहरुको लागि अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइ महत्वपूर्ण आर्थिक विषयवस्तु बनेको छ । उक्त देशको अन्यदेशसँग सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्षको आकर्षण बढी देखिएको छ ।

आफू बसोबास गरेको ठाउमा रोजगारको अभाव भएपछि रोजगारको लागि बसाइसराइ गर्नु पर्दछ । संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रतिवेदन अनुसार बसाइसराइ एउटा भौगोलिक क्षेत्रबाट अर्को भौगोलिक क्षेत्रमा हुने गतिशीलता हो । यसले उद्गम स्थल र गन्तव्यस्थलको जनसंख्यालाई परिवर्तन गर्छ । बसाइसराइ एउटा जटिल प्रकृया भएकाले यसलाई सजिलै वर्गीकरण गर्न सकिदैन । यसको गति, समय, दुरी, अनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । बसाइसराइलाई आन्तरिक र वाह्य बसाइसराइ गरी दुई भागमा बाड्न सकिन्छ । आफ्नो देशको सीमा भित्र एक क्षेत्रबाट अर्को क्षेत्रमा बसाइसराइ गर्नेलाई आन्तरिक बसाइसराइ भनिन्छ भने एक देशबाट अर्को देशमा बसाइसराइ गर्ने प्रकृयालाई वाह्य बसाइसराइ भनिन्छ । कुनै ठाउँबाट बसाइ सरी जानुलाई उत्प्रवास भनिन्छ भने बसाइ सरी आउनुलाई आप्रवास भनिन्छ । बसाइसराइ स्वैच्छिक, अस्वैच्छिक गरी दुई भागमा बाड्न सकिन्छ । वैदेशिक रोजगारलाई स्वैच्छिक बसाइसराइ भनिन्छ ।

नेपालमा परिवारको आमदानी विभिन्न स्रोतबाट हुन्छ । ती आमदानीका स्रोतहरुमध्ये ग्रामीण इलाकामा वैदेशिक रोजगार नै परिवारको आमदानीको महत्वपूर्ण स्रोत हो । यस स्रोतबाट हुने आमदानीको कारण परम्परागत कृषि पेशालाई विस्थीपत गरी गैर कृषि पेशामा लाग्ने प्रवृति बढी रहेको छ । त्यसकारण वैदेशिक श्रम, बसाइसराइले जीवन्त रुप लिएको छ । यसले ग्रामीण

गरीबीबाट जीवनस्तरमा सुधार आएको छ । पहिलाको आर्थिक किठनाइलाई यसले प्रतिकार गरेको छ । यस अध्ययनले नेपालका व्यक्तिहरु रोजगारीका लागि विशेष गरी खाडी राष्ट्रहरु र मलेसिया तर्फ केन्द्रित भएको देखिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

नेपालको ग्रामीण इलाकामा वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रचलन बढी रहेको छ । सामान्यतया अन्तराष्ट्रिय रोजगार विकसित देशहरुतिर बढ्दै गएको छ । लाखौंको संख्यामा नेपालीहरु भारतमा रोजगार गरेका छन् । त्यस्तै गरी समुन्द्र पारको मुलुकमा रोजगार गर्ने क्रम पनि बढ्दो छ । यो अध्ययनको प्रमुख केन्द्रविन्दु वैदेशिक रोजगारको सिलसिलामा खाडी राष्ट्रहरु र मलेशियामा गएका कामदारहरूसँग वढी केन्द्रित गरिएको छ ।

सेवा सुविधा र रोजगारको सन्दर्भमा बसाइसराइका थुप्रै किसिमका अध्ययन भएका छन् तर अधिकांश अध्ययन आन्तरिक बसाइसराइसँग सम्बन्धित छन् । यस्ता अध्ययनमा आकर्षण र विकर्षण गर्ने तत्वका कारण बसाइसराइ गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढ्दछ भनिएको छ । विशेष गरी गन्तव्य स्थानको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक सन्दर्भले गर्दा बसाइसराइ हुने प्रक्रिया चल्दछ । बसाइसराइमा परम्परागत समुदायका मानिसहरुको गतिशीलता बढी हुन्छ । जनसंख्या वृद्धिको कारण अनेकौ समस्याहरु थपिदै जानाले देशलाई कम्तीमा पनि यथावस्थामा संचालन गर्नको लागि वैदेशिक रोजगारमा जानु पर्ने अवस्था सृजना भएको छ । केही व्यक्तिहरु आफू बसेको स्थानमा विद्यमान वातावरण प्रति असन्तोष उक्त वातावरणलाई सुधार गर्न लड्न नसक्ने कारणले गर्दा बसाइसराइ गर्दछन् । सामान्यतया अवलोकनबाट के थाहा भएको छ भने सृजनात्मक क्षमता भएका व्यक्तिहरु रोजगारको अभावको कारण विदेशिएका छन् । यो समस्याले गर्दा देशको जनशक्ति गुमाउनु पर्दा मौलिक प्रविधियुक्त संस्कृतिलाई गुमाउनु पर्दछ ।

सामान्यतया देशको अन्य भाग, अध्ययन क्षेत्र देउपुर गा.वि.स. पर्वतमा पनि वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति बढेको छ । देउपुर गा.वि.स. मात्र नभै पर्वत जिल्ला नै वैदेशिक रोजगारबाट प्रभावित भएको छ । देउपुर गा.वि.स.मा वितेका दिनमा यस विषयमा अध्ययन अनुसन्धान भएका छैनन् । यस देउपुर गा.वि.स.का वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी समस्याका कथनहरु यस प्रकार छन् ।

- १) अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न परिवारको सामाजिक आर्थिक विशेषता के कस्तो छ ।

- २) अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारमा जानु पर्ने कारण र समस्याहरु के के हुन् ?
- ३) वैदेशिक रोजगारमा जानु के कस्तो माध्यम अपनाउँदछन् ?
- ४) विश्वव्यापी श्रम बसाइसराइले अध्ययन क्षेत्रमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ५) वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिले कसरी खर्च जुटाउँछन् र कित्तु लगानीको आवश्यकता पर्दछ ।
- ६) वैदेशिक रोजगारबाट कमाएको पैसा कुन उद्देश्यको लागि खर्च गर्दछन् ।
- ७) अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारले के कस्तो सामाजिक, आर्थिक प्रभाव पारेको छ ।

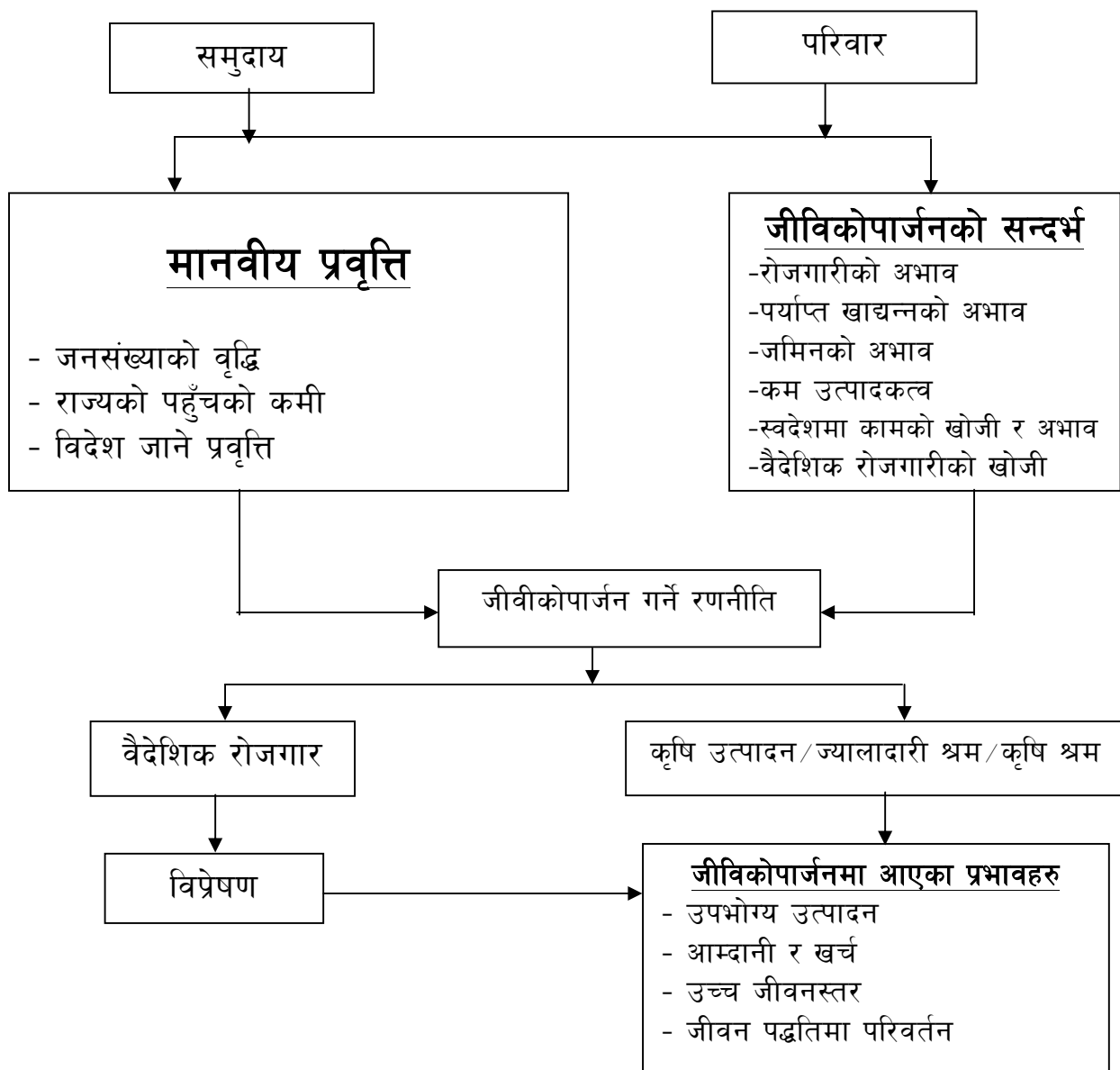
१.३ अध्ययनको उद्देश्य

अध्ययनको सामान्य उद्देश्यले अध्ययन क्षेत्रको वैदेशिक रोजगारको प्रवृत्ति र प्रभाव माथि प्रकाश पार्नु रहेको छ । सामान्य उद्देश्यले देहायका विशिष्ट उद्देश्यमा पुग्नको लागि सहयोग पुग्ने आशा गरिएको छ ।

- १) वैदेशिक रोजगारमा जानेको परिवारमा आएको सामाजिक, आर्थिक प्रभाव पहिल्याउनु ।
- २) वैदेशिक रोजगारमा जानु प्रभाव पार्ने कारणहरु निक्योल गर्नु ।
- ३) युवा शक्ति विदेशीनाले स्थानीय जन जीवनमा पारेको प्रभाव विश्लेषण गर्नु ।

१.४ अवधारणागत ढाँचा

समुदायसँग अपार प्राकृतिक र सामाजिक, सांस्कृतिक स्रोत साधन अवस्था विद्यमान हुँदा हुँदै पनि गरीबीको कारण सामाजिक, आर्थिक, मानवीय, प्राकृतिक सम्पत्तिको अवस्था सिमित भएकोले जहाँ जीविकोपार्जन गर्नको लागि राम्रो अवसर मिल्दछ, उक्त ठाउँमा वाध्यतावस जानु पर्दछ । ग्रामीण जनताहरुको लागि जीविका संचालन गर्ने आधारहरु कृषि कर्म, स्थानीय कुल्ली, भरिया आदि पर्दछन् । जव कि त्यस्ता कार्यहरुबाट पर्याप्त सम्पत्ति उपलब्ध हुन नसक्ने अवस्था विद्यमान रहन्छ तब त्यस्ता व्यक्तिहरुले वैदेशिक रोजगारको बाटो रोज्दछन् । यस अध्ययनको अवधारणागत ढाँचा सम्वन्धी विवरण यस प्रकार दिइएको छ ।

चित्र १.१ अध्ययनको अवधारणागत ढाँचा

ग्रामीण नेपालमा वैदेशिक रोजगारले कम पहुँच र पीडादायक अवस्थाको वीचमा के कस्तो भूमिका खेल्दछ भन्ने कुरा चित्र १.१ ले देखाएको छ । हामीलाई थाहा छ । जीविकोपार्जन गर्ने सम्पत्ति हुने र नहुने गरी समुदायका व्यक्ति दुई भागमा वर्गीकरण हुन्छन् । गरीब वर्गहरूसँग सम्पत्तिको कम पहुँच हुन्छ । केही व्यक्तिको परिवारलाई सुहाउँदो अवसर मिलेमा उनीहरूको आधारभूत सम्पत्तिले सजिलै जीविकोपार्जन गर्न सक्दछन् । स्थानीय रूपमा परिवारका जीविकोपार्जन गर्ने सम्पत्तिको रूपमा जमिन, गाई वस्तु र बनलाई लिन सकिन्छ । श्रम बजारमा जाने व्यक्तिहरूले तोकिएको समयमा गन्तव्य स्थानमा के कित आम्दानी गर्न सकिएला भनी तुलना गर्दछन् ।

मनोवैज्ञानिक रूपमा बसाइसराइले व्यक्तिको व्यक्तिगत व्यवसायमा हुने नाफा आदि जस्तो नहेरी राष्ट्रिय आम्दानीलाई समेत वीचार गरेको हुन्छ ।

१.५ अध्ययनको महत्व

देशमा बढ्दो गरीबी बेरोजगारको कारण कार्यक्षमता भएका युवाहरु आफ्नो देश छोड्न बाध्य भएका छन् । यसले गर्दा ग्रामीण कृषिबाट सोचे अनुसार उत्पादन लिन सकिएको छैन । जसको परिणाम स्वरूप, गैह्रकृषिबाट जीविका चलाउनु पर्दछ । कृषि क्षेत्रले धान्न नसक्ने जनशक्ति अन्य क्षेत्रको रोजगारीमा लाग्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । स्वदेशको रोजगारको तुलनामा वैदेशिक रोजगारले आर्थिक स्थिति मजबुत बनाउन सहयोग पुगेको देखिएको छ । स्वदेशमा रोजगारीको अवसर नपाएका व्यक्तिहरुले विकल्परहित ढंगबाट वैदेशिक रोजगारको बाटो अँगालेका छन् । वैदेशिक रोजगार अंग्रेजी अक्षर ३ डी (Danger, Dirty, Difficult) बाट बढी प्रभावित भएको छ । यस अध्ययनले नेपाली कामदारको वास्तविक अवस्था हेर्न मद्दत पुग्ने आशा लिएको छ ।

यस अध्ययनले रोजगारको लागि श्रमिकहरुको माग गर्ने देशहरुले कामदारको लागि सुहाउँदो नीति नियम कानून बनाउन सहयोग पुग्ने छ । वैदेशिक रोजगारमा आईपरेका समस्या समाधान गरी श्रमिकको जीविका सहज ढंगबाट चलाउन योगदान दिन सक्ने छ । त्यसको साथै यस अध्ययनले उद्गम स्थानको सामाजिक, आर्थिक प्रभावको चिरफार गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ । यस अध्ययनले अन्य अनुसन्धान कर्तालाई यस विषयमा थप अध्ययन गर्न चाहेमा उनीहरुको लागि विशेष महत्व हुन सक्दछ ।

१.६ अध्ययनको सीमा

यो अध्ययन स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति स्वरूप तयार गरिएको अनुसन्धान हो । यस अध्ययनमा साधन, स्रोत र समयको सीमितता र अनुसन्धान कर्ताको क्षमता अभिवृद्धिमा आधारितको साथै एउटा गा.वि.स.को २ वटा वडाहरुमा मात्र गरिएकोले सबै ठाउँमा सामन्तीकरण गर्न नसकिने हुन सक्छ । यस अध्ययनको तोकिएको सीमा क्षेत्रमा अनुसन्धान वर्णनात्मक ढाँचाका साथै तथ्याङ्कीय साधन र प्रविधि जस्तै चित्र प्रतिशत औषत जस्ता तथ्याङ्कको प्रयोग गरिएको छ । परिमाणात्मक, गुणात्मक तथ्याङ्क संकलनको विधि प्रश्नावली, अन्तरवार्ता, जानकार व्यक्तिसँगको छलफल, अवलोकन र वैयक्तिक अध्ययनमा आधारित रहने छ ।

यो अध्ययन, अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारमा जानु पर्ने कारणहरु र विप्रेषणको प्रवेशले आर्थिक अवस्थामा पारेको प्रभाव कस्तो रहन्छ, भन्ने विषय बस्तुमा केन्द्रित हुन्छ । त्यसकारण

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति जुन रोजगारबाट मंसीर पौष महिनामा घर फर्कि आउँदछन्, तिनीहरू नै यस अध्ययनका मुख्य उत्तरदाता हुन् । विदेशबाट हालसालै आएका व्यक्ति र परिवारका सदस्यहरूसँग वैदेशिक रोजगारले पारेको प्रभावको बारेमा अध्ययन गरिन्छ ।

यस अध्ययनमा विशेष गरी रोजगारको सिलसिलामा खाडी राष्ट्रहरूमा र मलेशियामा गएका व्यक्तिलाई अध्ययनको केन्द्रविन्दु बनाइन्छ । वैदेशिक रोजगारको लागि यी देशहरूमा जाने प्रवृत्ति तीव्ररूपमा बढेको छ । यस अध्ययनमा अध्ययन क्षेत्रको मात्र अन्वेषण गरिन्छ । उत्तरदाताले महत्वपूर्ण सूचनाहरू गन्तव्य स्थानको समेत दिएमा तिनीहरूलाई समेत समावेश गरिन्छ ।

१.७ पारिभाषिक शब्दहरू

यस अध्ययनमा तल लेखिए बमोजिमका शब्दहरू बढी प्रयोगमा आउने भएकाले तिनीहरूको बारेमा यहाँ परिभाषा गरिएको छ ।

वैदेशिक रोजगार :

काममा संलग्न भएर विशेष गरी नगद आर्जन गर्नको लागि देशवाहिर रोजगारका लागि जानुलाई वैदेशिक रोजगार भनिन्छ ।

बसाइसराइ :

यस अध्ययनमा कामको लागि अस्थायी रूपमा सीमा वाहिर जानुलाई बसाइसराइ भनिएको छ

प्रवासी :

वैदेशिक रोजगारको लागि खाडी मुलुक मलेशिया र अन्य ठाउँमा अस्थायी बसाई सर्ने काममा संलग्न व्यक्ति प्रवासी हुन् तर अहिले जो घर फर्केका छन्, तिनीहरू नै यस अध्ययनका उत्तरदाता हुन् ।

वैदेशिक नोकरी :

वैदेशिक रोजगारमा गएको व्यक्तिले जुन काम गर्दछ, त्यसलाई वैदेशिक नोकरी भनिन्छ ।

विप्रेषण :

वैदेशिक रोजगारमा रहँदाको अवस्थामा प्राप्त गरेको रकमलाई विप्रेषण भनिन्छ । यस अध्ययनमा विदेशमा रहँदाको अवस्थामा वैदेशिक नोकरीबाट कमाएको रुपँयालाई विप्रेषण भनिन्छ ।

खाडीराष्ट्रहरु :

साउदी अरब, कतार, कुवेत, इरान, इराक, दुवई, वहराइन, ओमन आदि पर्दछन् ।

१.८ अध्ययनको संगठन

अध्ययनको प्रकृति अनुसार वर्तमान अनुसन्धानलाई सात भागमा बाँडिएको छ । जुन परिचय खण्डबाट शुरु भै निष्कर्षको सारंश र सुभावावरुबाट अन्त्य गरिएको छ । पहिलो अध्यायमा परिचय खण्ड राखिएको छ, जसमा समस्याको कथन, अनुसन्धानका उद्देश्यहरु, अवधारणागत ढाँचा अध्ययनको औचित्य र पारिभाषिक शब्द राखिएको छ । त्यस्तै गरी दोस्रो अध्यायमा पूर्व साहित्यको समीक्षा राखिएको छ, जसमा वैदेशिक रोजगारको वैज्ञानिक आविष्कारवारेमा नेपाल र विदेशका समाजशास्त्रीय अवधारणालाई सैद्धान्तिक रूपमा वर्णन गरिएको छ ।

अध्ययनको तस्रो अध्यायको अनुसन्धान विधिमा निम्न शीर्षकहरु जस्तो अध्ययन क्षेत्रको छनौट, अनुसन्धान ढाँचा, तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत नमूना छनौट प्रक्रिया, तथ्याङ्क संकलन प्रविधि र तथ्याङ्क विश्लेषणको विधि रहेको छ । चौथो अध्यायमा जनसाङ्ख्यिकिय र सामाजिक, आर्थिक पृष्ठभूमि प्रतिनिधित्व हुने गरी परिवारहरुबाट नमूना छनौट गरिएको छ । पाँचौ अध्यायमा वैदेशिक रोजगारको कारण र प्रविधिको वारेमा विश्लेषण गरिएको छ । यसै गरी छैटौ अध्यायमा विप्रेषणलाई केन्द्र विन्दु मानी पारेको प्रभाव जस्तो परिवारको सम्पत्तिमा आएको परिवर्तन, जीवनस्तरमा आएको परिवर्तनकोवारेमा वर्णन गरिएको छ । अन्त्यमा अन्तिम अध्यायमा निष्कर्षको सारंश र सल्लाहाहरु राखिएका छन् ।

अध्याय-२

पूर्वसाहित्यको समीक्षा

२.१ सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

मानवजाति अस्तित्वमा आएदेखि वसाइसराइ गर्ने प्रक्रिया चलिरहेको छ । दुङ्गेयुगका घुमन्ते, फिरन्ते जाति खानाको खोजीमा वसाइसराइ गर्दथे । (डेविड १९७०) । कृषि समाजमा उर्वर र खेती योग्य जमिनको खोजीमा वसाइसराइ गर्दथे । वसाइसराइमा संलग्न व्यक्तिहरु अन्धविश्वासी, नवीनतम, वीचारधारी, सान्दर्भिक उत्कृष्ट खालका गरी सबै वर्गका व्यक्तिहरु हुन्थे । त्यसकारण वसाइसराइ साहित्यमा समाजशास्त्री, अर्थशास्त्री, जनसंख्याविद, भुगोलविद र अरु विशेषज्ञहरुले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । प्रसिद्ध हिन्दु धर्मशास्त्र मनुस्मृतिमा मनुले आर्यहरुको लागि नियम सकानूनहरु लेखे, जसलाई राम्रो संस्कार भएका शिक्षित गैर आर्यहरुले समेत स्वागत गरे जो आफ्नो रोजगार र सम्पत्ति छोडेर आर्यको जमिनमा वसाइसराइ गरी आएका थिए (मनु अध्ययन २) इतिहासमा लामो समयदेखि यता वसाइसराइ गर्ने कार्य निरन्तर चलिरहेको छ । वर्तमान अवस्थामा सबै राज्यको शासकहरुले वसाइसराइको लागि सुहाउँदा नितीहरु निर्माण गरेका छन् ।

सन १८८५ मा वसाइसराइको व्यवस्थित ढंगवाट अध्ययन गर्ने पहिलो व्यक्ति रभेन्स्टेन हुन । उनका अनुसार राज्यमा भएका निश्चित अलोकप्रिय तत्वहरुले आफू जन्मेको ठाउँवाट वसाइसराइ गर्न उत्तेजित गरी विकर्षण गर्दछ, भने गन्तव्य स्थलमा भएका लोकप्रिय तत्वहरुले मानिसहरुलाई आकर्षण गर्दछ ।

कार्ल र वाल्लीले (१९७०) अफ्रिकामा ग्रामीण क्षेत्रवाट शहरी क्षेत्रमा स्थान्तरणको नमूनाको वैज्ञानिक ढंगवाट अध्ययन गरेका छन् । यस प्रकारको स्थान्तरण केसँग सम्बन्धित छ भने ग्रामीण क्षेत्रको परम्परागत, कम उत्पादकत्व अर्थतन्त्रवाट शहरी क्षेत्रमा आधुनिक औद्योगिक क्षेत्रमा आफ्नो लगानीलाई विस्तार गर्ने रहेको थियो ।

सिरिओक (Shryock) र सिजल (१९७१) ले वसाइसराइ गराउन बाध्य गराउने कारणहरुको वारेमा जोड दिएका छन् । उनीहरुका अनुसार उद्गमस्थलमा उच्च व्यवसाय गरी आफू वन्ने चाहना कम गर्दछन भने गन्तव्यस्थलमा वसाइसराइ गर्ने चाहना बढी गर्दछन् । तिनीहरुले के पत्ता लगाएका छन भने वसाइसराइवाट गन्तव्यस्थलमा प्रत्यक्षढंगवाट उपयुक्त खालको अवसर मिल्दछ, भने उद्गमस्थलवाट प्रत्यक्ष रुपमा अवसरहरु प्राप्त गर्न गाह्रो पर्दछ ।

Bogue (१९५९) ले बसाइसराइ र वसाई सनेको कारण, व्यवहार, प्रकार र उत्पन्न परिणतीको बारेमा जोड दिएका छन् । उनले बसाइसराइ सामाजिक, आर्थिक परिवर्तनको अवस्थामा समायोजन गराउने प्रक्रिया हो भन्ने कुरा पत्ता लगाए । यो परिवर्तनको तत्वले प्राकृतिक स्रोत साधनको अभाव, व्यवहारमा विभेद र समुदायवाट अलग गरिएकालाई एक हातमा रोजगारीको सुवर्ण अवसर मिल्दछ भने अर्को हातमा वस्ने ठाउँमा सुहाउँदो वातावरण उपलब्ध हुन्छ ।

Stark & Failor (१९८९) ले मेक्सीको र संयुक्त राज्य अमेरिकामा अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइको अध्ययन गरे । जसमा आफन्तलाई बसाइसराइ गराउनको लागि आफन्तको परिवारले नै महत्व पूर्ण भूमिका निर्वाहा गरेको वैज्ञानिक प्रमाण फेला पारे । बसाइसराइवाट आशा गरिए अनुसारको आम्दानी आफ्नो नियन्त्रणमा ल्याएको देखेपछि आफन्तहरु अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइमा जाने कार्यको शुभारम्भ भयो ।

Peterson (१९७५) ले वसाई सराईलाई उमेर लिङ्ग, पारीवारीक स्थिति, पेशा, बौद्धिकता र स्वतन्त्रता प्रभाव भनेका छन् । बसाइसराइ विभिन्न प्रभाव भन्दा कानूनी वाध्यता पनि हुन सक्दछ । उनका अनुसार पौराणिक कालमा एउटा समूह एक ठाउँवाट अर्को ठाउँमा कानूनी वाध्यतावस बसाइसराइ गर्नु पर्दथ्यो ।

संयुक्त राष्ट्र संघले विभिन्न समयमा विश्वका विभिन्न भागको बसाइसराइको अध्ययन गर्नको लागि प्रशस्त समय विताएको छ । संयुक्त राष्ट्र संघ अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइ प्रतिवेदन (२००२) अनुसार विश्वका मानिसहरुको एक ठाउँवाट अर्को ठाउँमा गतिशीलता हुनु, एक मौलिक विशेषता हो । अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइले उद्गम ठाउँको समुदायमा र गन्तव्य ठाउँको समुदायमा केही सकारात्मक, केही नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । बसाइसराइले व्यक्तिमा रहेको दक्षता र उनीहरुको मौलीक संस्कृतिको हस्तान्तरण हुन सक्ने भएकोले राष्ट्र उक्त राष्ट्रको संस्कृतिलाई धनी बनाउन सक्दछ । आजको दिनहरुका थुप्रै मानिसहरु देश वाहीर वसोवास गरि रहेका छन् । ठुलोसंख्यामा भएको बसाइसराइले देशको लागि अर्थ पूर्ण ढंगले योगदान पुऱ्याएको छ । यही समयमा अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइको कारण केही देशहरुले मानवीय शक्तिलाई गुमाएको छ र उक्त मानवीय शक्तिले गन्तव्य स्थलको देशमा राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक तनाव दिन सक्दछ । विगत ३ दशक अगाडिको राष्ट्रसंघको प्रतिवेदन अनुसार अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइ सम्बन्धी नीतिहरु यसरी विकास भएका छन् ।

क) विकसित देशहरुले अन्तराष्ट्रिय श्रम बसाइसराइको प्रवेशलाई नियन्त्रणकारी रुपमा विकास गर्ने ।

- ख) वैदेशिक कामदारको माग गर्दा विशेष गरी विकाशोन्मुख देशका मानिसहरूबाट माग गर्ने
- ग) कामदारका परिवारलाई बसाइसराइको स्वीकृती दिने कार्यको व्यवस्था गर्ने ।
- घ) व्यक्तिलाई निशुल्क गतिशीलता गराउन क्षेत्रीय सम्झौतालाई समायोजन गर्ने ।

यो साहित्यबाट यो निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ कि बसाइसराइ आकर्षण र विकर्षणको परिणाम हो । बसाइसराइ सिद्धान्त गन्तव्यस्थल र उद्गमस्थलको आकर्षण र विकर्षणसंग सम्बन्धित छ । बसाइसराइमा दुवै ठाउँको बसाइसराइलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरूका वारेमा अध्ययन गरिन्छ । सैद्धान्तिक समीक्षाको वारेमा केही सिद्धान्त (Peterson 1975) ले वसाई सराईको प्रकारकावारेमा जोड दिएका छन् भने अन्य (Raventeins 1885, Lee 1966) ले कारणको वारेमा विश्लेषण गरेका छन् ।

२.२ श्रम बसाइसराइको सैद्धान्तिक व्याख्या

सामाजिक सञ्जाल सिद्धान्त

अन्तराष्ट्रिय श्रम बसाइसराइलाई सामाजिक सञ्जालले प्रभाव पारेको छ । बसाइसराइसँग महिला, पुरुष जुन एकठाउँबाट अर्को ठाउँमा गईरहन्छन् श्रम बसाइसराइको रूपमा जुन व्यक्तिहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा संस्कृतिसहित जान्छन् । यसमा सामाजिक सञ्जालले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । आन्तरिक तथा वाह्य रूपमा बसाइसराइ गर्ने परिवार समुदायको बसाइसराइको सञ्जालले मध्यस्थता गर्ने कार्यको वृद्धि भएपछि, सञ्जालले जटिल रूप लिने गर्दछ । बसाइसराइले हरेक व्यक्तिहरूमा परिपक्वता ल्याउने विश्वास गरिएको छ । यस्तो किसिमको संस्कृतिले संस्था र कार्यकर्तामा असल व्यवहार युक्त बसाइसराइ उद्योगको सृजना गर्दछ, (Lewellen 2002, 132)

अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइमा बसाइसराइको सञ्जालले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाहा गरेको छ । यो प्रक्रियाले निश्चय पनि नातेदार साथी आफ्नो देशका सम्बन्धित व्यक्तिलाई सूचना प्राप्त गर्न सजिलो भएको छ । (Boyd 1989) ।

माथीका बसाइसराइका सैद्धान्तिक पक्षले गन्तव्य स्थलमा व्यक्तिको आन्तरिक सम्बन्धलाई वलियो पार्न, मौद्रिक तथा मनोवैज्ञानिक संकटलाई हटाउन, बसाइसराइ सम्बन्धी सूचना तथा कार्यविधिको वारेमा अवगत हुन र रोजगारीको मौकाको वारेमा असल वीचार प्रदान गर्दछ । तर यो सिद्धान्तमा गन्तव्य ठाउँको कामको प्रकृति र कामदारको छनोट गर्ने व्याख्याको अभाव रहेको छ ।

त्यसैले अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइमा व्यक्तिगत क्षमता र दक्षताको वारेमा हुन सक्ने जोखिम धेरै महत्वपूर्ण वीचारणीय विषयवस्तु हो ।

२.३ श्रम बसाइसराइ र विश्व व्यवस्था सिद्धान्त

समाजशास्त्रको विकासवादी सिद्धान्तमा विश्व व्यवस्था सिद्धान्त लोक प्रिय छ । विश्व व्यवस्था सिद्धान्तले देशहरु बीचको आर्थिक सम्बन्धमा जोड दिन्छ र यसले विश्व अर्थतन्त्रको विश्लेषणात्मक दृष्टिकोण दिन्छ । यसलाई नव मार्क्सवादी सिद्धान्तको रूपमा चिनिन्छ । इमूनअल वालेस्ट्राईन र अन्य सामाजिक वैज्ञानिकहरुले १९७० मा यो सिद्धान्तको विकास गरेका हुन । उनले गरेको परिभाषा अनुसार यसले सीमा (राजनैतिक, सामाजिक र आर्थिक) संरचना समूह सदस्यहरुमा वैधानिक सम्बन्धको शासन गर्दछ । यसको जीवन द्वन्दात्मक ढंगवाट बनेको छ । यस सिद्धान्तले देशहरु एक अर्को बीचमा तनाव बेहोर्दै फाइदाको खोजीमा अगाडि बढेका छन् । विश्व व्यवस्था सिद्धान्त सम्पत्तिको असमान वितरणको आधारमा सामाजिक परिवर्तन र विकासको गतिशीलताको उन्नत दृष्टिकोणको सिद्धान्त हो भनी बुझिएको छ ।

यो सिद्धान्तको अनुसार विश्वसाम्राज्य राजनैतिक दमनमा आधारित छ । जहाँ पूँजीवादीहरुले विश्व अर्थतन्त्रलाई आफ्नो कब्जामा लिएका छन् । (Ritzer 1996) । इमानुएल वालेस्ट्राईनले विश्वलाई केन्द्र, क्षेत्र, अर्थपृष्ठ क्षेत्र, र पृष्ठक्षेत्र गरी ३ वटा वर्गमा वर्गीकरण गरेका छन् । जसमा केन्द्र क्षेत्रका (विकासशील) र पृष्ठ क्षेत्र (कमविकसित) का देशहरुलाई कसरी आर्थिक फाइदामा शोषण गरेका छन् भनी उल्लेख गरेका छन् । केन्द्रक्षेत्रका देशहरुले जहिले सुकै महङ्गा वस्तुहरु निर्यात गर्दछन् र सस्तो श्रम र सस्ता कच्चा पदार्थ आयत गरी विश्व बजारलाई आफ्नो अधीनमा लिएका छन् । केन्द्रक्षेत्रमा भएका उच्च गुणस्तरीय उद्योगहरुको प्रतिस्पर्धाले गर्दा पृष्ठ क्षेत्रका देशहरुको विकास अवरुद्ध भएको छ ।

विश्व व्यवस्था सिद्धान्तले श्रमको अन्तराष्ट्रियकरणलाई उल्लेख गर्दछ । गरीब तथा पृष्ठ क्षेत्रका मुलुकले विकसित र विकासशील मुलुकमा सस्तोमा श्रम प्रदान गर्दछ । त्यसको परिणाम स्वरुप नेपाली श्रम बजार अन्तराष्ट्रिय स्तरमा दक्षता नभएको र सस्तोमा विक्री भएको छ ।

यस कारण विश्व व्यवस्था सिद्धान्तले एक सम्पूर्ण (राजनैतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक) सामाजिक परिवर्तन र विकासको विश्व आर्थिक व्यवस्थाद्वारा गर्ने शासनको बारेमा विश्लेषण गर्दछ । असमान श्रम विभाजन भएको अवस्थामा केन्द्र क्षेत्रले कसरी पृष्ठ क्षेत्रलाई शोषण गर्दछ भन्ने देखाएको छ । बहुतह भएको यस सिद्धान्तले सानो तह र ठुलो तहलाई बराबर बनाउन सक्दछ भनिएको छ । यसले विभिन्न सामाजिक पक्षको सम्बन्धको विश्लेषण गर्ने भएकोले यो सिद्धान्त रुचिपूर्ण र किस्मको छ । यो सिद्धान्त यस प्रकार पनि रुचि पूर्ण छ कि समाजको भैपरी आउने

सञ्जालको बारेमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा यसका तत्वहरूको बारेमा सामान्य र जटिल प्रकारले वर्णन गर्दछ। निश्चितसमयमा यी तत्वहरूको एक अर्कोमा सम्बन्ध कम र वढी हुन्छ।

यो सैद्धान्तिक अवधारणाद्वारा हामीहरूले विश्व आर्थिक अवस्था बुझ्न सक्दछौं। यसले नेपालको स्थिति पत्ता लगाई किन नेपाल श्रम निर्यात गर्ने देशको रूपमा चिनिन्छ, भन्नेबारेमा बुझ्न सक्दछौं।

२.४ नेपालमा अन्तराष्ट्रिय श्रम बसाइसराइको अध्ययन

नेपालमा बसाइ सराइको इतिहास पुरानो छैन जति बसाइसराइ आफ्नै इतिहास पुरानो छ। यसमा साक्षरताको सृजना पछि बसाइसराइ गर्ने प्रवृत्तिमा तुलनात्मक रूपमा कम भएको छ। नेपाल सरकारले जनगणना लिने कार्य सन् १९११ देखि शुरु गर्‍यो जुन हरेक १०/१० वर्षमा भैरहेको छ। सवैजसो जनगणनाहरूले संख्यात्मक पक्षलाई प्राथमिकता दिए भने बसाइसराइको विश्लेषणात्मक गुणात्मक पक्षलाई कम प्राथमिकता दिएका छन्। जे भएता पनि नेपाली र विदेशी विद्वानहरूबाट बसाइसराइको सूक्ष्म तहको अध्ययन गर्ने केही प्रयासहरू भएका छन्।

MC Dougal (1968) ले पश्चिमी पहाडको बसाई सराई र नेपालको पश्चिमी भित्री तराई महाकाली, सेती, कर्णाली र राप्तीसहितको अस्थायी बसाइसराइ जुन ठाउँमा कम आम्दानी भएको कारण भएको थियो। त्यसको अध्ययन गरेका छन्। विशेष गरी नून, मट्टीतेल, चिनी, कपडा, अन्य आवश्यकता जस्ता दैनिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि नगदको आवश्यकता पर्दछ। अध्ययन पछि भारतमा बसाइसराइ गर्ने कामको सुरुवात २० वर्ष अगाडि भएको हो (अहिले ६० वर्ष)। पछि उत्पादन प्रणालीमा आएको सुधारको परिणाम स्वरूपको उच्च उत्पादनले बसाइसराइ गर्नुपर्ने समस्यामा समाधान आएको थियो।

Dahal, Rai and Manzando (1997) ले महाकाली अञ्चलको दार्चुला, वैतडी, डडेल्धुरा र कञ्चनपुर जिल्लाको जमिन र बसाइसराइको जीवन पद्धतिको अध्ययन गरेका छन्। यो अध्ययन नेपालमा बसाइसराइको एक ऐतिहासिक विश्लेषण बनेको छ। यसले बसाइसराइका विभिन्न विषयवस्तुका बारेमा गहन छलफल गरेको छ। यो अध्ययनले पत्ता लगाएका धारणा मानवशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय मानव व्यवहार र सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक तत्वमा आधारित छ। यसमा बसाइसराइ गर्दा पर्ने प्रभावको व्याख्या धेरै अध्ययन हेरेर गरिएको छ। बसाइसराइको प्रभाव र कारणलाई सामान्य तत्वहरूबाट पहिचान गरिएको छ। यस अध्ययनको

निष्कर्ष बसाइसराइलाई एक लक्षणको रूपमा लिनु पर्दछ । समस्याको कारणको रूपमा लिनु हुँदैन भनिएको छ ।

कंशाकार (१९८२) का अनुसार नेपाल र भारत बीचको अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइको लागि केही ऐतिहासिक कारणहरू छन् । जस्तो कि १८१४ पछिको नेपाल अंग्रेज युद्ध पछि भारतीय अंग्रेज र नेपाल सरकारका प्रतिनिधि बीच भएको सन्धि संझौता अनुसार नेपालका पहाडी क्षेत्रका मानिसहरू भारतीय सैनिक सेवामा भर्ना हुनु पर्ने व्यवस्था भएको थियो । त्यस समय पछिवाट पहाडी भेकमा मानिसहरू वैदेशिक रोजगारमा विशेष गरी सैनिक, पुलिस सेवा अन्य कामहरूमा गईरहेका छन् ।

Yamakana (2000) ले नेपाली कामदारलाई मुख्यत उच्च ज्यालाले आकर्षण गर्दछ भनी तर्क दिएका छन् । यद्यपि मानवीय पूँजीको विशेषता जस्तै उमेर, शिक्षा, नैतिकतासँग श्रमको ज्यालाको कम सम्बन्ध छ । उनले फेरी के कुरा थपेकि छन् भने तीव्र विकास भएका देश (जापान, कोरिया, मलेशिया, ताईवान) र आर्थिक वृद्धिवाट सन् १९६० देखि आर्थिक रूपमा सम्पन्न भएको एशियाले उनीहरूका छिमेकि, पूर्वी र दक्षिण एशियाका राष्ट्रलाई निन्दा गरेको कुरा उल्लेख गरेकि छन् । हाल अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइको छाल बढिरहेको अवस्थामा श्रम बजारमा कामदारको अभाव भएको छैन तर विश्वासनीय राम्रो प्रवृत्ति भएका कामदारहरूको अभाव भएको छ । उदाहरणको लागि विकसित देशका अधिकांश परिवारहरूले उनीहरूको आफ्नो बच्चालाई उच्च शिक्षाको लागि वाहिर पठाउँदछन् । तिनीहरूले तल्लो तहको काम गर्न रुचाउँदैनन् जव नेपाली कामदारहरू यस्ता ज्ञान आर्जन गर्नुको साथै तल्लो तहको काममा पनि लाग्दछन् । उनले फेरि के थप्दछिन भने नेपाली कामदारहरू शिक्षित भएर पनि कामको अनुभवको अभाव हुन्छ । त्यस्ता कामदारलाई सीप सिकेका व्यक्तिको सम्बन्धको आधारमा उक्त देशमा काममा लगाईन्छ ।

Graner, F & K.B. Karmacharya (2001) ग्रामीण क्षेत्रका कामदारहरूमा मोलमोलाई गर्ने क्षमताको अभाव, शिक्षा र व्यवसायिक तालिमको अभावको कारणले गर्दा कम ज्यालादारी र छोटो समयको लागि नियुक्ति गर्ने प्रक्रियामा दविएका छन् । त्यसको परिणाम स्वरुप शहरी श्रम बजारमा श्रमको अवसर खोजी गर्नेहरूको संख्या बढी रहेको छ । यही समयमा शहरी श्रम बजार लामो समय सम्म काम उपलब्ध गराउने काममा असफल हुँदै आएको छ । यी असहज अवस्थाको परिणाम स्वरुप ग्रामीण र शहरी श्रम बजार अन्तराष्ट्रिय श्रम बजार विशेष गरी भारत र मध्यपूर्वमा कामको अवसर खोज्नेहरूको संख्या बढेको छ ।

Seddon.et.al (2001) ले वैदेशिक रोजगारमा जानेहरूलाई नयाँ लाहुरे भनी व्याख्या गरेका छन् । यसले रोजगारबाट फर्केपछि गरीब नेपालीहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन सक्दछ । तर अत्यन्त गरीबहरू यो अवसरबाट धेरै नै टाढा छन्, किनभने उनीहरूले वैदेशिक रोजगारमा जानका लागि लगानी जुटाउन सक्दैनन्, अर्कोतिर लगानी जुटाएर जसोतसो जाने व्यवस्था मिलाईहाले पनि स्थानीय दलालहरूबाट नराम्रोसँग ठगिन्छन् । त्यसको परिणाम स्वरूप धेरै गरीबहरू वैदेशिक रोजगारमा कम मात्रमै संलग्न हुन्छन् । यिनीहरू देशको कुनै ठाउँमा रहन्छन् । उनीहरू वैदेशिक रोजगारमा गै कमाई आउनेहरूको जीवनस्तरको तुलनामा धेरै पछाडी परेका हुन्छन् ।

Subedi (2003) ले नेपालको जनसंख्या वार्षिक रूपमा २.२ प्रतिशतको दरले वृद्धि भै रहेको छ भनेका छन् । हरेक वर्ष २ लाख भन्दा बढी अदक्ष जनशक्ति श्रम बजारमा प्रवेश गर्दछन् । बहुसंख्यक यस्ता श्रमिकहरू ग्रामीण क्षेत्रका हुन्छन् । किनभने ग्रामीण क्षेत्रमा गरीबी र रोजगारीको अवसरहरूको अभावको कारण वैदेशिक रोजगारमा जान बाध्य हुन्छन् । पछिल्ला दिनहरूमा नेपाल सरकारले वैदेशिक रोजगारबाट नागरिक र राज्य दुवैलाई फाईदा हुने एक साधनको रूपमा लिएको छ । उनले व्याख्या गरेका छन् । वैदेशिक रोजगारका लागि बसाइसराइ गर्नेहरूको दर विगतमा भन्दा हालका दिनहरूमा तीव्र गतिमा बढेको छ । १९९० भन्दा बढी वैदेशिक रोजगार कम्पनीहरू नेपाली कामदारलाई विदेशमा पठाउनको लागि सक्रिय भै लागेका छन् । तर यस्ता कामदारहरू स्थानीय दलालका शिकार बनेका छन् । नेपाली कामदारहरू बहुसंख्यक भारतमा र दक्षिणपूर्व मध्यपूर्वका देशहरू नै मुख्य गन्तव्य स्थल हुन् । उनले यो तर्क पनि दिएका छन् कि नेपालको वर्तमान राजनैतिक अवस्थाले पनि युवाहरूलाई समुन्द्र पारको मुलुकमा रोजगारीको लागि जान बाध्य पारेको छ ।

WYSS, S. (2003), वैदेशिक रोजगारमा लैजाने प्रक्रियामा संलग्न रोजगार कम्पनीहरू तथ्यमा निर्णायक हुन्छन् । तर सूचनाको सङ्कलन, उच्च लगानी र कामको सुरक्षाद्वारा वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिलाई उनीहरूले नराम्रोसँग ठगिरहेका हुन्छन् । यस्ता निर्णायक अधिकारले रोजगारमा जाने परिवार र उसको जीविकामा संभाव्य योगदान दिन सक्दछ । उनको पछिल्लो तर्क के छ भने प्रवासी व्यक्ति साँच्चै कै गरीब र ग्रामीण क्षेत्रको हो भने उसलाई गन्तव्य स्थलमा रोजगार सम्बन्धी व्यवस्थाको वारेमा सुहाउँदो सूचना हुनुपर्दछ । उनीहरूको तथ्य रहित गलत सूचनाबाट आकर्षण गरेमा त्यसको परिणाम स्वरूप गन्तव्य स्थलमा धेरै असुविधाहरूको पनि सामना गर्नुपर्दछ ।

यस्तै गरी केही शोधपत्रहरूले पनि नेपालको वैदेशिक रोजगारको प्रस्तुतीकरणलाई जोड दिएका छन् । गौतम (१९९९) ले वाग्लुङ्ग जिल्लाको काँडेवाँस गा.वि.स.बाट भारतमा रोजगार गर्ने व्यक्तिको अध्ययन गरेका छन् । यस्तै गरी आले (२००१) ले कासिक जिल्लाको पुम्दी भुम्दी गा.वि.स.को श्रम बसाइसराइको अध्ययन गरेका छन् । जसमा उनले वैदेशिक रोजगारको कारण, लगानीको स्रोत र विप्रेषणको प्रयोगको अध्ययनमा जोड दिएका छन् । उक्त अध्ययनबाट बसोबास गरेको क्षेत्रमा स्रोत साधनको परिचालन गर्न नसक्दा बेरोजगार हुनु परेकोले जग्गा जमिन विक्री तथा व्यक्ति ऋणको प्रयोग गरि रोजगारमा गएको रोजगारबाट प्राप्त विप्रेषणको अधिकांश रकम ऋण तिर्न, घरेलु सम्पत्ति खरीद र घर जग्गाको मर्मतमा खर्च भएको पत्ता लागेको थियो ।

धेरै अध्ययनले नेपालमा अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइको विगतमा भएको ढाँचामा वढी जोड दिएका छन् भने आफ्नो देश र समाजमा परेको सामाजिक, आर्थिक प्रभावमा कम जोड दिएका छन् । २९ औं शताब्दीमा श्रम बसाइसराइ अन्य दृष्टिकोण भन्दा विश्वव्यापी दृष्टिकोण बनेको छ । विश्व बैंकको प्रतिवेदन २००७ अनुसार नेपालमा वैदेशिक रोजगारबापत आएको विप्रेषण सही ठाउँमा उपयोग गर्न र परनिर्भरताको स्थितिबाट देशलाई मुक्ति दिलाउन दुवै चुनौतीको रूपमा देखा परेका छन् । कृषि उत्पादनमा कम उत्पादकत्व, मौलिकताको पुँजीको उत्पादन, योजनाको विनास इत्यादि श्रम बसाइसराइको आयतनमा आएको वृद्धिको परिणति हो । यस कारण यस अध्ययनले वैदेशिक रोजगार प्रवृत्तिसँगै सामाजिक, आर्थिक प्रभावको विश्लेषण प्रस्तुत गरेको छ ।

अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइले नेपालको महत्वपूर्ण जनसङ्ख्याकिय पक्षको रचना गरेको छ । बसाई सरी अन्यत्र जाने र अन्य देशबाट बसाई सरी आउने नेपाल र नेपालीको विशेषता हो । नेपालमा बसाइसराइ संस्कृतिसँग सम्बन्धित केही नाम चलेका ऐतिहासिक तत्वहरू छन् । ऐतिहासिक रूपमा हेर्दा नेपालमा ३ प्रकारका बसाइसराइ नमूनाका प्रमाणहरू पाइन्छन् ।

क) सैनिक भर्तीसँग सम्बन्धित गतिशीलता ।

ख) कृषि र अन्य आर्थिक क्रियाकलापको लागि भएका गतिशीलता ।

ग) वैवाहिक सम्बन्धबाट हुने बसाई सराई ।

नेपालमा ८० प्रतिशतभन्दा वढी बसाइसराइ हिमाली र पहाडी क्षेत्रबाट हुन्छ (Subedi 1991) .

नेपाली जनसंख्याको बसाइसराइको प्रवाह ईतिहासको विभिन्न समयमा उत्तर र दक्षिणमा चली रह्यो । नेपाली समाज र संस्कृति भारतीय आर्य र तिब्बती ब्राह्मण जातीय दुवै समूहसँग समावेश भएको छ । बसाइसराइ गरी आउने तिब्बती ब्राह्मण समूहहरू स्वैच्छिक प्रकृतिका थिए । तिनीहरू

नेपालमा कुशल वासस्थानको खोजीमा थिए । अर्कोतिर दक्षिणतिरबाट बसाइसराइ गरी आउनेहरू अस्वैच्छिक प्रकृतिका थिए । उनीहरू भारतका मुस्लीमहरूको आक्रमणबाट आफ्नो धर्म, संस्कृति वचाउनको लागि नेपालमा आएका थिए (Kansakar 1984) ।

यसकारण नेपाल आप्रवासीहरूको लागि कुशलतापूर्वक जीउन सकिने राम्रो र सुरक्षित ठाउँ थियो । त्यसवेला नेपालमा मानिसहरूलाई राज्यले भाराको नाममा विना पारिश्रमिक काममा लगाउँदथ्यो । त्यसको परिणाम स्वरूप नेपाली किसानहरू महिला, केटाकेटी र बूढाबूढीसहित आफ्नो देशको कृषि कार्यलाई दुर्बल पारी स्वदेश छोडेका थिए (K.C and Suwal 1996) । यसरी नेपालीलाई विकर्षण गर्ने प्रक्रिया एकनाससँग लगातार चलिरहेको थियो । यसै समयमा चलेको अंग्रेज नेपाल युद्ध (1777-1789) को समयमा राज्यले किसानहरूलाई करको दरमा वृद्धि गरेको हुनाले पनि आफ्नो देशबाट विस्थापित भएका थिए (Perry 1997)

सुगौली सन्धि (1816) पछि नेपालीहरू ब्रिटीस भारतीय सेनाको लागि सन्धिले व्यवस्था गरे अनुसार भारतीय भूमिमा सैनिक रोजगारीको लागि बसाइसराइ गर्न सुरु गरे । त्यसपछि पहिलो स्थलवाहिनी (Sirmour Battalion) को विद्रोहबाट ठूलोसंख्यामा नेपाली युद्धवन्दीहरू घरतर्फ फर्केका थिए (Kansakar 1984) । बसाइसराइ गर्ने क्रममा काठमाण्डौंबाट नेपालीहरू व्यापार गर्न तिब्बतमा ४००-५०० परिवार गएका थिए । त्यसकारण नेपाली उत्प्रवासको घटनाले उल्लेखनीय भूमिका खेलेको छ । ब्रिटीस भारतीय सेनामा भर्ती वाहेक भारतीय ब्रिटीस सरकारले नयाँ कृषि कार्यक्रम विभिन्न प्रान्तहरू जस्तै आसाम, दार्जलिङ्ग, बर्मा, आदिमा ल्याएको थियो, जसले गर्दा नेपालका हिमाली र पहाडी क्षेत्रका किसानहरू आकर्षित भएका थिए । पछि धेरै नेपालीहरू होटल र चौकिदारी काम गर्न गएका थिए, जुन हाल सम्म निरन्तर चलिरहेको छ । त्यस वेला नेपालको कृषि भूमिलाई रैकर, जागिर र विर्तामा परिणत गरिएको थियो । यस्ता किसिमको जग्गा व्यवस्थामा केवल ब्राह्मण क्षेत्रीको मात्र एकाधिकार कायम रहेको थियो । यस्तो अप्ठ्यारो परिस्थितिले गर्दा नेपाली समाज सामु थुप्रै चुनौतीहरूको सृजना भएको थियो । जसले गर्दा नेपाली किसानहरूको नयाँ आर्थिक खाडल वन्न पुगेको थियो । नेपालमा यस्तो परिस्थितिको सृजना भैरहेको अवस्थामा भारतका मुख्य ठूला शहरहरूमा भने कामदारहरूलाई रोजगारीका अवसरहरू खुलेका थिए । जसले गर्दा ठूलो संख्यामा नेपाली कामदारलाई आकर्षण गरेको थियो (Perry 1997) । वर्तमान अवस्थामा दक्ष र अदक्ष नेपाली कामदार कामको लागि अरब र युरोपियन देशहरूमा रोजगारको लागि जाने प्रवृत्ति छ ।

२.५ नेपालमा उत्प्रवासको संख्यात्मक अध्ययन

सयौं वर्षदेखि नेपालबाट परम्परागत रूपमा सीमा बाहिर व्यापार, काम र अन्य उद्देश्यले जाँदै आइरहेका छन् । नेपालमा पहिलो जनगणना सन् १९१० मा भएको थियो । सन् १९११ देखि सन् १९४२ सम्मको जनगणनाको नतिजा सर्वसाधारणको प्रयोगको लागि प्रकाशित भएको थिएन । सन् १९११ को जनगणनाको तालिकामा बसाई सरी जानेहरूको विवरण उल्लेख गरिएको थिएन । बसाइसरी आफ्नो देश छोड्नेहरूको तथ्याङ्क पहिलो पटक सन् १९२० र १९३० को जनगणनाले संकलन गरेको थियो । त्यसमा पनि सैनिक सेवा र अन्य सेवाजस्तो चौकिदार, ड्राइभर र सामान्य श्रम गर्ने व्यक्तिहरूको मात्र विवरण संकलन गरेको थियो । जे भएता पनि नेपालबाट बसाई सरी जानेहरूको केही उदाहरण भएता पनि सन् १९५२/५४ सम्मको जनगणनाले वैज्ञानिक तथ्याङ्कको विवरण उपलब्ध गराउन सकेको छैन । पहिलो वैज्ञानिक जनगणना सन् १९५२/५४ ले बसाईसरी जानेहरूको सम्पूर्ण विवरण उतारेको थियो । यो जनगणनाले ६ महिना लगाएर देश छोडेर जानेहरूको संख्या १,९८,१२० निकालेको थियो । पछि सबै सफल जनगणनाहरू (सन् १९७१ को बाहेक) नेपाल छोड्नेहरूको संख्या तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. २.१ नेपालमा अनुपस्थित जनसंख्याको परिमाण

जनगणना वर्ष	अनुपस्थित जनसंख्या	प्रतिशत
सन् १९५२/५४	१,९८,१२०	२.३९
१९६१	३,२८,४२०	३.४८
१९७१	—	—
१९८१	४,१०,२९१	२.६८
१९९१	६,५८,२९०	३.५९
२००१	७,६२,०३१	३.२९

स्रोत : विभिन्न जनगणना प्रतिवेदन

माथिको तालिकाले नेपालमा अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइमा जानेहरूको संख्या बढेको देखाउँदछ । अधिकांश अनुपस्थित जनसंख्यासँग सीमा बाहिरका देशहरूमा काम गर्नको लागि अनुभव पनि छ । नेपालमा वैदेशिक रोजगारको लागि जाने व्यक्तिहरूको संख्या बढ्दै जानुको मुख्य कारण गरीबी, विभिन्न खालको विद्रोह जस्ता प्रतिकूल परिस्थिति नै बढी जिम्मेवार रहेका छन् । यद्यपि तालिका नं. २.१ ले उत्प्रवासीहरूको कार्यालयबाट प्रकाशित विवरणलाई मात्र देखाउँदछ तर साँच्चै नै उत्प्रवासीहरूको संख्याको विश्लेषण गर्ने हो भने कार्यालयबाट प्रकाशित विवरणभन्दा पक्कै उच्च रहेको छ ।

तालिका नं. २.२ नेपालमा उत्प्रवासीको प्रवृत्ति (१९९३/९४-२००१/०२)

देशहरु	१९९३/९४	१९९४/९५	१९९५/९६	१९९६/९७	१९९७/९८	१९९८/९९	१९९९/ २०००	२०००/०१	२००१/०२
खाडी राष्ट्रहरु	३३०८ (९१.८)	१३८५ (६४.१५)	२७७४ (९७.८८)	२६३८ (८०.९९)	७१६० (९२.५१)	२६८८१ (९६.७१)	३४०९८ (९५.९३)	४२८५९ (७७.८९)	५०५६९ (४८.२६)
एशिया	२९७ (८.२)	७४४ (३५.८२)	-	५७३ (१७)	४३७ (५.६४)	७१९ (२.५९)	११४७ (३.२३)	११८२ (२१.६०)	५३२०५ (५०.८)
युरोप अमेरिका	-	-	-	-	१४३ (१.८५)	१२८ (०.५३)	१७९ (०.५६)	१३५ (०.२४)	३२२ (०.३१)
अन्य	-	-	६० (२.१२)	४६ (१.४१)	-	४७ (०.१७)	११९ (०.३३)	१४९ (०.२७)	६४३ (०.४५)
जम्मा	३६०२ (१००)	२१५९ (१००)	२८३४ (१००)	३२५७ (१००)	७७४६ (१००)	२७७९५ (१००)	३५५४३ (१००)	५५०२५ (१००)	१०४७३९ (१००)

स्रोत : नेपाल सरकार श्रम विकास २००१

नोट : माथिको तालिकामा हङ्ककङ्ग र भारतमा बसाइ सरी गएकाहरुको तथ्याङ्क उल्लेख गरिएको छैन । तालिकामा प्रतिशत समेत उल्लेख गरिएको छ ।

वर्गीकरण :

खाडी राष्ट्रहरु : साउदी अरब, कतार, कुवेत, वहराइन, दुबई, ओमन ।

एशिया : जापान, कोरिया, सिंगापुर, मलेसिया ।

युरोप अमेरिका : बेलायत, जर्मनी, अमेरिका, क्यानडा, फ्रान्स, वेल्जियम र अन्य ।

अन्य : अष्ट्रेलिय, न्यूजिल्याण्ड र विश्वका अन्य

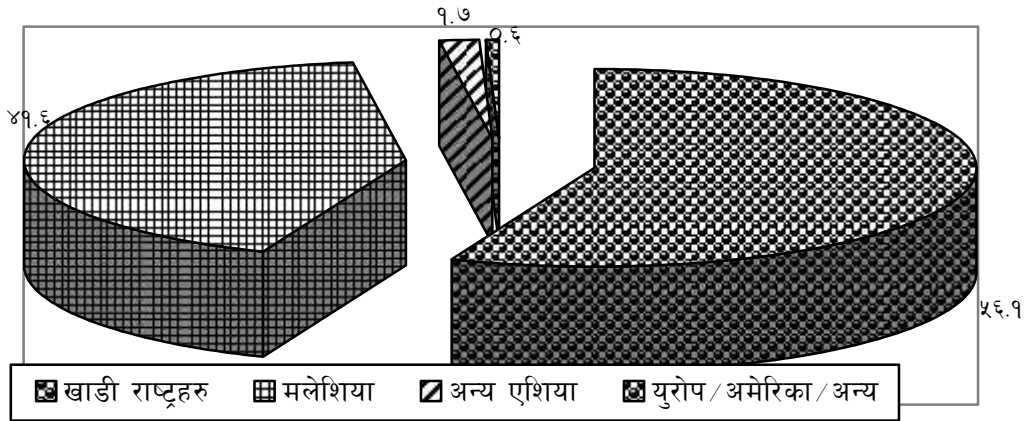
सन् १९९४/९५ मा नेपाली बसाइसराइ गर्ने व्यक्तिहरु मध्ये ६४.१५% खाडी राष्ट्रहरुमा गएका थिए । तर २००१/०२ मा यो प्रतिशत ४८.२९ रह्यो । उक्त सालमा नेपाली कामदारहरु मलेसियामा जाने प्रवृत्ति तीव्र रुपमा बढेको थियो । तर माथिको तथ्याङ्कमा भारतमा कामको लागि बसाइसराइ गर्नेहरुको तथ्याङ्कलाई समावेश गरिएको छैन । किनभने नेपाल भारत खुल्ला सीमाना भएको कारण छुट्टै तथ्याङ्क संकलन गर्ने व्यवस्था छैन । जनगणना २००१ अनुसार नेपालबाट भारतमा कामको लागि बसाइसराइ गर्ने संख्या ५,८९,०५० अर्थात कूल बसाइसराइको ७७.३% रहेको छ । बर्तमान अवस्थामा खाडी राष्ट्रहरु र मलेसियामा कामको लागि बसाइ सरेहरुको संख्या वृद्धि भएको कुरा जनसंख्या वर्ष २००२/०३ (तालिका ४.३) ले देखाउँदछ ।

तालिका २.३ सन् २००२/०३ मा वैदेशिक रोजगारको लागि श्रम बसाई सराइ

गन्तव्य क्षेत्र	संख्या	प्रतिशत
खाडी राष्ट्रहरु	५३४६५	५६.१
मलेशिया	३९६३६	४१.६
अन्य एशिया	१६२४	१.७
युरोप/अमेरिका/अन्य	५८९	०.६
जम्मा	९५३१४	१००

स्रोत : नेपाल सरकार श्रम विकास २००५

नोट : भारतमा बसाइसराइ गरेको समावेश गरिएको छैन ।

चित्र नं. २.१ वैदेशिक रोजगारको लागि श्रम बसाइसराइ (सन् २००२/२००३) प्रतिशतमा

माथिको तथ्याङ्कले कानूनी नेपाली र कानूनी प्रक्रियाबाट गएका व्यक्तिहरुलाई मात्र प्रतिनिधित्व गरेको छ तर पनि अभै असंख्य कामदारहरु कानूनी प्रक्रिया विना नै विदेशमा गै काम गरिरहेका छन् । यस्ता कामदारको तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । यद्यपि केही संख्यात्मक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ तर सरकारले यसका वारेमा अब पनि प्रभावकारी र गम्भीर रुपमा लिएको छैन ।

२.६ आप्रवास र उत्प्रवास

सन् २००१ को जनगणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा नेपालमा भएका विदेशी व्यक्तिहरु र विदेशमा भएका नेपालीहरुको तुलना गर्न सकिएको छ । यस्तो तुलना नेपाल आउनको लागि पासपोर्ट आवश्यक पर्ने देशहरु (भारतसहित) ले के देखाएको छ भने नेपालबाट विदेशमा जानेहरुको संख्या क्रमिक रुपमा बढेर गएको देखाएको छ भने अन्य देशहरुबाट नेपालमा भित्रिने संख्या १,५९,०२८ रहेको देखाएको छ । नेपाली उत्प्रवासीहरु भन्दा आप्रवासीहरु बढी भएका

देशहरूमा पाकिस्तान, भूटान, श्रीलंका, माल्दिव्स आदि पर्दछन् । अन्य देश र क्षेत्रहरूमा भने नेपाली नागरिकहरू वढी मात्रमा गएका छन् ।

तालिका नं. २.४ अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइ

नेपालमा र नेपालबाट २००१ (राहदानी र प्रवेशाज्ञा चाहिने देशहरूको मात्र)

देश	विदेशीहरू नेपालमा	%	सीमा बाहिर नेपाली	%
जम्मा	१४१०३	१००	१७३१३१	१००
चिन	१३४४	९.५३	१३५४	०.७८
पाकिस्तान	२६२८	१८.६३	५५८	०.३२
बंगलादेश	७९	०.५६	९५२	०.५५
भूटान	३८२७	२७.१४	६१०	०.३५
श्रीलंका	८९	०.६३	२०१	०.१२
माल्दिव्स	७७	०.५५	३७०	०.२१
अन्य एशिया	३७७७	२६.७८	१४३२५७	८२.७४
युरोप	७०८	५.०२	११९०४	६.८८
उत्तर अमेरिका	६२८	४.४५	९५५७*	५.५२
दक्षिण अमेरिका	३४८	२.७४	—	—
अफ्रिका	२९३	२.०८	—	—
अष्ट्रेलिया	३०७	२.१८	२४९१**	१.४४
अन्य देशहरू	—	—	१८७७	१.०८

नोट : * अमेरिका, क्यानडा र म्याक्सिको मात्र समावेश, ** अष्ट्रेलिया मात्र समावेश
स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग २००३

जनगणना सन् १९६१ देखिको तथ्याङ्कले विश्वका विभिन्न देशहरूबाट नेपालमा भित्रिने प्रवासीहरूको संख्या वढेको देखाएको छ । ठूलो संख्यामा प्रवासीहरू भारतबाट नेपालमा भित्रिएका छन् । त्यस्तै गरी ठूलो संख्यामा नेपाली प्रवासीहरू पनि भारतमा भित्रिएका छन् । जे भएता पनि रोजगारको सिलसिलामा भारत र भारतबाहिरका देशहरू जुन तेल उत्पादनमा धनि भै श्रमको माग गरिरहेका छन् जस्तो पश्चिम एसियाका देशहरू, पूर्वी एसियाका विकिसत र विकासशील देशहरू र विकिसत देश युरोपमा वसाइ सार्ने प्रकृया बढी रहेको छ । अष्ट्रेलिया र उत्तर अमेरिकामा परिवार र राष्ट्रको लागि कमाइ गर्ने प्रशस्त स्रोतहरू भएकोले नेपालीहरू उक्त रोजगारमा जानु नेपालको विषेशता वनेको छ ।

नेपालको जनगणनाले अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइसँग सम्बन्धित गुणस्तरीय र महत्वपूर्ण तथ्याङ्क र अन्य तथ्याङ्कहरू देखाउने नीति र कार्यक्रमको अभाव छ । वारम्बार

जनगणनाको तालिका परिवर्तन गरिएको र आन्तरिक र वाह्य बसाइसराइ दुवैको निम्न क्षमता र बुझाइले अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइको महत्व र प्रयोगको सम्बन्धमा राम्रो नीति निर्माण गर्न सकेको छैन त्यसैले विषेश गरी अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइ सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन गर्दा समन्वय सावधानी अपनाउनु पर्ने धेरै आवश्यक भएको छ ।

देश र जनतालाई विप्रेषणले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने भएकोले नेपाल सरकारले दुई पक्षीय कुटनैतिक तरिकाले श्रमको महत्व भएका देश सँग नेपाली प्रवासीहरुको उन्नतिको लागि केही कदमहरु चाल्नु पर्दछ । नेपालले मलेसिया कतार दक्षिण कोरियाको लागि श्रम सम्झौतामा हस्ताक्षर गरिसकेको छ । सरकारको तर्फबाट चालिने यस्ता कदमले नेपाली जो विदेशमा रोजगारमा संलग्न छन् तिनीहरुको मनोबल उच्च हुने रिकिसमको अधिकारको स्थापना गर्न सहयोग पुग्दछ ।

जे भएता पनि समग्रमा माथि उल्लेखित साहित्यले श्रम बसाइ सराइको क्षेत्रको नयाँ ढाँचाको विश्लेषण निर्माण र विश्लेषण गर्न धेरै उपयोगी हुने पत्ता लागेको छ । वैदेशिक रोजगारको प्रवृत्ति बुझ्नको लागि पूर्व साहित्यको समीक्षा अवश्य पनि उपयोगी हुनेछ । त्यस्तै गरी अनुसन्धानको लागि प्रश्नावली तयार पार्न, कार्यक्षेत्र अध्ययन गर्न, तथ्याङ्कलाई तालिकिकरण गर्न अर्थात सम्पूर्ण शोध पत्र तयार पार्न उपयोगी हुनेछ ।

अध्याय ३

अनुसन्धान विधी

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको आधार

अहिलेको अध्ययन पर्वत जिल्ला देउपुर गा.वि.स.बाट वैदेशिक रोजगारमा जानेहरुको एक शूक्ष्म तहको विश्लेषण हो । यो अनुसन्धान अध्ययन पर्वत जिल्लाको सदरमुकाम कुश्माबाट १२ कि.मी. पूर्व देउपुर गा.वि.स.को ५ र ९ मा मात्र सीमावद्ध गरिएको छ । भौगोलिक दृष्टिकोणले यो क्षेत्र उकाली, ओराली भएको क्षेत्र हो । जुन अध्ययन क्षेत्र भएको वडाहरुमा पोखरा वाग्लुङ्ग राजमार्गले छोएको छ ।

अध्ययनको लागि यी वडाहरु छनौट गर्नुको मुख्य कारण भिन्न भिन्न जात-जीतहरु जस्तै ब्राम्हण, क्षेत्री, जनजाति (गुरुङ्ग, मगर, राई) र दलित (वि.क., नेपाली, परियार) जातीहरुको वसोवास रहेको छ । यस वडाका ५०% घर परिवारका सदस्यहरुमा सीमा वाहीरको वैदेशिक रोजगारको अनुभव छ । अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारबाट उक्त ठाउँको सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक अवस्था र जीवन शैलीमा दिन प्रतिदिन परिवर्तन देखिएको हुँदा उक्त परिवर्तनको कारक तत्व वैदेशिक रोजगार भएको महसूस भएकोले र उक्त विषयले अनुसन्धान कर्तालाई घच्चच्याई रहेकोले अनुसन्धानको विषय छनौट गर्न सहयोग पुगेको छ ।

३.२ अनुसन्धान ढाँचा

यो अध्ययनको मुख्य जोड अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारले पारेको सामाजिक, आर्थिक प्रभावको विश्लेषण र अन्वेषण गर्नु हो । यसकारण यो अनुसन्धान ढाँचा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक िकिसमको छ । सामान्यतया यस अध्ययनमा परिवारको आम्दानीको स्रोत, विप्रेषणको प्रयोग र प्रवासीका उमेर, लिङ्ग, शिक्षा, जातजातीयता जस्ता विशेषताहरूसँग सम्बन्धित विषय वस्तुको बारेमा वर्णन गरिएको छ । त्यसैले अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्कलाई संख्यात्मक र गुणात्मक ढंगले विश्लेषण गरिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्कहरूको प्रकृति र स्रोत

यो अनुसन्धान पर्वत जिल्ला देउपुर गा.वि.स.को घरधुरी सर्वेक्षणसँग आधारित छ । यो अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय सूचनालाई समावेश गरिएको छ तर अनुसन्धान कार्यमा प्राथमिक तथ्याङ्क र सूचनालाई मुख्य स्रोतको रूपमा उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क, तथ्याङ्कको प्रकृति अनुसार परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै छन् । केही द्वितीय तथ्याङ्क र सूचनालाई प्रत्येक आवश्यकिय प्रकाशनबाट छानेर लिईएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक तथ्याङ्क लिन संरचित र असंरचित प्रश्नावलीहरू समावेश गरी घरधुरी सर्वेक्षणको अन्तरवार्ता अनुसूचीबाट लिइएको छ । द्वितीय तथ्याङ्क राष्ट्रिय योजना आयोग, जिल्ला विकास समिति र अध्ययन क्षेत्रको गा.वि.स.बाट संकलन गरिएको छ । उद्देश्यको नजिक पुग्न र अनुसन्धानको संगठन गर्न केन्द्रिय जनसंख्या विभाग, केन्द्रीय पुस्तकालय त्रि.वि. र पश्चिमाञ्चल पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराको सहयोग लिइएको छ ।

३.४ नमूना छनौट विधि

यस अध्ययनको विश्लेषणको आधारभूत एकाइ घरधुरी हो । पहिले देउपुर गा.वि.स. वडा नं. ५ र ९ को जनगणनाको तथ्याङ्कलाई लिइएको थियो । ति वडाहरूमा जम्मा २५८ घरधुरीहरू छन् । वडा नं. ५ मा ६७ र वडा नं. ९ मा १९१ घरधुरी रहेका छन् । तिनीहरूमध्ये १०२ घरधुरी (२६ घरधुरी वडा नं. ५ र ७६ घरधुरी वडा नं. ९) बाट वैदेशिक रोजगारको लागि खाडी राष्ट्रहरू लगायत जापान, मलेशिया आदि देशहरूमा गएको पाइयो । यस अध्ययनमा १०२ घरधुरीमध्ये ३ महिनामा घर आएका ७५ जनासँग उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधि प्रयोग गर्दै तथ्याङ्क संकलन गरियो । उक्त वडाहरू छनौटमा पर्नुको कारणमा विभिन्न जनजातिको बनौट, उद्देश्य, समय र स्रोत साधनको दृष्टिले उपयुक्त ठाउँ हुनु हो । अन्त्यमा अनुसन्धान विधि अनुसार ७५ घरधुरीको विभिन्न जात जातीहरूका परिवारलाई नमूनाको रूपमा छनौटको ढाँचा तालिका नं. ३.१ ले देखाउँदछ ।

तालिका नं. ३.१ छनौट गरिएका नमूना घरधुरीहरू

प्रकार	जात			जम्मा
	दलित	जनजाति	अन्य	
छनौट गरिएको वडामा घरधुरी	२०	४०	१९८	२५८
वैदेशिक रोजगारमा संलग्न घर परिवार	१५	२५	६२	१०२
नमूना छनौट गरिएको घरधुरी परिवार	८	११	५६	७५

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि

तथ्याङ्क संकलनका प्राथमिक र द्वितीय स्रोतहरूबाट परिमाणात्मक र गुणात्मक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । विशेष गरी प्राथमिक तथ्याङ्कहरू संकलन गर्न तल देहायका यी प्रविधिलाई प्रयोग गरिएको छ ।

३.६ पूर्व परीक्षण

अनुसन्धानका औजार र प्रक्रियालाई धेरै विश्वासनीय र उद्देश्यसँग सम्बन्धित बनाउनु पर्दछ । तिनीहरूलाई नमूना छनौट नगरीएको क्षेत्र जस्तै पर्वत जिल्लाको देउराली गा.वि.स.मा पूर्व परीक्षण गरिएको थियो । पूर्व परीक्षण पछि अन्तरवार्ता अनुसूचीलाई आवश्यक परिवर्तन गरी अन्त्यमा अध्ययन क्षेत्रको उत्तरदाता समक्ष लगिएको थियो ।

३.६.१ अन्तरवार्ता अनुसूची

नमूना छनौट भएका ७५ वटा घर परिवारमा कार्यक्षेत्र सर्वेक्षणको लागि अन्तरवार्तामा २ प्रकारका प्रश्नावली अनुसूचीहरू प्रयोग भएका थिए । पहिलो समूहको प्रश्नावलीमा जनसांख्यिक र जातजातिको सूचना प्राप्त गर्न प्रयोग गरिएको थियो भने दोश्रो समूहको प्रश्नावलीमा बसाइसराइसँग सम्बन्धित सूचनाहरू प्राप्त गर्न प्रयोग गरिएको थियो । लक्षित घर परिवारको उमेर, लिङ्ग, पेशा, आय आदिवारे जानकारी लिन, चलहरूको सम्बन्ध बुझ्न, सिद्धान्तको परीक्षण गर्न र सामाजिक समस्या तथा घटनाको अध्ययन गर्न प्रश्नावली अनुसूचीको प्रयोग गरिएको हो । सामान्यतया जो व्यक्ति वैदेशिक रोजगार (खाडी राष्ट्रहरू अन्यबाट) बाट फर्केको छ, त्यो व्यक्तिलाई यो अध्ययनको उत्तरदाता बनाइएको थियो ।

३.६.२ समूह छलफल

वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धित सूचना प्राप्त गर्न दुईवटा समूह छलफल मुख्य जानकार व्यक्तिहरू र महिला सहित वैदेशिक रोजगारमा संलग्न घर परिवार बाहेकका सदस्यहरूसँग गरिएको थियो । छलफलमा एउटा समूहमा १० जना र अर्को समूहमा १२ जना सहभागी थिए । उक्त समूह छलफलमा शीर्षक, कारणहरू, वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धित समस्या, प्रभाव र

परिवारको सदस्य घरमा अनुपस्थित रहँदा घर परिवारको कामकाजमा परेको अप्ठ्यारोको बारेमा भएको थियो ।

३.६.३ अवलोकन

वैदेशिक रोजगारले पारेको प्रभावको सम्वन्धमा केही गुणात्मक सूचनाहरु सहभागी अवलोकनविना प्राप्त भएका थिए । अवलोकनको विशेष गरी जोड, भौतिक र सांस्कृतिक वातावरणमा प्राकृतिक स्रोतहरुको उपलब्धतासँग सम्वन्धित थियो । विशेष गरी उत्तरदाताको घरको संरचना, वसाईको ढाँचा, सजावट, गहना र अन्य वातावरणकावारेमा घर घरमा भेटघाट गरेर उक्त विषयहरुको बारेमा सहभागी अवलोकन गरिएको थियो । यस अवलोकनले मानिसहरुको क्रियाकलाप र दैनिक जीवनको अवलोकन गर्न सहयोगी भएको थियो ।

३.६.४ वैयक्तिक अध्ययन

वैयक्तिक अध्ययनको प्रकृति प्रश्नावली र समूह छलफलबाट प्राप्त सूचनासँग सम्वन्धित थियो । यस अध्ययनमा ४ वटा वैयक्तिक अध्ययन गरिएको छ । सामान्यतया यी वैयक्तिक अध्ययनहरुमा वैदेशिक रोजगारमा जानुका कारणका अनुभवहरु, वैदेशिक रोजगारको सिलसिलामा पाएको दुःख र शोषणका पीडाका अनुभवहरु समावेश गरिएको छ ।

३.६.५ जानकारहरुसँगको अन्तरवार्ता

तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि अन्तरवार्ताले धेरै सहयोग पुऱ्याउँदछ । यस अध्ययनमा संरचित र असंरचित गरी दुई नमूनाका प्रश्नहरु सोधिएका छन् । अन्तरवार्ता लिने क्रममा विभिन्न तहका व्यक्तिहरु जस्तो-धेरै वर्ष वैदेशिक रोजगारको अनुभव भएका व्यक्ति, शिक्षक, राजनैतिक नेता, सामाजिक कार्यकर्ता र विद्यार्थीलाई समावेश गरिएको छ । अन्तरवार्ता लिने समयमा व्यक्तिहरुका धारणा, अनुभव र दृष्टिको विप्रेषण सम्वन्धी धेरै अनुभव, बसाइसराइको कार्यविधि र प्रक्रिया बसाइसराइबाट परिवार र समाजमा परेको प्रभाव जस्ता उनीहरुका अनुभवहरुलाई टिपोट गरिदै गरिएको थियो र उनीहरुको वीचारलाई समावेश गरिएको छ ।

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि

कार्यक्षेत्रमा संकलन गरिएका सम्पूर्ण तथ्याङ्कलाई प्रकृति अनुसार परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवैमा विश्लेषण गरिएको थियो । साधारण वर्णनात्मक तथ्याङ्कलाई आवश्यक तालिका र चित्र तयार पारी उपयुक्त शीर्षक दिईएको थियो । केही वैयक्तिक अध्ययन समावेश गरिएको थियो । जसले शोधपत्र प्रतिवेदनलाई विश्लेषण र छलफल गर्न साहारा मिलेको छ । यस्तै गरी प्रतिवेदनका पक्षमा भएका उपयुक्त उदाहरणलाई मजबुत पार्नको लागि कार्यक्षेत्र भेटघाटमा भेटिएका सुहाउँदा तस्वीरहरू लिई विषयवस्तुलाई स्पष्ट पारिएको थियो । धेरै जसो परिमाणात्मक तथ्याङ्क जुन गुणात्मक छैनन्, तिनीहरूलाई टिपोट गर्दै व्यवस्थित तरिकाले वर्णनात्मक विश्लेषण गरिएको थियो । सूचनाहरूको प्रशोधन क्याल्कुलेटरको माध्यमबाट गरिएको थियो ।

३.८ विश्वासनीयता र वैधता

यदि अनुसन्धान गर्ने उपकरणमा विश्वसनीयता र वैधता भएमा अनुसन्धान निश्चित र निपूर्ण हुने मानिएको छ । यसकारण अनुसन्धानलाई वैधता बनाउन विषय विशेषज्ञ र सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग छलफल गरिएको थियो । तथ्याङ्कलाई उद्देश्य अनुकूल बनाउनको लागि परीक्षण र पुन परीक्षण, बहुविधजस्ता धेरै भन्दा धेरै प्रयासहरू भएका छन् । त्यस्तै गरी उत्तरदाताहरूको ठूलो संख्याको नमूनाले विश्वसनीयता वढी सुनिश्चित गर्दछ ।

३.९ कार्यक्षेत्रका समस्याहरू

कार्य क्षेत्र अध्ययनको समयमा अनुसन्धान कर्ताले प्रशस्त समस्याहरूको सामना गर्नु पर्‍यो । उत्तरदातालाई समयमै भेट गर्न मलाई साह्रै गाह्रो भएको थियो । कुनै उत्तरदातालाई भेट्न पटक पटक जानु परेको थियो । धेरै जसो उत्तरदाताले मलाई शंका र उपशंकाको दृष्टिकोणबाट हेरेका थिए । उनीहरूले पटक पटक अन्तरवार्ताको कारणको वारेमा शोधेका थिए । सामान्यतया धेरै जसोले उनीहरूको आम्दानी, ऋण, वचत र जीवनशैलीमा आएको परिवर्तन बताउन हिच्किचाएका थिए । उत्तरदाताको नजिक भएका मेरा साथीहरूसँग मैले धेरै सहयोग लिएको थिए । दलित र निरक्षर उत्तरदाताले अन्तरवार्ताकावारेमा शंका गरेका थिए । उनीहरूले बारम्बार शोधेका थिए, के तिमी जिल्ला कार्यालयबाट आएका हो ? उत्तरदाता जो वैदेशिक रोजगारबाट नराम्रोसँग ठगिएका थिए, उनीहरूले मलाई उक्त खवरलाई सम्बन्धित निकायमा क्षतिपूर्तिको लागि पुऱ्याई दिन अनुरोध गरेका थिए ।

समूह छलफलको लागि सहभागीहरूलाई जम्मा गरी छलफलको व्यवस्थापन गर्न धेरै गाह्रो भएको थियो । तर मुख्य जानकारहरूसँग अन्तरवार्ता लिने क्रममा भने तुलनात्मक रूपमा सजिलो भएको थियो ।

अध्याय - ४

नमूना घर परिवार र प्रवासीको जनसाङ्ख्यिक सामाजिक आर्थिक पृष्ठ भूमि

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय

पर्वत जिल्लाका ५५ गा.वि.स.हरू मध्ये देउपुर गा.वि.स. जिल्लाको सदरमुकाम कुश्मावाट उत्तरपूर्वमा पर्ने गा.वि.स. हो । यस गा.वि.स.लाई शास्त्रीय प्रमाणको आधारमा देवताको वासस्थान देवपुरवाट देउपुर नामाकरण भएको पाइन्छ । अध्ययन क्षेत्रको पातिचौरलाई पार्वती चोक र पातिखोलालाई पार्वती गंगा भनिन्थ्यो भन्ने किम्बदन्ती पाइन्छ ।

भौतिक परिस्थिति

देउपुर गा.वि.स. धौलागिरी अञ्चल पर्वत जिल्लाको सदरमुकाम कुश्मावाट १२ कि.मी. पूर्वमा पर्दछ । यो गा.वि.स. २८°१२'-२८°१४' उत्तरी अक्षांश र ८३°५४'-८३°५६' पूर्वी देशान्तर सम्म फैलिएको छ । २०२३ साल अगाडि देउपुर र यससँग जोडिएको तत्कालीन देउराली पञ्चायत एउटै पञ्चायत थियो भने २०२३ साल पछाडी देउपुर र देउराली दुई गा.वि.स.मा विभाजन भयो । गा.वि.स. को तथ्याङ्क अनुसार देउपुर गा.वि.स. को क्षेत्रफल १०६५ हेक्टर र २०६३ सालमा प्रक्षेपण गरिएको जम्मा जनसंख्या ५४९० रहेको छ । यहाँ कुल भू-भागको ७०७ हेक्टर जमिन कृषिको लागि प्रयोग भएको छ । यो समुन्द्र सतहदेखी १००० मिटर देखी २००० मिटर सम्मको उचाईमा रहेको छ । यसको किरव ९०% भाग पहाडी र १०% भाग मात्र समतल छ । जमिनको ढाल उत्तर पश्चिमवाट दक्षिण पूर्व तर्फ भिरालो मोहडा परेकोले कृषिको लागि योग्य भू-भाग बनेको छ । यो गा.वि.स. को पूर्व र उत्तरमा भूकताड्ले गा.वि.स., पश्चिममा देउराली गा.वि.स., दक्षिणमा मोदी खोला र पातीखोलाको सीमा पारी बाजुङ्ग र तिलाहार गा.वि.स. पर्दछन् । यस गा.वि.स.को भू-भाग भिरालो, पहाड पर्वत भएको, कुनै ठाउँमा करालो र समथर भूभागको जमिन समेत पर्दछ ।

अध्ययन क्षेत्रको वडा नं. ९ मा ने.वि.प्रा. द्वारा १४.६ मे.वा. र हाईड्रोपावर कम्पनीद्वारा १२०० कि.वा. विद्युत उत्पादन गरी राष्ट्रिय प्रसारण लाईनमा जोडिएको छ । गा.वि.स.को १२१३ घर परिवार मध्ये अधिकांश परिवार गुजारा कृषि प्रणालीमा आधारित छन् । गा.वि.स.को अधिकांश

व्यक्तिको हातमा स्काई, नमस्ते मोवाईल हुनुको साथै सबै वडाहरुमा सि.डि.एम.ए र ल्याण्ड लाइन टेलिफोनको सुविधा छ ।

४.२ जनसाङ्ख्यिकीय संरचना

जनसाङ्ख्यिकीय एउटा विज्ञान हो जसले मानवीय जनसंख्याको अध्ययन गर्दछ । यसले जनसंख्याको आकार, वनावट, वितरण र जनसंख्या परिवर्तन सम्बन्धी गणितीय तथ्याङ्किक रूपमा अध्ययन गर्दछ । यसकारण यो अध्ययनका नमूना छनौट गरिएका जनसाङ्ख्यिक वनावटको वर्णन तल गरिएको छ ।

४.२.१ परिवारको आकार, उमेर र लिङ्ग वनावट

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न उत्तरदाताको परिवारको आकार निम्नतम ३ देखि उच्चतम ८ र औसत प्रति परिवार सदस्य संख्या ५.५ रहेको छ । परिवारको यस्तो आकारले परिवारको आय स्रोतले मात्र धान्न नसक्ने हुँदा यस्तो अवस्थामा वैदेशिक रोजगारको गतिशीलताले उपयुक्त भूमिका खेल्न सक्ने देखाउँदछ । परिवारको आकार बढ्नाले परिवारका सदस्यहरुमा उपभोग र मागको चाप उच्च ढंगबाट बढ्दछ ।

तालिका ४.१ उमेर र लिंग अनुसारको जनसंख्याको वनावट

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा
०-१४	६६(१९.८%)	५५(१६.५%)	१२१(३६.३%)
१५-५९	९९(२९.८%)	९४(२८.३%)	१९३(५८.२%)
६० वर्ष र माथि	९(२.८%)	९(२.८%)	१८(५.६%)
जम्मा	१७४(५२.४%)	१५८(४७.६%)	३३२ (१००%)

औसत परिवारको आकार = $332 \div 75 = 4.4$

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५ नोट : तालिकामा प्रतिशतलाई कोष्टमा राखिएको छ ।

तालिका ४.१ ले नमूना घर परिवारका बाल वयस्क र वृद्ध जनसंख्याको उमेर र लिङ्गको स्थिति देखाइएको छ । उल्लेखित तालिका अनुसार ०-१४ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या जम्मा जनसंख्याको १९.८ प्रतिशत पुरुष, १६.५ प्रतिशत महिला रहेको छ । त्यस्तै गरी १५-५९ वर्ष

सम्मको जनसंख्या जम्मा जनसंख्याको २९.८ प्रतिशत पुरुष २८.३ प्रतिशत महिला र ६० वर्ष माथिको जनसंख्या जम्मा जनसंख्याको २.८ प्रतिशत पुरुष र महिला बराबर रहेको छ ।

उत्तरदाताको उमेर र लिङ्ग अनुसारको बनावट

नमूना घर परिवारका ७५ बैदेशिक रोजगारहरु मध्ये महिला २ जना रहेका छन् । उमेरको हिसावले तिनीहरु सबै सक्रिय जनसंख्या १६-५५ वर्ष उमेर समूहका पर्दछन् ।

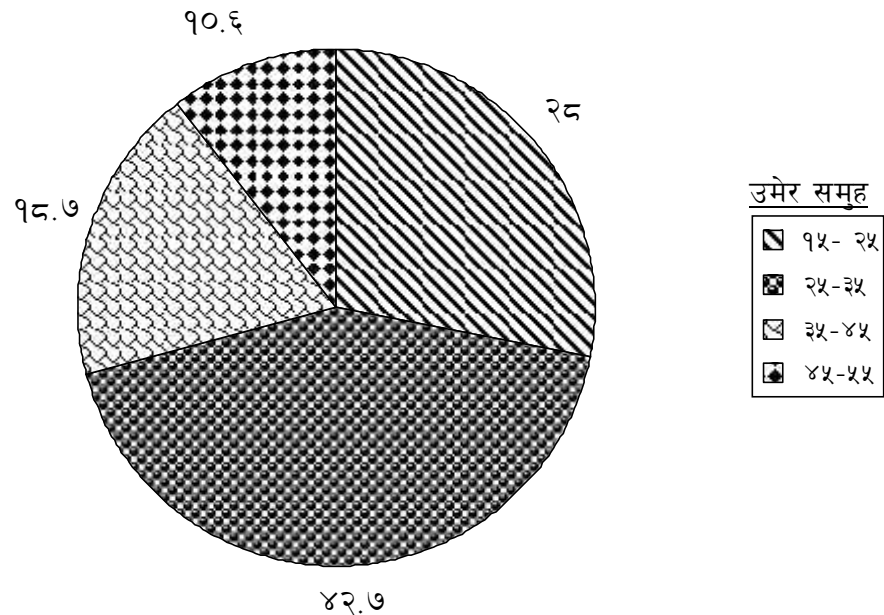
तालिका नं. ४.२ उत्तरदाताको उमेर र लिङ्ग अनुसारको बनावट

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा
१५-२५	२१ (२८%)	—	२१ (२८%)
२५-३५	३० (४०%)	२ (२.७%)	३२ (४२.७%)
३५-४५	१४ (१८.७%)	—	१४ (१८.७%)
४५-५५	८ (१०.६%)	—	८ (१०.६%)
जम्मा	७३ (९७.३%)	२ (२.७%)	७५ (१००%)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

प्रतिशतलाई कोष्ठमा दिइएको छ ।

उमेर अनुसार जनसंख्या प्रतिशतमा

चित्र नं. ४.१ उत्तरदाताको उमेरको प्रतिशत विवरण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

माथिको चित्र अनुसार २५-३५ वर्ष उमेर समूहमा सबभन्दा बढी ४२.७% उत्तरदाता छन् भने सबभन्दा कम ४५-५५ वर्ष उमेर समूहमा १०.६ प्रतिशत रहेका छन् । त्यस्तै गरी १५-२५ वर्ष उमेर समूहमा २८ प्रतिशत छन् भने ३५-४५ वर्ष उमेर समूहमा १८.७ प्रतिशत रहेका छन् । माथिको तथ्याङ्कको आधारमा हामी कुन निष्कर्षमा पुग्दछौं भने अधिकांश मानिसहरुले आर्थिक अवसरको खोजीको लागि वैदेशिक रोजगारको छनौट विषेश गरी उत्पादनमूलक उमेरमा गर्दछन् । निर्धारित उमेर र लिङ्ग अनुसारको व्यक्तिलाई वैदेशिक रोजगार कम्पनीले छनौट गर्ने घटनाले पनि माथिको तथ्यलाई प्रभाव पार्दछ ।

४.२.२ लिङ्ग अनुसार वैवाहिक स्थिति

विवाह एक महत्वपूर्ण सांस्कृतिक परम्परा हो । विवाहले जनसंख्या परिवर्तन गराउनुको साथै दायित्व र जिम्मेवारीहरु थप गराउँदछ । वयस्क भैसकेको व्यक्तिलाई वैवाहिक स्थितिसँग तुलना गर्ने गरिन्छ । तालिका ४.२ ले नमूना जनसंख्याको वैवाहिक स्थिति देखाएको छ । नमूना छनौटमा परेका जम्मा जनसंख्यामा ४३.१ प्रतिशत अविवाहित र ५६.९ प्रतिशत मानिसहरु विवाहित छन् । यसमा ३७.४ प्रतिशत महिला र ४८.३ प्रतिशत पुरुष अविवाहित छन् भने अरु बाँकि सबै विवाहित छन् ।

तालिका ४.३ नमूना जनसंख्याको वैवाहिक स्थिति

वैवाहिक स्थिति	महिला		पुरुष		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
विवाहित	९९	६२.६	९०	५१.७	१८९	५६.९
अविवाहित	५९	३७.४	८४	४८.३	१४३	४३.१
जम्मा	१५८	१००	१७४	१००	३३२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

नमूना जनसंख्याको लिङ्ग अनुपात राष्ट्रिय लिङ्ग अनुपात सँग मिल्दोजुल्दो देखिएन । अध्ययन क्षेत्रमा पुरुष ५२.४ प्रतिशत र महिला ४७.६ प्रतिशत रहेका छन् भने राष्ट्रिय अनुपातमा पुरुष ४९.९६ प्रतिशत र महिला ५०.०४ प्रतिशत रहेका छन् ।

प्रवासी उत्तरदाताको वैवाहिक स्थिति

यस अध्ययनमा संलग्न प्रवासी उत्तर दाताहरू दुवै विवाहित र अविवाहित पाइएका थिए । तालिका ४.३ ले ७५ उत्तरदाताहरू मध्ये ७३ उत्तरदाताहरू विवाहित, २ उत्तरदाताहरू अविवाहित थिए । यस्तै गरी २ महिला उत्तरदातामा एउटा विवाहित थिईन भने अर्को अविवाहित थिईन् ।

तालिका ४.४ लिङ्ग अनुसार उत्तरदाताको वैवाहिक स्थिति

वैवाहिक स्थिति	उत्तरदाताको वैवाहिक स्थिति		जम्मा	प्रतिशत
	पुरुष	महिला		
विवाहित	७२	१	७३	९७.३
अविवाहित	१	१	२	२.६७
जम्मा	७३	२	७५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ४.३ अनुसार विवाहित प्रवासीहरूको दर बढी देखियो । विवाह पछि व्यक्तिमा सामाजिक आर्थिक दायित्व थपिने भएकोले विवाह पछि वैदेशिक रोजगारमा जाने दर बढी देखियो । तर वर्तमान अवस्थामा विवाह पूर्व नै वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति केही हदसम्म बढ्दै गएको छ ।

४.२.३ गन्तव्य स्थान

वैदेशिक रोजगारको लागि व्यक्तिहरूले विभिन्न देशहरूमा फरक फरक समय विताएका छन् । तालिका ४.५ ले वैदेशिक रोजगारको लागि गन्तव्य देशको प्रवाह देखाएको छ । तालिका अनुसार सबभन्दा बढी वैदेशिक रोजगारमा जाने देश कतार (३४.६६%) त्यस पछि साउदी अरब (२६.६६%) रहेको छ । त्यस्तै गरी तेस्रो श्रेणीमा दुबई (२२.६६%) पर्न आउँदछ । त्यस्तै गरी मलेशिया (१०.६६%), वेलायत (६.६६%), नेदरल्याण्ड (२.६७%) र जापान (१.३३%) समेतमा वैदेशिक रोजगारमा गएको तालिका ४.५ ले देखाउँदछ ।

तालिका ४.५ गन्तव्य स्थानमा उत्तरदाताको प्रतिशत विवरण

देश	प्रवासीको संख्या	प्रतिशत
कतार	२६	३४.६६
साउदी अरब	२०	२६.६६
दुबई	१७	२२.६६
मलेशिया	८	१०.६६
वेलायत	५	६.६६
नेदरल्याण्ड	२	२.६७
जापान	१	१.३३
जम्मा	७५	१००

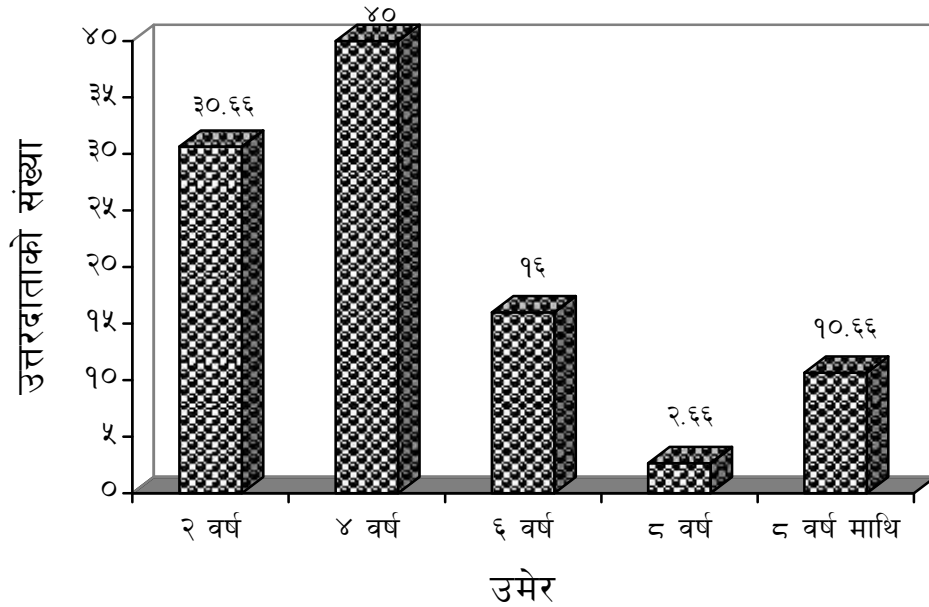
स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ४.५ अनुसार बहुसंख्यक उत्तरदाताले कतार र साउदी अरब देशलाई छानेका छन् । यसो हुनमा ती मुलुकमा कामदारको उच्च मात्रा र जानेको सहजका कारणहरु रहेको पाइन्छ ।

४.२.४ विदेशमा विताएको अवधि

वैदेशिक रोजगारीमा रहने अवधि, कामको प्रकृतिद्वारा र उक्त कामवाट आउने तलवले सधैं सधैं प्रभाव पार्दछ । अधिकांश उत्तरदाताले के वताएका छन् भने काम र तलवको साथसाथै अन्य सुविधाहरु तुलनात्मक रुपमा राम्रा छन् भने उक्त ठाउँमा कामदारले आफ्नो कामलाई लामो समयसम्म निरन्तरता दिन्छन् । चित्र ४.२ वैदेशिक रोजगारमा उत्तरदाताहरु विदेशमा रहँदाको अवधि देखाईएको छ ।

उत्तरदाताको संख्या (प्रतिशतमा)

चित्र ४.२ विदेशमा उत्तरदाताले विताएको अवधि

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

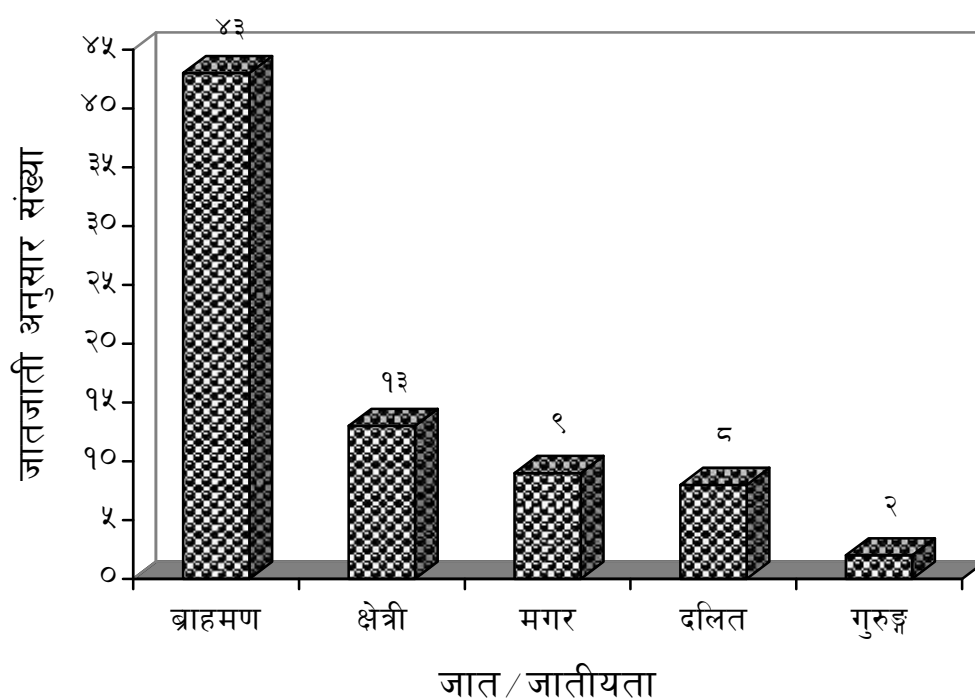
वैदेशिक रोजगारमा २ देखि ८ वर्ष र ८ वर्ष माथि सम्म रहेको पाइन्छ । ४ वर्ष विदेशमा विताउने उत्तरदाताहरु ४०% रहेका छन् । त्यस्तै गरी २ वर्ष विताउने ३० प्रतिशत, ६ वर्ष विताउने १६ प्रतिशत, ८ वर्ष विताउने २.६६ प्रतिशत र ८ वर्ष भन्दा बढी विदेशमा विताउनेको प्रतिशत १०.६६ देखिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा उत्तरदाताले भनेका थिए लामो समयसम्म वैदेशिक रोजगारमा बस्नु, आफ्नो रहर नभएर वाध्यता हो किन कि कार्यप्रति असन्तुष्टी हुँदाहुँदै पनि लगानी उठाउन ऋण तिर्नको लागि बस्नु परेको छ । ७५ जना वैदेशिक रोजगारमा गाउँका व्यक्तिहरुमध्ये २५ जना १ पटक भन्दा बढी पटक गएका छन् ।

४.३ सामाजिक संरचना

सामाजिक संरचनाले समाजका तत्वहरु बीचको क्रमिक ढाँचा र सम्बन्ध जनाउँदछ । सामाजिक संरचनामा समाजको नियमित मूल्य र मान्यता समावेश भएको हुन्छ । सांस्कृतिक पक्ष र सामाजिक उप समूहसँग उनीहरुको अन्तरक्रियात्मक व्यवहार हुन्छ । यस कारण यस तथ्यको आधारमा केही आधारभूत सामाजिक संरचना तल उल्लेख गरिएको छ ।

४.३.१ जात र जातीयता

जात जातीयता नेपाली समाजको विशेष खालको विशेषता हो । अध्ययन क्षेत्रको नमूना घर परिवारका उत्तरदातामा विभिन्न जात जातिय समूह छन् । चित्र ४.३ ले सबभन्दा बढी ब्राम्हण ४४ प्रतिशत, दोस्रो क्षेत्रीको १७.३३ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै गरी मगरको ९ प्रतिशत, दलित (परियार, वि.क., नेपाली) को ५.६७ प्रतिशत र गुरुङ्ग जातीको २.६७ प्रतिशत देखाएको छ । वैदेशिक रोजगारमा जाने ब्राम्हणको संख्या बढी देखिएको छ । किन भने उनीहरु जातीय हिसावले पनि बढि पर्दछन् । उनीहरुले वैदेशिक रोजगारलाई नयाँ आर्थिक सन्दर्भको रुपमा लिएका छन् ।

चित्र ४.३ उत्तरदाताको जातजातीयता अनुसारको संख्या विवरण

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

परम्परागत रुपमा दलितलाई अछूत जस्तो अमानवीय व्यवहार गरिदै आएकोमा यस्तो वर्गीकरणलाई वि.सं २०२० को मुलुकी ऐनले रद्द गरेको छ । तै पनि अध्ययन क्षेत्रमा यो प्रचलन अभै केही मात्रमा कायम छ । दलितहरु पहिल्यैदेखिवाट निरक्षर रहँदै आएका त्यसको साथै जातीय भेदभावजस्ता कारण अरु जाति भन्दा गरीबी अवस्थामा छन् । पहिले पहिले जब दलित सार्वजनिक धारामा गएर पानी ल्याउँदछन् तब उनीहरुले माथिल्लो जातवाट शारीरिक, मानिसक रुपमा प्रचण्ड वेदना र आक्रमणको जोखिम वेहोर्नु पर्दथ्यो । बर्तमान अवस्थामा भने दलितहरुप्रति गरिने

अमानवीय व्यवहार क्रमश घट्दै गईरहेको छ । दलितमा रहेको गरीबि हटाउन वैदेशिक रोजगार नै आर्थिक संकटबाट मुक्त हुने अवसरको रूपमा देखिन्छ ।

४.३.२ शिक्षाको अवस्था

शिक्षालाई मानिसको आधारभूत आवश्यकताको रूपमा लिईएको छ । यसले मानिसलाई वृद्धिमान विवेकि बनाई ज्ञानको क्षेत्रलाई फराकिलो बनाउने भएकोले विकासको सम्पूर्ण ढोकाहरु खोल्न सहयोग पुग्दछ । वाकसमा अध्ययन क्षेत्रको शैक्षिक स्थिति र राष्ट्रिय तहको शैक्षिक स्थितिको तुलनात्मक तत्वहरु देखाइएको छ ।

नेपालको वर्तमान साक्षरता स्थिति	नमूनाघर परिवारको वर्तमान शैक्षिक स्थिति
लेखपढ दुवै गर्ने ५३.७ प्रतिशत	लेखपढ दुवै गर्ने ७१.६ प्रतिशत
पढ्न मात्र सक्ने ५.९ प्रतिशत	पढ्ने मात्र ५.९ प्रतिशत

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तुलनात्मक रूपमा अध्ययन क्षेत्रको शैक्षिक स्थिति राष्ट्रिय शैक्षिक स्थिति भन्दा बढी छ । अध्ययन क्षेत्रका आधारभूत शैक्षिक संस्थाहरु, सबैलाई साक्षर बनाउने कार्यक्रम, सबैको लागि शिक्षा भन्ने राष्ट्रिय कार्यक्रम र अध्ययन क्षेत्र राजमार्गले छोएको त्यहाँबाट उच्च शिक्षा लिने ठाउँ पायक पर्ने भएकोले शैक्षिक, स्थिति उच्च भएको देखिएको छ । जम्मा जनसंख्यामा ३०.९ प्रतिशत साक्षर छन् भने २१.३ प्रतिशतले माध्यामिक र उच्च माध्यामिक तह हासिल गरेका छन् । त्यस्तै गरी प्राथमिक तहका विद्यार्थीको भाग १८.९ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै गरी प्रमाण पत्र तह र स्नातक तह हासिल गर्ने क्रमसः ४ प्रतिशत र २.४ प्रतिशत रहेको छ । जम्मा जनसंख्याको १९.४ प्रतिशत मानिसहरु लेखपढ गर्न नजान्ने निरक्षर छन् ।

उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न उत्तरदाताको सन्दर्भमा तिनीहरु विभिन्न शैक्षिक स्थिति भएको पाईएको छ । तालिका ४.५ ले जम्मा ७५ उत्तरदाताहरुमध्ये १२% साक्षर र २२.६६ प्रतिशतले नि.मा.वि. स्तर उत्तीर्ण गरेका छन् । त्यस्तै गरी एस.एल.सी उत्तीर्ण गर्ने ४५.३३ प्रतिशत र स्नातक वा सो भन्दा माथि उत्तीर्ण गर्ने उत्तरदाताहरु २.६७ प्रतिशत पाइयो । यो तथ्याङ्कले स्पष्ट रूपमा के

देखाउँदछ भने उद्गम स्थलमा शैक्षिक स्थिति कमजोरका कारण रोजगारी नपाएर युवाहरु वैदेशिक रोजगारमा धकेलिएका छन् । एक जना वि.कम उत्तीर्ण गर्ने उत्तरदाताले भनेका थिए स्वदेशमा काम पाउन नसकेर विदेशमा जानु परेको हो । उनले के तर्क पनि दिएका छन् भने सरकारले सैद्धान्तिक शिक्षाको सट्टा व्यवहारिक र व्यवसायिक शिक्षामा प्रमुख प्राथमिकता दिनु पर्दछ । जसले व्यक्तिहरु आफ्नो व्यवसाय गरी आत्मनिर्भर वन्न सक्दछन् ।

तालिका ४.६ जात/जातियता अनुसार उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति

शैक्षिक स्तर	उत्तरदाताको संख्या		जम्मा
	दलित	गैर दलित	
साक्षर	३(३७.५%)	६(९%)	९(१२%)
नि.मा.वि.स्तर	२(२५%)	१५(२२.४%)	१७ (२२.६६%)
एस.एल.सी.	२ (२५%)	११(१६.४%)	१३ (१७.३३%)
प्रमाणपत्र तह	१(१२.५%)	३३(४९.२%)	३४(४५.३३%)
स्नातक र सो भन्दा माथि	-	२ (३%)	२ (२.६७%)
जम्मा	८(१००%)	६७ (१००%)	७५ (१००%)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

नोट : तालिकामा प्रतिशतलाई कोष्टमा देखाइएको छ ।

माथिको तालिका ४.६ ले तुलनात्मक रुपमा दलित उत्तरदाताको कम पहुँच देखाउँदछ किनभने ३७.५ प्रतिशत साक्षर मात्र छन् भने प्रमाण पत्र तह उत्तीर्ण गर्ने जम्मा १२.५ प्रतिशत मात्र छन् । सामान्यतय दलितहरुको शिक्षामा कम पहुँच र अन्य योग्यताको अभावको कारण वैदेशिक रोजगारमा जान विवस भएका छन् ।

४.३.३ भाषा र धर्म

नेपालमा थरीथरीका धर्म भएता पनि त्यहाँ हिन्दू र बौद्ध गरी प्रमुख २ वटा धर्म छन् । तिनीहरुमध्ये ८०.६२ प्रतिशत मानिसहरु हिन्दु धर्म मान्ने छन् भन् १०.७४ प्रतिशत मानिसहरु बौद्ध धर्म मान्दछन् । अध्ययनको क्षेत्रको नमूना घरपरिवारमा पनि हिन्दू र बौद्ध दुवै धर्म मान्ने मानिसहरु पाइयो । तै पनि ती सबैले नेपाली भाषा बोल्दछन् ।

४.३.४ सामाजिक तह

कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा अध्ययन क्षेत्रमा भएका धेरै वर्गहरूमध्ये दुई वर्ग या त विशेष अधिकार भएका या त विशेष अधिकार नभएका पाइयो । विशेष अधिकार भएका गाउँका समूह त्यस्ता रहेछन् जसको सामाजिक आर्थिक सम्बन्ध राम्रो भएको पाइयो । सामान्यतया तिनीहरू उच्च जातका ब्राह्मण र क्षेत्रीहरू थिए । अधिकारविहीन समूहमा निम्न जातका मानिसहरू जस्तो वि.क. परिवार र नेपाली (दलित) पर्दछन् । नमूना घरपरिवारमा भएको तहलाई हिन्दू संस्कृति र वर्णाश्रमले प्रभाव पारेको छ ।

तालिका ४.७ नमूनाघर परिवारमा सामाजिक तह

सामाजिक तह	जात/जातीयता	समुदायमा भूमिका
विशेष अधिकार	गैह दलितहरू (ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, गुरुङ्ग)	निर्णयकारी
अधिकार विहीन	दलितहरू (वि.क., परिवार, नेपाली)	अवलम्बनकारी

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

अध्ययनको क्षेत्रको महत्वपूर्ण विशेषता संरक्षण दिने र संरक्षण लिने व्यवस्था छ । ब्राह्मण क्षेत्रीले संरक्षण दिने भूमिका निर्वाहा गर्दछन् भने दलितले संरक्षण लिने भूमिका रहेको छ । दलितले हाल पनि परम्परागत पेशागत कामहरू गर्दछन् । खाद्यान्नको अभाव भएको अवस्थामा दलितहरूले पछि फिर्ता गर्ने गरी ऋण र खाद्यान्न लिन्छन् । यसले गर्दा ब्राह्मण क्षेत्रीहरू सधैं उच्च तहमा रहन्छन् भने दलितहरू सधैं निम्न तहमा रहन्छन् । यस्तो संरक्षण लिने दिने व्यवस्था एक प्रकारको शोषणको रूप पनि हो । जव दलितहरूले आवश्यक परेको वेलामा संरक्षकवाट ऋण लिन्छन् तब उनीहरूले फिर्ता गर्ने समयमा दलितवाट चर्को व्याज असुल्दछन् ।

४.४ आर्थिक संरचना

समाजको आर्थिक अवस्थाले उक्त ठाउँको सामाजिक सांस्कृतिक ढाँचालाई धेरै प्रभाव पार्दछ । सामान्यतया पेशागत सम्पत्ति, आमदानी र पूँजीको प्रयोग आर्थिक संरचनासँग सहभागी हुन्छ । यस कारण वैदेशिक रोजगार साच्चै नै आम जनताको आर्थिक अवस्थामा गतिशीलता ल्याउने माध्यम बनेको छ ।

४.४.१ नमूना घरपरिवारको पेशागत स्थिति

अध्ययनको समयमा अधिकांस उत्तरदाताले बताएका थिए नमूना घर परिवारका प्रमुख व्यक्तिको मुख्य पेशा कृषि (५७%) हो । त्यसपछि व्यापारमा १३.३ प्रतिशत, ज्यालमजदुरीमा १३.३ प्रतिशत, कर्मचारी तथा शिक्षकमा ५ प्रतिशत र १२.४ प्रतिशतले अन्य व्यवसाय गर्दछन् । तालिका ४.७ ले नमूना सर्वेक्षणका घर परिवारको जम्मा जनसंख्यामा बहुसंख्यक मानिसहरूको पेशा विद्यार्थी (३४.३) भएको देखाउँदछ । यस्तै गरी कृषि पेशामा २५.३ प्रतिशत, व्यापारमा ७.२ प्रतिशत, वैदेशिक रोजगारमा २२.३ प्रतिशत, शिक्षकमा १.८ प्रतिशत र ज्याला मजदुरीमा ९.१ प्रतिशत भएको तालिकाले देखाउँदछ ।

तालिका ४.८ नमूनाघर परिवारका सदस्यहरूको वर्तमान पेशागत संरचना

क्षेत्र	मानिसको संख्या	प्रतिशत
कृषि	८४	२५.३
व्यापार	२४	७.२
वैदेशिक रोजगार	७४	२२.३
विद्यार्थी	११४	३४.३
शिक्षक	६	१.८
ज्यालामजदुरी	३०	९.१
जम्मा	३३२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका नं ४.८ बाट हामी के निष्कर्षमा पुग्न सक्छौं भने कृषिमा प्रयाप्त र उत्पादन मूलक जमिन नभएकोले नमूना छनौटका घरपरिवारका जनसंख्याले कृषिलाई घृणा गरेकोले यो पेशा नराम्रोसँग थला परेको छ । अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारमा जाने वर्तमान प्रवृत्ति बढ्दै गइरहेको छ ।

वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि उत्तरदाताको पेशाको स्थिति

कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा उत्तरदाताहरु वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि विभिन्न क्षेत्रको पेशामा संलग्न भएका थिए । तालिका ४.८ ले वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा अगाडिको पेशाको स्थिति देखाएको छ ।

तालिका ४.९ वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि उत्तरदाताको कामको प्रकृति

क्षेत्र	कामको प्रकृति		जम्मा
	स्थायी	अस्थायी/ऋतु अनुसार	
कृषि		३३ (४४%)	३३ (४४%)
व्यापार		१४ (१८.७%)	१४ (१८.७%)
विद्यार्थी		१५ (२०%)	१५ (२०%)
कर्मचारी	३ (४%)	६ (८%)	९ (१२%)
अन्य		४ (५.३%)	४ (५.३%)
जम्मा	३(४%)	७२ (९६%)	७५ (१००%)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

(तालिकामा प्रतिशतलाई कोष्ठमा राखिएको छ)

तालिका ४.९ बाट वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि ४४ प्रतिशत उत्तरदाताहरु कृषिमा संलग्न भएको पाइयो त्यस्तै गरी व्यापारमा १८.७ प्रतिशत, विद्यार्थीमा २० प्रतिशत, कर्मचारी स्थायी अस्थायी गरी १२ प्रतिशत र अन्यमा ५.३ प्रतिशत उत्तरदाताहरु संलग्न थिए । माथि उल्लेखित कर्मचारीहरुमध्ये ३ (४%) जना सरकारी स्थायी दरवन्दीमा काम गर्ने कर्मचारी थिए । ती स्थायी कर्मचारीहरुमा नेपाल प्रहरी र नेपाली सेनाबाट कम तलव र देशमा विद्रोह चलन सक्ने अवस्था देखी राजीनामा दिई गएका थिए । त्यस्तै गरी अन्य उत्तरदाताहरु कृषि तथा अन्य कार्य बाह्रै मास नपाईने, आंशिक बेरोजगार र देशमा सुरक्षा नभएको कारण वैदेशिक रोजगारमा गएको बताउँदछन् ।

४.४.२ नमूना घर परिवारमा भू सम्पत्तिको ढाँचा

नेपालका ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरुका लागि जमिन नै प्रमुख सम्पत्ति हो । देउपुर गा.वि.स.मा जनसंख्या र जग्गाको अनुपात ५.१ छ । अर्थात ५ व्यक्तिको लागि १ हेक्टर जमिन

पर्न आउँदछ तर अध्ययनको लागि छनौट गरिएको नमूना घरपरिवारमा जनसंख्या र जग्गाको अनुपातप्रति परिवार ६.९३ रोपनी (०.३४ हेक्टर) र प्रति व्यक्ति १.६ रोपनी (०.०८ हेक्टर) परेको पाइयो ।

तालिका ४.१० नमूना घरपरिवारको जातजाति अनुसारको भू-संपत्तिको ढाँचा विवरण

जमिनको आकार रोपनीमा	जात/जातीयता				जम्मा	प्रतिशत
	ब्राम्हण	क्षेत्री	जनजाति	दलित		
जग्गाविहीन	१(२.३२%)	-	१(९.०९%)	३(३७.५%)	५	६.६७
०-५	५(११.६३%)	-	१(९.०९%)	२(२५%)	८	१०.६७
५-१०	१२(२७.९%)	५(३८.४६%)	४(३६.३७%)	१(१२.५%)	२२	२९.३३
१०-१५	१५(३४.८%)	६(४६.१५%)	४(३६.३७%)	१(१२.५%)	२६	३४.६६
१५ र माथि	१०(२३.२५%)	२(१५.३९%)	१(९.०९%)	१(१२.५%)	१४	१८.६७
जम्मा	४३(१००%)	१३ (१००%)	११(१००%)	८(१००%)	७५	१००

नोट : तालिकामा जातजातिको प्रतिशत कोष्टमा दिईएको छ ।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ४.१० ले के देखाउँदछ भने अध्ययन क्षेत्रका घर परिवारमा बराबर जमिनको वितरण भएको पाईदैन । ब्राम्हण र क्षेत्रीलाई सौभाग्यशाली जाति मानीन्छ । किन कि यिनीहरूको कब्जामा धेरै रोपनी जग्गा जमिन (हेर्नुहोस तालिका) छ । यद्यपि नमूना छनौट गरिएको घर परिवारको मानिस र जग्गाको अनुपात ६.९३ रोपनी प्रति परिवार रहेको छ । ६.६७ प्रतिशत घर परिवार जग्गा विहीन अवस्थामा छन् भने १०.६७ प्रतिशत घर परिवारको ५ रोपनीभन्दा कम जग्गा छ । त्यस्तै गरी २९.३३ प्रतिशत घरपरिवारको ५ देखि १० रोपनी, ३४.६६ प्रतिशत घर परिवारको १५ रोपनी भन्दा बढी जग्गा भएको पाईयो ।

माथिको तालिकाले के स्पष्ट पारेको छ भने अधिकांश परिवारसँग खेतीपाती लगाउने प्रयाप्त जमिन छैन । यसमा पनि दलितहरूको अवस्था दयनीय देखिन्छ । ३७.५ प्रतिशत दलित घरपरिवारको जग्गा जमिन नै छैन । २५ प्रतिशत दलित घर परिवारको ५ रोपनीभन्दा कम जमिन छ । अधिकांस दलित उत्तरदाताले बताएका छन् दलितहरूले ब्राम्हण क्षेत्रीहरूको जमिन सम्भौता अनुसार प्रयोग गरी श्रमको प्रयोग वाध्यतावस भएको छ ।

४.४.३ नमूना घर परिवारमा खाद्यन्न प्रयाप्तताको अवस्था

सामान्यतया नमूना घरपरिवारमा खाद्यन्न उत्पादनको अवस्थालाई ३ वर्गमा विभाजन गरिएको छ । जुन घर परिवारमा आफ्नै प्रशस्त उत्पादन नभै वर्षे भरी अन्यत्रवाट खोजी गर्नु पर्दछ त्यस्तो परिवारलाई खाद्यन्नको 'अभाव परिवार' भनिन्छ । जुन परिवारमा आफ्नै खाद्यन्नको प्रयाप्त उत्पादन छ त्यस्तो परिवारलाई खाद्यन्न 'प्रयाप्त परिवार' भनिन्छ र आवश्यकताभन्दा वढी खाद्यन्न भएको परिवारलाई 'आवश्यकता भन्दा वढी भएको परिवार' भनिन्छ ।

तालिका ४.११ नमूना घर परिवारको जात जातीयता अनुसारको खाद्यन्नको प्रयाप्तताको अवस्था

प्रकार	जाती/जातियता				जम्मा
	ब्राम्हण	क्षेत्री	जनजाति	दलित	
खाद्यन्नको अभाव	१७(२२.६६%)	३(४%)	११(१४.६६%)	६(८%)	३७(४९.३३%)
खाद्यन्न प्रयाप्त	२५(३३.३३%)	१०(१३.३३%)	-	२(२.६६%)	३७(४९.३३%)
आवश्यकता भन्दा वढी	१(१.३४%)	-	-	-	१(१.३४%)
जम्मा	४३(५७.३३%)	१३(१७.३३%)	११(१४.६६%)	८(१०.६७%)	७५(१००%)

नोट : तालिकामा नमूना घर परिवारको प्रतिशतलाई कोष्टमा देखाइएको छ ।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ४.११ अनुसार ४९.३३ प्रतिशत नमूना घर परिवारका सदस्यहरुलाई प्रयाप्त खानेकुरा पुग्दैन । त्यसैले उनीहरु अन्य स्रोतवाट किनेर जीविका चलाउनु पर्ने तालिकाले जनाएको छ । त्यस्तै गरी ४९.३३ प्रतिशत घर परिवारलाई प्रयाप्त मात्रामा खान पुग्दछ भने १.३४ प्रतिशत घर परिवारलाई मात्र खान पुगेर पनि बिक्री वितरण गर्दछन् । तर प्रयाप्त खाद्यन्नको अवस्थामा पनि खाद्यन्न अभाव हुने अवस्था सम्मको लागि अप्रयाप्तता नै छ । एक जना समूह छलफलका सहभागीले बताएका छन् नगद आर्जनको अभाव र खाद्यन्न उत्पादनको अप्रयाप्तताले गाउँलेहरु ऋणमा डुब्दछन् । खाद्यन्न अभाव भएको अवस्थामा खाद्यन्न जुटाउनको लागि आफूसँग भएको वस्तुभाउको उत्पादन र तरकारीहरु स्थानीय बजार पातीचौर, डिमुवा र कुशमामा लगी बेच्दछन् । समग्रमा हेर्दा नमूना घर परिवारमा खाद्यन्नको अभाव हुने एउटा कारण व्यक्तिहरु वैदेशिक रोजगारमा जाने र कृषि कार्य गर्न नसक्नुले पनि हो ।

४.४.४ नमूना घर परिवारको वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि ऋणग्रस्तताको अवस्था

गाउँमा स्रोत साधनहरु सिमित छन् । धेरै मानिसहरुले आफ्नो जीविका चलाउनका लागि

असल स्रोत पत्ता लगाउन सकेका छैनन् । एकजना समूह छलफलका सहभागीले वताएका छन् धेरै जसो गाउँलेहरूले उनीहरूका परिवारका सदस्यहरूको लागि दैनिक आवश्यकताहरू जुटाई दिन सक्दैनन् । यसकारण धनी व्यक्तिहरूवाट उच्च व्याजदरमा ऋण लिन्छन् । सामान्यतया जमिन र अन्य स्रोत साधनमा कम पहुँच भएका अध्ययन क्षेत्रका दलितहरूले यस्तो प्रकारको ऋण लिएका छन् र दलित उत्तरदाताहरूमध्ये ३७.५% को जमिन छैन, २५% दलितको ५ रोपनी भन्दा कम जमिन छ (तालिका ४.९) । खाद्यसंकट परेको अवस्थामा दलितहरू उच्च व्याजदरमा ऋण फिर्ता गर्न मञ्जूर हुँदै ऋण लिन्छन् । उच्च कुलीन परिवारले पनि उच्च व्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराउन मञ्जूर हुन्छन् । यो नै भूमिविहीन हुने मुख्य कारण हो । किन उनीहरूले साँवा व्याज तिर्न नसकेपछि उनीहरूसँग भएको सानो जमिन पनि साहुले कब्जा गर्दछ । यस कारण २६.३ प्रतिशत उत्तरदाताले भनेका छन् । ऋण तिर्नको लागि गाउँ छोडेर वैदेशिक रोजगारमा जानु परेको हो ।

तालिका ४.१२ नमूना घर परिवारको वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि ऋण ग्रस्तताको अवस्था

ऋणको मात्रा हजारमा	जात/जातीयता				जम्मा
	ब्राम्हण	क्षेत्री	जनजाति	दलित	
२५-५०	३८(५६.७९%)	१(१.५%)	२(२.९८%)	२(२.९८%)	४३(६४.९७%)
५०-७५	८(११.९४%)	२(२.९८%)	१(१.५%)	२(२.९८%)	१३(१९.४%)
७५-१००	१(१.५%)	२(२.९८%)	१(१.५%)	१(१.५%)	५(७.४६%)
१००-१२५	१(१.५%)	१(१.५%)	२(२.९८%)	१(१.५%)	५(७.४६%)
१२५ +				१(१.५%)	१(१.५%)
जम्मा	४८(७१.६४%)	६(८.९५%)	६(८.९५%)	७(१०.४४%)	६७(१००%)

नोट : ऋण लिने ६७ जातिको आधारमा प्रतिशतलाई कोष्टमा राखिएको छ ।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ४.१२ ले ७५ घर परिवारहरू मध्ये ६७ घर परिवारले वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि ऋण लिएको देखाउँदछ । ऋणको रकम घटीमा १०,००० देखि लिएर वढीमा १ लाख २५ हजार सम्म छ । वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा अगाडि ऋण लिनेहरूको प्रतिशतमा ब्राम्हणको ७१.६४ प्रतिशत ठूलो संख्या देखिएको छ भने त्यस पछि दलितको १०.४४ प्रतिशत छ भने क्षेत्री र जनजातीको वरावर ८.९५ प्रतिशत रहेको तालिकाले देखाउँदछ । कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि लाग्ने रकम जुटाउन विभिन्न स्रोतको प्रयोग गरेको पाइयो

जस्तो १२ प्रतिशत घर परिवार आफ्नै खर्चमा, ८६.६७ प्रतिशत घर परिवार व्यक्ति ऋणमा र १.३३ प्रतिशत घर परिवारले बैंकबाट ऋण लिएको पाईयो ।

तालिका नं ४.१२ ले स्पष्ट रूपमा के देखाउदछ भने धेरै गाउँलेहरु विभिन्न स्रोतबाट लिएको ऋणबाट मुक्त हुनको लागि वैदेशिक रोजगारमा जान्छन् ।

४.४.५ वस्तुभाउको अवस्था

सामान्यतया नमूना घर परिवारको कृषि नै प्रमुख पेशा हो । तिनीहरुले परम्परागत रूपमा पशुलाई मल, दुध, मासु र उनको लागि पाल्दछन् । वस्तुभाउहरु अध्ययन क्षेत्रको प्रमुख आम्दानीको स्रोत हो अध्ययन क्षेत्रमा एक जना उत्तरदाताले भनेका थिए धेरै परिवारका सदस्यहरुले दुग्ध विकास संस्थानमा दूध बेच्दछन् । त्यहाँबाट आएको आम्दानीले परिवारका आधारभूत आवश्यकता र अन्य आवश्यकता पूरा गर्दछन् । दुग्ध व्यवसाय पछि यहाँको घर परिवारको अर्को आम्दानीको स्रोत कुखुरा पालन पनि हो । तिनीहरुले वोइलर, लेयर्स र स्थानिय कुखुराहरु पाली स्थानीय बजारमा फूल मासु बेच्दछन् । मुख्यत नमूना घर परिवारका मानिसहरुले भेडा, बाखा, गाई कुखुराहरु पाल्दछन् । वर्तमान अवस्थामा वढी आम्दानी लिनको लागि वस्तुभाउको वर्णशङ्कर जातिले मानिसहरुलाई धेरै आकर्षक गरेको छ ।

तालिका ४.१३ नमूना घरपरिवारको वस्तुभाउको स्थिति

प्रकार	वस्तुभाउको संख्या	प्रतिशत
राँगो	३	२.१७
भैंसी	४८	३४.७८
गाई	३	२.१८
गोरु	१९	१३.७७
बाखा	६२	४४.९३
वंगुर	३	२.१७
जम्मा	१३८	१००

नोट : वस्तुभाउहरु वयस्कलाई मात्र समावेश गरिएको छ ।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका नं ४.१३ मा देखाइएका वस्तुभाउको स्थितिकाबारेमा समूह छलफलमा एक जना सहभागीले बताएका थिए वर्णशङ्कर जातिहरु पाल्नको लागि लुम्ले कृषि केन्द्रले ठूलो सहयोग पुऱ्याएको छ ।

अध्याय -५

वैदेशिक रोजगारमा जाने कारण, लगानी र स्रोत

अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइलाई आकार दिन चार समूहका चलहरु छन् । ति चलहरु विविधता, स्पेशियल, एफिनिटी र पहुँच हुन् । यी चलहरुमध्ये विविधता चलमा रोजगारीको दर, मूल्य र ज्यालाको विभिन्नता समावेश भएको हुन्छ । त्यस्तै गरी स्पेशियल मा दुरी, मूल्य, यातायात रचना गरिएको छ । त्यस्तै गरी एफिनिटीमा धर्म, संस्कृति, भाषा र नाफा सम्बन्धको सञ्जाल समावेश भएको छ । अन्तिम चल पहुँचमा मुख्यत प्रवेश गर्ने र प्रस्थान गर्ने नियमसँग सम्बन्धित छ । (सुवेदी १९९१) । गन्तव्य स्थानमा पहिल्यैदेखि नाता आफन्तको उपस्थिति रहेको छ, भने नयाँ जाने व्यक्तिलाई उक्त ठाउँमा जानको लागि कम खर्च, जोखिम, गन्तव्यस्थलमा पुऱ्याउनको लागि उक्साउन सक्दछ । (क्षेत्री १९८७) ।

अध्ययन क्षेत्रमा बसाइसराइ गर्न सूचित गर्ने मुख्य कारण विश्वव्यापी श्रम बसाइसराइको व्यवस्था र पहुँचको सञ्जालको कारण आकर्षण र विकर्षण गर्ने तत्वले नै हो । विकर्षण गर्ने तत्व उदगमस्थानसँग सम्बन्धित हुन्छ भने आकर्षण गर्ने तत्व गन्तव्यस्थलसँग सम्बन्धित हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रका ७५ घर परिवारहरु जो वैदेशिक रोजगारवाट हालसालै उपस्थित भएका छन् । तिनीहरुको लागि प्रश्नावलीहरु तयार पारी आकर्षण र विकर्षण गर्ने तत्वको अधीनमा रही बसाइसराइका कारणहरु पहिल्याउन आवश्यक पर्ने सूचनाहरु संकलन गरिएको थियो । यस बाहेक पहुँचको सञ्जाल र बसाइसराइको सञ्जाल पनि कार्य क्षेत्र अध्ययनको अवधिमा अध्ययन गरिएको थियो ।

५.१ वैदेशिक रोजगारीमा जानाको कारण

सामान्यतया विकर्षण गर्ने तत्वले राम्रो अवसरको खोजीको लागि व्यक्तिलाई आफ्नो देश वा गाउँ छोड्नको लागि दवाव दिन प्रयत्न गर्दछ । यद्यपि कार्य क्षेत्र अध्ययनमा बसाइसराइको लागि आकर्षण गर्ने तत्व भन्दा विकर्षण गर्ने तत्वहरु वढी जिम्वेवार भएको पाइयो । तालिका नं ५.१ मा गाउँका विकर्षण गर्ने तत्वहरुलाई देखाइएको छ ।

तालिका ५.१ वैदेशिक रोजगारको कारण (विकर्षण गर्ने तत्व)

जाने कारणहरु	प्रवासीको संख्या	प्रतिशत
वेरोजगारी	४४	५८.६६
खाद्यन्नको अभाव	३०	४०
खर्चमा वृद्धि	३०	४०
ऋण तिर्न	३०	४०
असुरक्षा र विद्रोह	१३	१७.३३
सुविधाको अभाव	१३	१७.३३
सुरक्षा	१०	१३.४
पारिवारिक तथा सामाजिक द्वन्द	८	१०.६७

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

वेरोजगारी

अधिकांश परिवारको आम्दानीको महत्वपूर्ण क्षेत्र मुख्य गरी कृषि पेशा हो । तर कृषिबाट ऋतुअनुसारको गुजारा पेशा मात्र चलेको छ । तालिका ५.१ अनुसार ५८.६६ प्रतिशत व्यक्तिहरु कामको अभावको कारण वाध्यतावस आफ्नो गाउँबाट बाहिर हिड्नु परेको हो । यस अर्थमा वैदेशिक रोजगारमा जानुको प्रमुख कारण स्वदेशमा कामको अभाव नै हो । आफ्नो देशमा रोजगारीको अवसरको अभावको कारण राम्रो पढे लेखेका योग्य व्यक्तिसमेत वैदेशिक रोजगारमा जानु पर्ने वाध्यता सृजना भएको छ ।

वैयक्तिक अध्ययन -१

दिवाकर लामिछाने वर्ष २१ ले स्वदेशमा रोजगारी प्राप्त गर्न नसकेकोले वाहिर देश जान बाध्य भए । उनले एस.एल.सी. पास गरेका थिए । कम आमदानी र गरीबको कारण शिक्षातर्फ निरन्तरता दिन सकेनन् । २०५९ साल खाडी राष्ट्र साउदी अरब जानको लागि ९०,००० स्थानीय दलाललाई बुझाए । अरबको रिहादको कम्पनीमा सेक्यूरिटी गार्डमा ३ वर्ष वित्ताई घर फर्की परिवारको दैनिक खर्च र लगानी ऋण भुक्तानी गरे । पुनः गएपछि ३ वर्षमा २०६४ सालमा घर आई विवाह गरी २०६४ श्रावणमा रोजगारमा फिर्ता भए । २०६४ चैत्र २८ गते छोरीको जन्मको खबरले २०६५ आषाढ १२ गते रात्रि भोजको आयोजना गरेको रातको १२ वजे नै उनको मृत्यू भयो । मृत्यू पश्चात पनि श्रम मन्त्रालयको शोधपुछपछि मात्र २ महिना पछि २०६५ भाद्र १२ गते लास काठमाण्डौंमा आईपुग्यो । मृत्यूको कारण एउटै आएन । दर्घटना, गाँजा जस्ता लागू पदार्थको सेवनको कारण भनिएता पनि लासको प्रकृति खुट्टा भाँचिएको, दाँत फुक्लेको, खुट्टामा काँटी ठोकिएको र रगत पोतिएको अवस्थामा थियो । लास ल्याउने व्यक्तिले चन्दा उठाई ल्याएको भनिएको १ लाख ८० हजार पनि स्थानिय व्यक्तिहरुले कम्पनीले समेत पठाउनु पर्ने भन्ने जस्ता विवादको कारण रकम फिर्ता गयो भनी पीडित परिवारले केही पाएको छैन । पिडित परिवारले जिल्ला प्रशासन हुँदै श्रम मन्त्रालय मार्फत जिम्मेवार व्यक्ति निकायमा मुद्दा दायर भएकोमा पुनः जिम्मेवार भनिएको व्यक्तिले पीडित परिवारलाई मुद्दा दायर गरेको छ । यसरी वेरोजगारीको कारण वैदेशिक रोजगारमा जानाले परिवारको एक सक्रिय सदस्यको ज्यान गुमाएको छ भने उसैको असहाय परिवार मुद्दा मामिलाको भ्रमेलामा अल्मलिनु परेको छ ।

खाद्यान्नको अभाव

खनजोत गर्ने जमिनको अभावको कारणवाट खाद्यन्न आपूर्तिमा अभाव आउँदछ । भएको जमिनको पनि राम्रोसँग खनजोत गरियो भने मात्र उत्पादनमा वृद्धि हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा पनि सिमित क्षेत्रमा मात्र उपयुक्त तरिकाले खनजोत गर्ने गरिन्छ । जमिनको स्वरुप उकाली, ओराली परेको माटो पनि बलौटे, गिर्खायुक्त भएकोले अधिकांश भाग वढी उत्पादनको लागि योग्य छैन । कृषि सेवा केन्द्र गा.वि.स मा रहेता पनि अधिकांश कृषकहरुले कृषि सम्बन्धी उन्नत मल विउको वारेमा परामर्स लिएको पाईएन । गा.वि.स उच्च भू-भागमा सिंचाइ सुविधाको अभाव, उच्च उत्पादन हुने वीउको अभाव, भूक्षयको समस्या र कृषिको लागि गरिने लगानी ऋणको रुपमा लिनु पर्ने अवस्थाले गर्दा सोचे अनुसार उत्पादन पाइदैन । कार्यक्षेत्रको तथ्याङ्ग (तालिका ५.१०) अनुसार

अधिकांश घर परिवार ४९.३३ प्रतिशत घर परिवारमा प्रयाप्त खाद्यन्न समस्या सामाधान गर्नको लागि आँफै उत्पादक गर्ने अन्यत्रवाट प्राप्त गर्ने र छिमेकिवाट साटासाट गर्ने जस्ता ३ ओटा उपायहरु अपनाउने गर्दछन । अध्ययन क्षेत्रवाट के कुरा पत्ता लागेको छ भने साना किसानहरुले आफूलाई आवश्यक पर्ने खाद्यान्न आँफै उत्पादन गर्न सक्दैनन् । कतैवाट उपहारको रुपमा खाद्यान्न प्राप्त गर्न पनि सक्दैनन् । विशेष गरी दलितहरुलाई यस्तो खालको खाद्यान्नको संकट भएको अवस्थामा आफ्नो श्रमसंग खाद्यान्न साट्दछन् । गाउँका मानिसहरुको लागि खाद्यन्न किनेर खानु एक सामान्य नै बनेको छ तर उनीहरुलाई खाद्यान्न किन्नको लागि नगदको आवश्यकता पर्दछ । यस्तो खाद्यान्न अभाव हुने कारणले मानिसलाई गाउँवाट अन्यत्र जान बाध्य तुल्याउँदछ । जम्मा उत्तरदाताहरुमध्ये ४९.३३ प्रतिशत उत्तरदाताहरुलाई खाद्यान्नको अभाव रहेको छ । खाद्यान्नको अभाव नै वैदेशिक रोजगारमा जानु पर्ने प्रमुख कारण बनेको छ ।

यस्तै गरी २९.३३ प्रतिशत नमूना घरपरिवारको १० रोपनी (तालिका ५.९) भन्दा कम जमिन छ । जुन उनीहरुको लागि गुजारा चल्ने भन्दा कम छ । त्यहाँका मानिसहरुको आवश्यकता पूरा गर्नको लागि अन्य आम्दानीको आवश्यकता पर्दछ । त्यसैले तिनीहरुले आफ्ना आधारभूत र अन्य आवश्यकताहरु पूरा गर्नको लागि तिनीहरुका परिवारका सदस्यहरुले वैदेशिक रोजगारलाई छनौट गर्दछन् ।

खर्चमा वृद्धि

नेपालको अन्य ग्रामीण क्षेत्रको जस्तै गरी देउपुर गा.वि.स.को जनसंख्या पनि दिन प्रति दिन बढिरहेको छ । परिवारका सदस्यहरुको संख्यामा आएको वृद्धि सँगसँगै खर्चमा पनि वृद्धि भएको छ । जनगणना २०५८ को तथ्याङ्क अनुसार गा.वि.स.को जनसंख्या वृद्धिदर ७ प्रतिशत रहेको छ जुन राष्ट्रिय वृद्धिदर भन्दा बढी छ । जनसंख्याको आकारमा आएको वृद्धिले उनीहरुको आधारभूत आवश्यकताहरु जस्तै खाद्यान्न, आवास, कपडा, शिक्षा, स्वास्थ्य आदिमा चाप पर्दछ । यि आवश्यकताहरु पूरा गर्नको लागि नगदको आवश्यकता पर्दछ । तर गाउँमा नगद आर्जन गर्ने किसिमको स्रोत सीमित छ । त्यसकारण ४० प्रतिशत (तालिका ५.९) उत्तर दाताले बताएका छन् खर्चको वृद्धि नै वैदेशिक रोजगारको प्रमुख कारण हो ।

यसकारण हामी भन्न सक्दछौं अध्ययन क्षेत्रका मानिसहरुमा दैनिक आवश्यकताहरुको उपभोगमा आएको वृद्धि र अन्य सेवाहरुको खर्च वृद्धिले गर्दा खर्च बढिरहेको छ । नगद आर्जन गरी आम्दानी खर्चलाई सन्तुलन गर्न वैदेशिक रोजगारमा जानु पर्ने बाध्यता देखिएको छ ।

ऋण ग्रस्तता

गाउँका स्रोत साधनहरु सीमित मात्रामा छन् । धेरै मानिसहरुले आफ्नो जीविका चलाउनका लागि असल स्रोत पत्ता लगाउन सकेका छैनन् । धेरैजसो गाउँलेहरुले उनीहरुको परिवारको लागि दैनिक आवश्यकताहरु जुटाउन सकेका छैनन् । यस कारण उनीहरुले गाउँका उच्च स्थिति भएका व्यक्तिसँग चर्को व्याज दरमा ऋण लिन्छन् । विशेष गरी अध्ययन क्षेत्रका दलित जातिहरुमा जमिन र अन्य स्रोत साधानमा कम पहुँच भएकोले यस्तो ऋण लिन बाध्य हुन्छन् । जम्मा दलितका ८ जना उत्तरदाताहरु मध्ये ३७.५ प्रतिशत दलितको जग्गा जमिन छैन । भने २५% उत्तरदाता दलितको ५ रोपनीभन्दा कम जमिन (तालिका ५.९) छ । खाद्यान्न संकट भएको अवस्थामा अधिकांश दलित परिवारले उच्च व्याजदरमा भए पनि ऋण लिन मञ्जूर भै उच्च व्याज साँबा भुक्तानी गर्न तयार हुन्छन् । यो नै दलितहरुको जग्गाविहीन हुने प्रमुख कारण हो । किन कि उनीहरुले लिएको ऋण तिर्न नसक्ने भएकोले साँबा व्याज भुक्तानी गर्नको लागि साहुले जग्गा कब्जा गर्दछ । यही कारणले गर्दा ४०% उत्तरदाताहरु ऋण ग्रस्तताको कारण गाउँ छोड्न बाध्य भएका छन् । जम्मा ७५ घर परिवारमध्ये ६७ घर परिवारलाई वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि ऋण लागेको थियो (तालिका ५.११) ।

असुरक्षा र विद्रोह

वि.सं २०५२ सालदेखि यता नेपालको ग्रामीण क्षेत्र राजनैतिक द्वन्द र विद्रोहको शिकार बनेको छ । सम्पूर्ण देशमा शान्ती सुरक्षाको अवस्था दिन प्रतिदिन विग्रदै गएको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा केही वर्ष यता हिंसा र भय सामान्य बन्दै गएको छ । यसबाट ग्रामीण क्षेत्रका युवाहरु नराम्रोसँग पीडित छन् । अध्ययन क्षेत्रमा पनि उक्त द्वन्दको कारण नेपाल प्रहरी र नेपाली सेनामा कार्यरत २ जना र जनमुक्ति सेना तर्फ १ जनाले ज्यान गुमाएका थिए । कुनै कुनै अवस्थामा भने युवाहरु घरमा बसीरहन सक्ने अवस्था थिएन । तत्कालीन अवस्थामा रहेको माओवादी तथा सैनिक विद्रोह नै युवाहरुको लागि वैदेशिक रोजगारमा जानु पर्ने प्रमुख कारण बनेको थियो । जम्मा उत्तरदाताहरु मध्ये १७.३३ प्रतिशत उत्तरदाताहरुले असुरक्षा र विद्रोहको कारण वैदेशिक रोजगारमा जानु परेको बताएका थिए । देशमा हिंसा, हत्या काण्ड जस्ता प्रवृत्ति पनि बढ्दै गएको हो । यस्ता हिंसात्मक गतिविधिहरुले ग्रामीण क्षेत्रका युवाहरुलाई ठूलो प्रभाव पारेको छ । माओवादी विद्रोह लाई लक्षित गरी सरकारको सुरक्षा शक्तिले विभिन्न ठाउँलाई संकटग्रस्त क्षेत्र ठहर्‍याई सोही अनुसारको व्यवहार गरेको थियो ।

माथिका यी राजनैतिक संकटका घटनाहरु भएको कारण यहाँका युवाहरु विदेशमा गएका थिए । तर वर्तमान अवस्थामा केही हदसम्म शान्ति प्रक्रियाको थालनीले पहाडी क्षेत्रमा केही शान्तिपूर्ण वातावरणको सृजना भएको छ ।

वैयक्तिक अध्ययन -२

वर्ष ३८ का चन्द्रबहादुर गुरुङ नेपाल प्रहरीका भूपू प्रहरी थिए । उनले २०६० साला सेवाबाट निवृत्ति हुन ५ वर्ष अगाडि राजीनामा दिएका थिए । यसको लागि उसकै श्रीमतीले तत्कालीन सैनिक विद्रोहबाट जीवनलाई सुरक्षित तुल्याउन राजीनामा दिन लगाएकि थिइन । उनीसँग २०५५ सालको हिंसाको अनुभव छ । त्यसवेला उनी सामान्य घाइते भै मुस्किलले बाच्नेका थिए । राजीनामा दिईसकेपछि पनि गाउँमा सुरक्षित साथ वस्न संभव भएन । त्यसैले उनले मलेसियाको मेन पावर कम्पनी सँग सुरक्षा गार्डमा काम गर्नको लागि सम्पर्क गरी ३ वर्ष काम गरे । त्यस अवधिमा उनले नेपाल प्रहरी, नेपाली सेनाबाट गएका धेरै व्यक्तिलाई भेटे । राजनैतिक संकटको कारण वैदेशिक रोजगारमा जान बाध्य हुनु परेको उनी बताउँदछन् । उनीहाल घरमा आएका छन् । श्रीमतीले पातीचौरमा 'संगीता सिलाई प्रशिक्षण केन्द्र' खोलेकि छन् । उनीसँग वैदेशिक रोजगारमा काम गर्दाको अनुभव पनि त्यति छैन । अब पुनः वैदेशिक रोजगारमा जाने ईच्छा राख्दैनन् । वरु श्रीमतीले खोलेको सिलाई प्रशिक्षण केन्द्रलाई उद्योगको रूपमा विकास गरेर लैजाने उनको इच्छा छ ।

सामाजिक र पारिवारिक द्वन्द

कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा वैदेशिक रोजगारमा जाने कारणमा पारिवारिक र सामाजिक कारण पनि फेला पयो । किन भने कुनै पनि समयमा व्यक्तिलाई समाज र परिवारले पनि गाउँ छोड्नको लागि दवाव सिर्जना गर्दछन् । सामान्यतया यस्तो दवाव गरीवी , ऋणको गस्तता, द्वन्द र परिवारको सदस्यहरुको भगडाले सृजना गर्दछ । यस्तै गरी सामाजिक द्वन्द र गडवडीले पनि वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि बाध्य गराउँदछ । सामाजिक रूपमा नियन्त्रण र मनाहीजस्ता मुद्दाहरुले पनि वसाई सराई गर्न व्यक्तिलाई प्रभाव पार्दछ । त्यसैले १०.६७ प्रतिशत (तालिका ७.१) उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा जाने कारण सामाजिक तथा पारिवारिक द्वन्द हो भनी बताएका छन् ।

राज्यहरुमा सामाजिक र पारिवारिक द्वन्द मध्ये ६०.२ प्रतिशत व्यक्तिको बसाइसराइ पारिवारिक कारणहरुले र बाँकि ३९.८ प्रतिशतको बसाइसराइ सामाजिक कारणले हुन्छ । एक जना

समूह छलफलका सहभागीले भनेका थिए उनले आफ्नो छोरालाई बाध्य पारी वैदेशिक रोजगारमा पठाएका थिए , किनकि छोरामा केही खराब वानीहरूको विकास भएको थियो । त्यस्तो वानीलाई हटाई व्यक्तिगत जीवन सुधार्नको लागि वैदेशिक रोजगार समाधान देखियो ।

५.२ वैदेशिक रोजगारमा जाने ठाउँको रोजाईको कारणहरू

गन्तव्य स्थानसँग सम्बन्धित केही आकर्षण गर्ने तत्वहरूले पनि बसाइसराइ गर्न जिम्मेवार भूमिका निर्वाहा गर्दछ । अध्ययन क्षेत्रका धेरै मानिसहरूले वैदेशिक रोजगारको लागि खाडी राष्ट्रहरूलाई छानेका छन् । खाडी राष्ट्रहरूमा जाने प्रवृत्ति बढ्नुमा त्यहाँ भएका सहारा लिन चिजहरूमा प्रवासीहरूका लागि सुहाउँदो कानून, जसले प्रवासीलाई दुरीको मूल्य घटाउने प्रयास गरेको छ । अर्को यो पनि अनुमान गरिएको छ कि पहिला एक पटक गएका देशमा फेरी जानको लागि कार्यविधी सजिलो हुनाले पनि आकर्षण बढेको छ । रोजगारको लागि भारतमा जान एकदम सजिलो छ तर काम बापत खाडी राष्ट्रहरूको तुलनामा कम ज्याला हुने भएकोले खाडी राष्ट्रहरूको छनौट गरिन्छ । जुन देशमा उनीहरूले भारतमा भन्दा बढी आम्दानी गर्ने अवसर पाउँछन् ।

हालसालैका वर्षहरूमा वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति बढिरहेको छ । नेपालको ग्रामीण क्षेत्र जाँहा गरीबी र रोजगारीका अवसर कम छन् अन्तराष्ट्रिय श्रम बजारले त्यस्तो ठाउँका कामदारको माग बढी गरेका छन् । यी आकर्षण गर्ने तत्वहरूको कारण धेरै युवा र वयस्कहरूले बाहिर देशको रोजगारीका अवसरहरू खोजिरहेका छन् । जे भएता पनि वैदेशिक रोजगारको लागि आकर्षण गर्ने तत्वहरू तल तालिकामा दिइएको छ ।

तालिका ५.२ वैदेशिक रोजगारमा खाडी राष्ट्रहरू छनौट गर्नुको कारणहरू (आकर्षण गर्ने तत्वहरू)

कारणहरू	प्रवासीको संख्या	प्रतिशत
कम खर्चमा सजिलै जान सकिने	३४	४५.३३
साथी नातेदार भएर	२१	२८
राम्रो आम्दानी हुने तलवमान भएर	१८	२४
सजिलै काम पाउन सकिने	२	२.६४
जम्मा	७५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ५.२ ले के देखाउँदछ भने खाडीराष्ट्रहरू छनौट गर्नको विभिन्न कारणहरू रहेछन् । वैदेशिक रोजगारको लागि यी देशहरू छनौट गर्नुको कारणहरूको छोटो वर्णन तल गरिएको छ ।

कम खर्चमा सजिलै जान सकिने

सामान्यतया वैदेशिक रोजगार मुल्य र दुरीद्वारा धेरै प्रभावित हुन्छ । यो बाहेक वित्तीय फाइदा अर्को तत्व हो । वैदेशिक रोजगारको लागि आवश्यक पर्ने लगानी युरोप र पूर्वी एसियाका देशहरूको तुलनामा खाडी राष्ट्रहरूको लगानी कम छ । त्यस्तै गरी धेरै मेन पावर कम्पनी र व्यक्तिहरू प्रवेषाज्ञा र अन्य कार्यविधि पूरा गरिदिनको लागि सकृय भै लागेका छन् । खाडीराष्ट्रहरूको लागि प्रवासीले ३०,००० देखि लिएर १,३०,००० सम्म खर्च गर्दछन् । नेपाली प्रवासीहरूले यो लगानी रकमलाई उनीहरूको सुरक्षित सम्पत्ति जस्तै जमिन गाईवस्तु वेचेर पनि सजिलै जुटाउन सक्दछन् । यसकारण ४५.३३ प्रतिशत (तालिका ५.२) उत्तरदाताले बताएका छन् । कम खर्चमा जान सकिने हुनु नै प्रवासीहरूको लागि मुख्य आकर्षण गर्ने तत्व हो ।

साथी नातेदार भएर

बसाइसराइ सञ्जालले अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाहा गर्दछ । श्रम बसाइसराइको सञ्जाल सिद्धान्त अनुसार वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्नको लागि वैदेशिक रोजगारमा बाहाल रहेका साथी तथा नातेदारहरूसँग नेपालका व्यक्तिको सम्पर्क भै सूचनाहरू आदान प्रदान भयो भने वैदेशिक रोजगारमा जान सविधा हुन्छ । (Boyd, 1989) ।

यस कारण साथी तथा नातेदारसँगको सूचना सञ्जालले मौद्रिक, मनोवैज्ञानीक मूल्य र जोखिमलाई कम गर्दछ । अध्ययन क्षेत्रमा २८ प्रतिशत उत्तरदाताले (तालिका ५.२) साथी तथा नातेदार हुनु नै वैदेशिक रोजगारको लागि आकर्षण गर्ने तत्व हो । तिनीहरू विदेशमा गएपछि काममा नलागुन्जेलसम्म साथी तथा नातेदारहरूवाट आईपर्ने संकटको वारेमा नैतिक तथा आर्थिक सहयोग समर्थन मिल्दछ ।

राम्रो आम्दानी हुने तलवमान भएर

अध्ययन क्षेत्रमा राम्रो तलवमान हुने देश नै वैदेशिक रोजगारको लागि अर्को महत्वपूर्ण आकर्षण गर्ने तत्व पत्ता लाग्यो । विगत लामो समयदेखि नेपाली जनताहरू परम्परागत रूपमा आर्थिक आय आर्जनको लागि भारतमा बसाइ सराइ गर्दथे । पूँजिवादीहरूले नेपाली कामदारहरूको लागि खाडी राष्ट्रहरूको ढोका खुल्ला गरे पछि भारतको तुलनामा दक्ष अदक्ष कामदार दुवैले उच्च तलवमान प्राप्त गर्ने भएकोले ती देशहरूमा जाने व्यक्तिहरूको संख्या निकै वृद्धि भएको छ । यस कारण २४ प्रतिशत उत्तरदाताले खाडीराष्ट्रहरूको लागि आकर्षण गर्ने अर्को महत्वपूर्ण तत्व राम्रो आम्दानी हुने तलवमान भएर हो भनी बताएका छन् । यी राष्ट्रहरूवाट वैदेशिक रोजगारमा जाने

व्यक्तिहरूले वार्षिक रूपमा ७८,०००/- देखि लिएर २,२५,०००/- सम्म कमाई गर्दछन् । जुन रकम नेपाली र भारतीय श्रम बजारको तुलनामा निकै बढी छ । अध्ययन क्षेत्रमा अर्को असामान्य तथ्य के फेला पऱ्यो भने ४ प्रतिशत व्यक्तिको नेपालमा वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि स्थायी जागीर थियो । उक्त स्थायी जागीरलाई किन निरन्तरता दिन सकेनन भने खाडी राष्ट्रका देशको तलवमानको तुलनामा आफ्नो देशको तलव थोरै छ ।

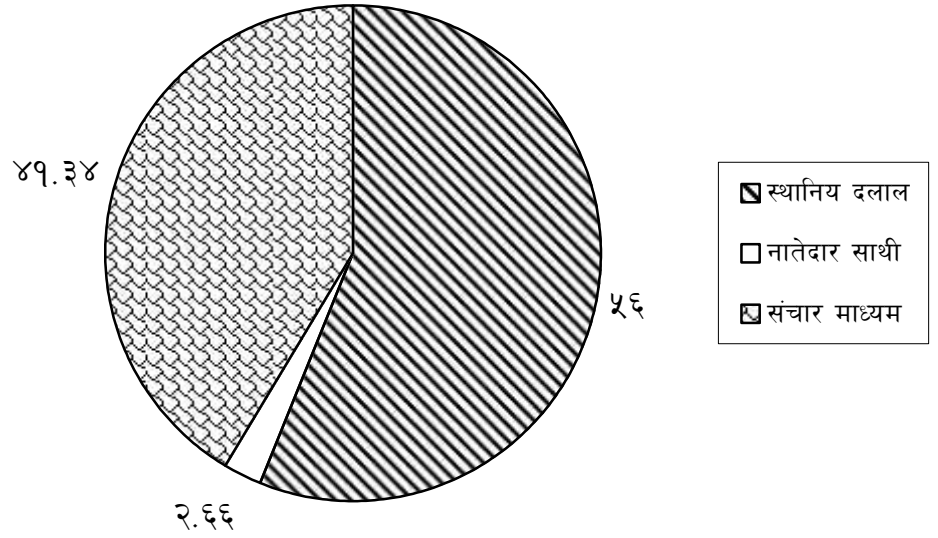
सजिलै काम पाउन सकिने

जम्मा उत्तरदाताहरू मध्ये २.६४ प्रतिशत उत्तरदाताले सजिलै काम पाउन सकिने भएर खाडी राष्ट्रमा गएको बताएका छन् । उनीहरूले के पनि बताएका छन् भने दक्ष र अदक्ष दुवै किसिमको कामहरू पाईने भएकोले उनीहरूका लागि यो ठाउँ सुहाउँदो भएको छ ।

खाडीराष्ट्रहरूले नेपाली कामदारहरू धेरै परिश्रमी र विश्वासिलो हुने भएकोले धेरै माग गर्दछन् । हरेक वर्ष मेन पावर कम्पनीहरूले खाडी राष्ट्रहरूको लागि कामको वर्णन सहित पदसंख्या तोकि विज्ञापन खुलाउँदछन् । यसकारण कामदारहरूले तिनीहरूले गर्ने कामको स्थितिको वारेमा पहिल्यै सम्भौता पत्र मार्फत जानकारी पाउँदछन् । तिनीहरूको आफ्नो योग्यता र क्षमता अनुसार आफै कामको छनौट गर्न सक्दछन् । सम्भौता पत्रमा स्पष्ट खुलाइएको काम पाइन्छ, भन्नेवारेमा उनीहरू ढुक्क हुन्छन् । जे भएता पनि केही कामदारहरू यस तथ्यवाट नराम्रोसँग ठगिएका पनि छन् ।

५.३ सञ्जालको पहुँच

सञ्जालको पहुँच धेरै महत्वपूर्ण जनसाङ्ख्यिक चल हो । यसले अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइलाई उच्च प्रभाव पार्दछ । वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि सञ्जालको पहुँच उपलब्ध हुन आवश्यक छ । सूचनाका स्रोतहरू लगानीका स्रोत, प्रस्थान गर्ने समय ईत्यादिले वैदेशिक रोजगारको प्रक्रियाको निर्धारण गर्न मुख्य भूमिका खेल्दछ । यसै सन्दर्भमा आधुनिक बजारको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । बढ्दो अन्तराष्ट्रिय बसाइसराइको छाल र तीव्र रूपमा उदय भएका श्रम बजारको प्रभाववाट नेपाली जनताहरू पनि टाढा रहन सकेका छैनन् । यस अध्ययनमा केही उपयुक्त सञ्जाल पहुँच चलहरूको विप्लेषण गरिएको छ ।

चित्र नं ५.१ वैदेशिक रोजगारको लागि सूचनाको स्रोत (प्रतिशतमा)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

अध्ययनको क्षेत्रका उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि विभिन्न स्रोतबाट सूचना प्राप्त गरेका छन् । चित्र नं ५.१ ले वैदेशिक रोजगारको लागि सूचनाको स्रोत देखाएको छ । अधिकांश उत्तरदाता (५६ प्रतिशत) ले स्थानीय दलालहरुबाट सूचना प्राप्त गरेको पाइयो । नेपालमा च्याउ उम्रे भैं फैंलिएका मेन पावर कम्पनीहरुले दक्ष अदक्ष नेपाली कामदारलाई बाह्य श्रम बजारमा आपूर्ति गर्दछन् । स्थानीय दलालहरुले वैदेशिक रोजगारमा जान सल्लाह दिए वापत निश्चित अनुपातमा आर्थिक फाईदा लिएको पाइयो । त्यसैले धेरै मानिसहरु यस काममा सहभागी भएका छन् । तिनीहरुले विदेशमा जान ईच्छा भएको व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क गर्दछन् । त्यस्तै गरी ४९.३४ प्रतिशत उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा जानका लागि साथी तथा नातेदारबाट सूचना प्राप्त गरेका छन् । विशेष गरी यस्ता सूचनाहरु जुन व्यक्ति पहिले नै वैदेशिक रोजगारमा गैसकेको छ त्यही व्यक्तिबाट यस सम्बन्धमा प्रशस्त सूचनाहरु प्राप्त हुन्छन् । एक जना उत्तरदाताले बताएका छन् कि उनी कतारमा काम गर्ने अवसरको लागि उनको अंकलले नै प्रवेशाज्ञा र अन्य कागजात पठाइदिएका थिए । त्यस्तै गरी २.६६ प्रतिशत मानिसहरुले वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि आम संचारबाट सूचना प्राप्त गरेका थिए । त्यस्ता संचार माध्यममा राष्ट्रिय दैनिक र स्थानीय पत्रिकाले सहयोग पुऱ्याएका छन् । अधिकांश मेन पावर कम्पनीले पत्रिकामा विज्ञापन प्रकासित गरी आवश्यक पद संख्या, कामको विवरण र सेवा सुविधा उल्लेख गरेका हुन्छन् । संचार साधनले दिएको जानकारी अनुसार सम्बन्धित मेन पावर कम्पनीसँग मानिसहरुले सम्पर्क गर्दछन् ।

५.४ वैदेशिक रोजगारको आर्थिक र सामाजिक मूल्य

सामाजिक आर्थिक मूल्यले पनि वैदेशिक रोजगारमा जान उल्लेखनीय भूमिका खेल्दछ । रोजगारको वर्तमान प्रवृत्ति कामदारको आर्थिक मूल्य द्वारा असर परेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी बसाइसराइको सामाजिक मूल्य पनि वैदेशिक रोजगार दाताले दिने उत्तरसँग सम्बन्धित हुन्छ ।

५.४.१ वैदेशिक रोजगारको लगानी र स्रोत

तुलनात्मक रूपमा युरोप अमेरीका र पूर्वी एसियाका वैदेशिक रोजगारमा जान लाग्ने लगानी भन्दा खाडी राष्ट्रहरू र मलेसियामा लाग्ने लगानी कम हुन्छ जुन नेपाली जनताले सजिलै जुटाउन सक्दछन् । कार्य क्षेत्र अध्ययनको समयमा खाडी राष्ट्रहरूमा वैदेशिक रोजगारमा जान लाग्ने रकम रु ३०,०००/- देखी रु.१,३०,०००/- सम्म पाईयो । तालिका ५.३ ले अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारको लागि लागेको लगानीको रकमलाई देखाएको छ ।

तालिका ५.३ वैदेशिक रोजगारका लागि लगानी रकम

रकम रु	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत
३०,०००-५०,०००	१०	१३.३३
५०,०००-७०,०००	१३	१७.३३
७०,०००-९०,०००	३७	४९.३३
९०,०००-१,१०,०००	११	१४.६७
१,१०,००० देखी माथी	४	५.३४
जम्मा	७५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ५.३ ले १३.३३ प्रतिशत उत्तर दाताहरूले वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि रु. ३०,०००/---५०,०००/- लगानी गरेको देखाउँदछ । विशेष गरी यो समूहका उत्तरदाताहरूले जहाज भाडा र राहदानी नवीकरण शुल्क मात्र लाग्दछ जसले आफन्त वा अन्य उपयुक्त स्रोतबाट निशुल्क प्रवेशाज्ञा पाउँछन् । काठमाडौंमा रहेको मेनपावर कम्पनीले निशुल्क प्रवेशाज्ञा दिएकोले वैदेशिक रोजगारमा कम खर्चमा गएको थिए । त्यस्तै गरी १७.३३ प्रतिशत उत्तरदाताले ५०,०००/- देखि ७०,०००/-, ४९.३३ प्रतिशत उत्तरदाताले ७०,००० देखि ९०,०००/-, १४.६७ प्रतिशत उत्तरदाताले ९०,०००/- देखि १,१०,०००/- र ५.३४ प्रतिशत उत्तरदाताले मात्र १,१०,०००/- भन्दा बढी लगानी

गरी वैदेशिक रोजगारमा गएका थिए । कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा अधिकांस उत्तरदाताले वताएका थिए लगानीको रकम विपेश गरी व्यक्तिगत सम्बन्धको आधारमा निर्धारण हुन्छ । उनीहरूले के पनि थपेका थिए भने स्थानीय दलाल र मेनपावर कम्पनी राम्रो जानेका र भरपर्दो हुँदैनन् । उनीहरूले प्रवासीलाई सजिलै प्रलोभनमा पार्न सक्दछन् जसले गर्दा लगानीको रकम बढ्दछ । एउटा उत्तरदाता जुन अन्तिम वर्गका थिए जसले खाडीराष्ट्रमा जानको लागि १,२५,०००/- लगानी गरेका थिए । वैदेशिक रोजगारको लगानी किन उच्च भयो भन्ने प्रश्नको उत्तर यस्तो थियो । पहिलो चोटी नचिनेको दलालको विश्वासमा पर्दा राहदानी र केही पेशक रकम रु.२०,०००/- गायब भयो । पछि फेरि अर्को व्यक्तिसँग सम्पर्क गर्दा वैदेशिक रोजगारको रकम उच्च हुन पुग्यो ।

साधारणतय वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि लाग्ने रकम विभिन्न स्रोतबाट जुटाईएको थियो । किन कि कसैले पनि कुनै एउटै निश्चित स्रोतबाट जुटाएका थिएनन् । अध्ययन क्षेत्रमा अधिकांश उत्तरदाताहरू आर्थिक दृष्टिकोणबाट कमजोर छन् । त्यसैले उनीहरूले मुस्किलले मात्र वैदेशिक रोजगारको लागि आवश्यक पर्ने रकम जुटाएको कुरा उनीहरूको आमदानीको स्रोतबाट बुझिन्छ । तालिका ५.४ ले अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारको लागि गरिएको लगानीका वहु स्रोतहरू भएको उत्तर आएको देखाउँदछ ।

तालिका ५.४ जातजाति अनुसार वैदेशिक रोजगारका लागि लगानी स्रोत

लगानीको स्रोत	उत्तरदाताको संख्या		जम्मा	प्रतिशत
	दलित	गैर दलित		
व्यक्ति ऋणमा	७	३५	४२	५६
आफ्नै खर्चमा	१	३१	३२	४२.६७
वैंक ऋणमा		१	१	१.३३
जम्मा	८	६७	७५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ५.४ ले ५६ प्रतिशत उत्तरदाताले आफ्नो जमिन र सम्पत्ति बन्धकमा राखेर व्यक्तिबाट ऋण लिएको देखाउँदछ । अधिकांश दलित (८७.५ प्रतिशत) हरु यस वर्गमा पर्दछन् । तिनीहरूले आफूसँग भएको जमिन र सम्पत्ति विपेश गरी ब्राह्मणलाई ऋणको सुरक्षाको रूपमा धितोमा दिन्छन् । त्यसको सट्टा ऋण दिने व्यक्तिले ऋण लिने व्यक्तिसँग चर्को व्याज असुल्दछन् । अध्ययन क्षेत्रमा व्याजको दर वार्षिक २४ प्रतिशतदेखि ३६ प्रतिशतसम्म छ । यस्तै गरी ४२.६७

प्रतिशत उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारको लागि आफ्नै खर्चको प्रयोग गरेका छन् । यी प्रवासीहरूको परिवारको आर्थिक स्थिति (दलितको तुलनामा) उच्च रहेको छ, जसलाई गाउँको आर्थिक दृष्टिले सम्पन्न परिवार मानिन्छ । त्यस्तै गरी १.३३ प्रतिशत उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा जान बैंक ऋणको प्रयोग गरेका छन् । उनीहरूले आफ्नो जमिन घर बन्धकमा राखेर बैंकबाट ऋण निकालेका छन् । अध्ययन क्षेत्रको नमूना घर परिवारमा जमिन विक्रीवितरण गरेर वैदेशिक रोजगारको लागि लगानी जुटाउने परिवार पाइएन । जमिन ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूको लागि प्रमुख सम्पत्ति हो । आर्थिक संकटको अवस्थामा मानिसहरूले जमिन विक्रीवितरण गर्ने गर्दछन् । त्यसको साथै केही व्यक्तिहरूले आफूसँग भएका वस्तुभाउहरू विक्रीवितरण गरेर पनि वैदेशिक रोजगारको लागि लगानी जुटाउँदछन् ।

धेरै जसो वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूले उच्च व्याजदरमा ऋण लिने तर पछि उक्त उच्च व्याज तिर्न सक्ने जति कमाइ गर्न सक्दैनन् । यस्तो किसिमको उदाहरणहरू गाउँमा धेरै पाइन्छन् । वैदेशिक रोजगारमा जान ईच्छा गरी योजना बनाउने व्यक्तिहरूले धेरै पैसा कमाउने, सजिलै ऋण तिर्ने जस्ता एउटै साभ्ना वीचार सपना बोकेका हुन्छन् । अर्कोतर्फ केही ऋण लिएर भए पनि वैदेशिक रोजगारबाट आय आर्जन गरी देशको लागि पनि केही गर्ने चाहना हन्छ तर जहाँ तहीबाट यस्तो ऋण स्वरूप आर्थिक सहयोग पाउन गाह्रो हुन्छ । सबैजसो पैसावालहरूले यस्ता व्यक्तिलाई ऋण दिन सजिलै स्वीकार गर्दैनन् । किनभने उनीहरूका कमाईबाट पछि पैसा फिर्ता होला भन्ने कुनै निश्चित रहँदैन ।

अध्याय ६

श्रम वसाई सराईको प्रभाव

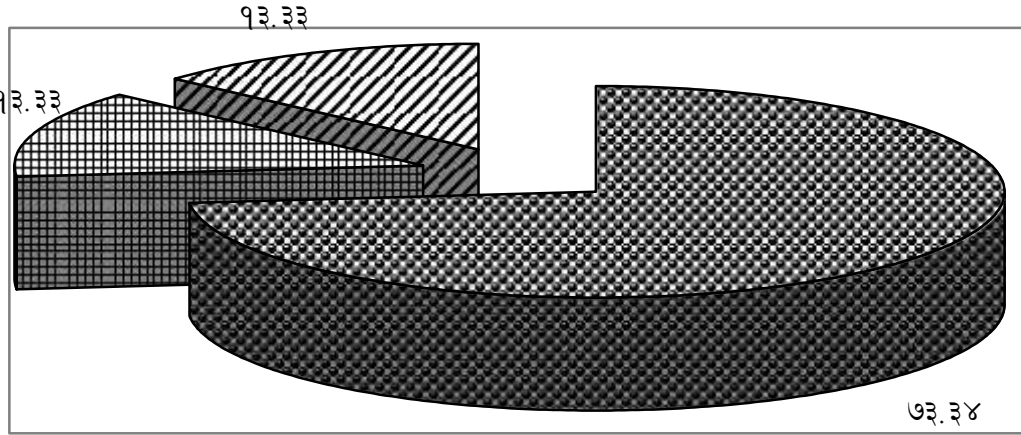
वसाइसराइ एउटा घटना हो जसले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा उदगम स्थान र गन्तव्यस्थानको सामाजिक सास्कृतिक र आर्थिक ढाँचामा प्रभाव पार्दछ । यस्तो किसिमको प्रभाव 'एउटै सिक्काका दुई पाटा' भन्ने उखान भै गरी सकारात्मक नकारात्मक दुवै हुन सक्दछन् । जव मानिसहरु एक ठाउँवाट अर्को ठाउँमा जान्छन् । तिनीहरुले सधै व्यक्तिगत सामाजिक सास्कृतिक जीवनलाई समायोजन गर्ने कोशिस गर्दछन् । तिनीहरुले आर्थिक र सामाजिक तत्वको चाल चलनको श्रृंखला पनि प्राप्त गर्दछन् । अहिलेको अवस्थामा तिनीहरुको गतिशीलतावाट हुने पूरा सामाजिक आर्थिक फाइदाहरु निश्चय गर्न गाह्रो भएको छ । किनभने जव मानिसहरु गतिशील हुन्छन् तव फाईदाहरु मूल्यको गणना गर्न धेरै तत्वहरुले प्रभाव पार्दछन् । जे भएता पनि यस अध्ययनले उत्प्रवासको राम्रा प्रभावहरुलाई प्रकट गर्ने प्रयास गरेको छ । श्रम वसाइसराइले उदगम स्थलका मानिसहरुको जीवन शैली सामाजिक सास्कृतिक र आर्थिक पक्षमा के प्रभाव पारेको छ ? वैदेशिक रोजगारमा संलग्न अधिकांस मानिसहरुका अनुसार ग्रामीण घर परिवारको आर्थिक अवस्थालाई सुधार्ने प्रमुख कारण वैदेशिक रोजगार हो भनेका छन् । यस अर्थमा नेपाली कामदारहरुलाई अन्तराष्ट्रिय श्रम वजारमा माग नगर्ने हो भने वर्तमान अवस्थामा उनीहरुको जिविको पार्जन गर्न गरम अफ्यारोको सामाना गर्नु पर्ने हुन्छ । रोजगारी र जीविकोपार्जनको दृष्टिकोणवाट यहाँका मानिसहरुको वैदेशिक रोजगार प्रति सकारात्मक दृष्टिकोण रहेको पाईयो , यस्तै गरी अन्य सकारात्मक प्रभावा, ज्ञान र विभिन्न सीपमा रुचि र सामाजिक विकासमा रुपान्तरण आदि रहेका छन् । वैदेशिक रोजगारका केही प्रभाव (सकारात्मक नकारात्मक दुवै) हरु तल उल्लेख गरिएको छ ।

६.१ कृषिमा प्रभाव

गाउँमा रहेको कृषि क्षेत्र वैदेशिक रोजगारवाट उच्च प्रभाव परेको छ । कृषिमा सकारात्मक भन्दा नकारात्मक प्रभाव वढी मात्रामा परेको देखिएको छ । ठूलोसंख्यामा मानिसहरु वैदेशिक रोजगारमा जानाले गाउँको कृषि कार्य कामदारको अभावको कारण कृषि क्षेत्र नराम्रो संग प्रभावीत छ । दलित समुदायवाट कृषि कार्यको लागि कामदार उपलब्ध हुने गरेको मा उनीहरुको समेत

वैदेशिक रोजगारमा संलग्नता रहनाले ऋतुअनुसार कृषिमा गरिने ज्यालादारी श्रमिक अप्रर्याप्त भएको छ जसले गर्दा गुजारा जीविकोपार्जन गर्ने कृषिमा नराम्रो प्रभाव परेको छ । त्यसको परिणाम स्वरुप खनजोत गर्ने गरिएको जमिन बाँझो चरण क्षेत्रमा परिणत भएको छ ।

वैदेशिक रोजगारवाट कृषिमा परेको प्रभाव (प्रतिशतमा)

घट्टै गरिँरहेको छ
 जस्ताको तस्तै छ
 जमिनको प्रयोग छैन

चित्र नं ६. १ वैदेशिक रोजगारवाट कृषिमा परेको प्रभाव

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

चित्र ६.१ ले प्रवासीको जममा नमूना घर परिवारमा वैदेशिक रोजगारले कृषि उत्पादनमा पारेको प्रभाव देखाएको छ । ७३.३४ प्रतिशत उत्तरदाताले आफ्नो परिवारको सक्रिय सदस्य वैदेशिक रोजगारमा जानाले उत्पादन घटेको बताएका छन् । त्यस्तै गरी ९३.३३ प्रतिशत उत्तरदाताले कृषि उत्पादनमा केही फरक परेको छैन जस्ताको त्यस्तै अवस्थामा छ भनेका छन् । त्यस्ता घर परिवारमा वढी मात्रामा कामदारहरु भए कोले केही वैदेशिक रोजगारमा गए पनि कृषि उत्पादन घटेको छैन । त्यस्तै गरी ९३.३३ प्रतिशत घर परिवारको खेती गर्ने जमिन छैन त्यसैले कृषि उत्पादन बढ्ने घट्ने सन्दर्भको कुनै विषयवस्तु भएन ।

त्यस्तै गरी वैदेशिक रोजगारको अर्को प्रभाव वैदेशिक रोजगारमा जाने परिवारमा कृषि क्षेत्रमा चासो कम देखियो । जम्मा ७५ उत्तरदाताहरु मध्यमे वैदेशिक रोजगार पछि ८३.३ प्रतिशत उत्तरदाताको पूरानै कृषि पेशाप्रति चासो देखिन । यद्यपी ४५.१ प्रतिशत उत्तर दाताहरु अझै कृषि पेशामा संलग्न छन् तर भविष्यमा यो पेशालाई छोडी अर्को पेशाको क्षेत्र छनौट गर्ने योजना रहेको छ । सामान्यतया कृषि पोमात्र गर्ने मानिसहरु पनि कठोर परिश्रमको सट्टामा कम उत्पादनको कारणले

गर्दा आर्थिक फाइदा कम भएकोले कृषि पेशावाट निराश भएका छन् । कृषिवाट आउने आम्दानीको तुलनामा वैदेशिक रोजगारवाट आउने आम्दानी निकै राम्रो देखिएको छ । भावी पिडीहरूले पनि अबका दिनहरूमा कृषि पेशा भन्दा अर्को वढी आम्दानी क्षेत्र छनौट गर्ने प्रवृत्ति बढिरहेको छ । यस कारण यस गाउँका युवाहरूको कृषि पेशाप्रति एक दमै कम भुकाव रहेको देखिन्छ । समूह छलफलको समयमा अधिकांश सहभागीहरूले वर्तमान अवस्थामा मानिसहरू आधुनिक विश्वको चम्कीलो ज्ञानावट प्रभावित भएका छन् । तिनीहरूले आधुनिक युगको आनन्द प्राप्त गर्न चाहन्छन् । तिनीहरूले पूँजीवादीहरूको जस्तै गरी आफ्नो जीवन पद्धतिलाई बदल्न चाहन्छन् । यस गाउँका दलित जातजातिहरू जसको जमिनमा कम पहुँच छ उनीहरूले उच्च जातका परिवारमा कृषि कार्य गर्दै आएका थिए तर तिनीहरूले पहिले देखि गरीआएको कामलाई निरन्तरता दिने क्रम घट्टै गई त्यसको सट्टामा उनीहरूले वैदेशिक रोजगारको क्षेत्रमा काम गर्न वढी रुचि देखाएको पाइयो ।

६.२ विप्रेषण र यसको प्रभाव

वैदेशिक रोजगारवाट आउने विप्रेषण महत्वपूर्ण देखिने फाइदा हो तै पनि यस अर्थतन्त्रमा पार्ने प्रभावलाई मुल्याङ्कन गर्न गाह्रो छ । विप्रेषणले उपभोगको ढाँचालाई परिवर्तन गरी कृषि घरेलु उद्योग संग सम्बन्धित मागलाई फराकिलो बनाउँदछ । श्रम वसाइसराइले आर्थिक विकास र उनीहरूको न्यून पूँजी युक्त अर्थ व्यवस्था, समग्रमा श्रम वसाइसराइले श्रम आपूर्ति गर्ने पूरा देशको आर्थिक वृद्धिलाई दूषित र भ्रष्ट बनाउने कार्य गर्दैन । (Collinson, 1994)

वैदेशिक रोजगारको विप्रेषणले घरपरिवारको अर्थतन्त्र र समग्र नेपालको अर्थतन्त्रलाई धेरै वर्षदेखि योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । नेपाल एउटा विकासोन्मुख देश भएकोले बेरोजगारी समस्या लामो समय देखिको मुख्य समस्याको रूपमा रहदै आएको छ । वैदेशिक रोजगारको विप्रेषणले नेपालको ग्रामीण र शहरी दुवै क्षेत्रका घर परिवारको आर्थिक अवस्थालाई सुधार गरेको छ । विप्रेषणले घर परिवारको अर्थतन्त्रलाई मात्र योगदान पुऱ्याएको छैन यसले नेपालमा विदेशी वस्तु सट्टी गर्ने एक महत्वपूर्ण स्रोत भएको छ । यो भन्न अत्युक्ति नहोला कि नेपालको अर्थतन्त्र विदेशी विप्रेषणमा निर्भर छ । वैदेशिक रोजगार वापत प्रतिवर्ष करिब ७३ बिलियन रुपैया नेपालमा विप्रेषण आउँदछ (नेपाल राष्ट्र बैंक २०५९) । अहिलेको नेपालको महत्वपूर्ण चुनौती गुजारा विप्रेषणको वर्तमान तह जुन कुल ग्राहस्थ उत्पादनको १२% रहेको छ । सरकारले वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी औपचारिक स्मरण पत्रमा सही गरेको छ । मलेशियाले यसलाई अनुमोदन गरेको छ । कतार, युनाईटेड अरब इमिरेट, हङकङ र कोरिया संग प्रक्रियागत कुराहरू चलिरहेका छन् । नेपालले ३

वोटा नापका गुजारा वैदेशिक रोजगार र विप्रेषण लिन सक्दछ । पहिलो सबभन्दा महत्वपूर्ण लामो समयसम्म लगानी निरन्तर रहिरहने, आवश्यक दक्षता सहित अंग्रेजी भाषामा जोड दिइएको हुन्छ । दोस्रो रोजगारीको खोजी गर्ने कुराकानीलाई विदेशीहरूसंग फैलाउने रहेको छ । तेस्रो नेपाली कामदारका लागि आकर्षण व्यवसायिक उपकरणहरु, उनीहरुको तलव र प्रवेषाज्ञालाई औपचारिक माध्यमबाट उपलब्ध गराउन आवश्यक छ । (World Bank 2005) । वास्तवमा विप्रेषणले मानिसहरुको जीविकोपार्जन गर्न र जीवनस्तर लाई उच्च पार्न प्रभाव पार्दछ । यदी त्यहाँ राम्रो आमदानीको स्रोत छ भने मनीसहरुले उनीहरुका सम्पूर्ण आवश्यकताहरु पूरा गर्न सक्दछन् । अध्ययन क्षेत्रमा पनि मानिसहरुले असल जीवन व्यतीत गर्नको लागि अझ वढी कमाउने प्रवृत्ति हुन्छ । वर्तमान अवस्थामा एउटा व्यक्तिको स्थिति राम्रो हुने नहुने उसको कमाइले निर्धारण गर्दछ ।

६.२.१ वैदेशिक रोजगारको आमदानी

वैदेशिक रोजगारको आमदानी र तलव तिनीहरुको गन्तव्य देशको प्रकार उनीहरुले गर्ने कार्य अनुसार फरक फरक देखिन्छ । सामान्यतया आमदानीको अवस्थाअनुसार गन्तव्यस्थानमा नेपाली कामदारहरु जाने देशलाई ३ समूहमा वर्गिकरण गरिएको छ । पहिलो समूहमा उच्च औद्योगिक र विकसित देशहरु युरोप, उत्तर अमेरिका र पूर्वी एसिया (जापान, हङकङ जाहाँ नेपालीहरुले मध्यम स्तरको तलव प्राप्त गर्दछन् ती देशहरु समावेश भएका छन् । तेस्रो समूहमा भारत पर्दछ । जाहाँ कामदारले कम तलव प्राप्त गर्दछन् जुन तलव स्केल नेपाली श्रम बजारको तलवसंग त्यति भिन्नता छैन । गन्तव्यस्थलमा भएका आश्चर्यजनक, आनन्ददायक साधनहरुले पनि श्रमिकलाई प्रलोभनमा पार्दछ । त्यस्तै गरी प्रवासी श्रमिकहरु जो खाडी राष्ट्रहरुमा गएका छन् उनीहरुले कमाएको अधिकांश भागको सुरक्षा, नियम कानून अत्यन्तै कठोर भएकोले व्यक्ति कुलतमा लागि पैसा खर्च नहुने भएकोले व्यक्तिलाई वढी आमदानी गर्न सजिलो हुन्छ ।

विषेश गरी यस अध्ययनमा माथि उल्लेख गरिएको दोस्रो समूहका देशहरु संग सम्बन्धित भै अध्ययन गरिएको छ । नमूना घर परिवारका प्रवासीको मासिक आमदानी विवरण तल तालिका ६.१ मा दिइएको छ ।

तालिका ६.१ रोजगार क्षेत्रमा उत्तरदाताको मासिक आम्दानी

आम्दानी रुपैयामा	कृषि	होटल	घर	निर्माण	उद्योग	यातायात	जम्मा
८०००-११०००	६ (८%)	६ (८%)	७ (९.३३%)	१४ (१८.५६%)	७ (६.६६%)	—	३८ (५०.६६%)
११०००-१४०००	३ (४%)	७ (९.३३%)	१ (१.३३%)	६(८%)	३(४%)	—	२० (२६.६६%)
१४०००-१७०००	२ (२.६६%)	३ (४%)	—	३(४%)	२ (२.६६%)	२ (२.६६%)	१२ (१६%)
१७०००-२००००	—	१ (१.३३%)	—	३(४%)	—	—	४ (५.३३%)
२००००-भन्दा वढी	—	१ (१.३३%)	—	—	—	—	१ (१.३३%)
जम्मा	११ १४.६६%	१८ (२४%)	८ (१०.६६%)	२६ ३४.६६%	१० १३.३३%	२ २.६६%	७५ (१००%)

नोट :- तालिकामा प्रतिशतलाई कोष्ठमा राखिएको छ ।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ६.१ ले विदेशमा रहदाको अवस्थामा कार्य गरेको क्षेत्र र मासिक आम्दानी देखाएको छ । तालिका अनुसार उनीहरूको मासिक तलव रु ८,०००-२०,०००- भन्दा वढी विभिन्न किसिमको छ । जम्मा उत्तरदाताहरूमध्ये अधिकांश उत्तरदाताहरू ५०.६६ प्रतिशतले तिनीहरूको मासिक तलव ८०००-११००० सम्म भएको बताएका छन् , त्यस्तै गरी २६.६६ प्रतिशतले ११०००-१४००० सम्म, १६ प्रतिशतले १४०००-१७००० सम्म , ४ प्रतिशतले १७०००-२०००० सम्म र १.३३ प्रतिशतले मात्र २०,००० भन्दा वढी तलव पाएको बताएका छन् । केही उत्तरदाताहरूले बताएका थिए । उनीहरूले सम्झौता पत्रमा उल्लेख गरे अनुसारको तलव र सुविधा पाएका थिएनन् । ७२ प्रतिशत उत्तर दाताले अतिरिक्त समय काम गरेको र अतिरिक्त समयको घण्टा अनुसार तलव पाएको बताएका छन् । जे भएता पनि ५०% उत्तरदाताले अतिरिक्त समयको तलवले दैनिक खर्च गरी तलव स्केल पूरा वचाएको बताएका छन् । तलवमानको तालिकाले के देखाउँदछ भने अधिकांश उत्तरदाताले नाममात्रको तलव पाएका छन् किन की उनीहरूले अदक्ष र कम स्तरको काम मात्र पाएका छन् । तुलनात्मक रूपमा होटेल र यातायातमा कम गर्नेले वढी तलव पाएका छन् । यी दुई क्षेत्रमा काम गर्नेहरू विशेष गरी सेवक, सोधपुछ कर्ता, भान्छे र ड्राईभर हुन उनीहरूलाई दक्ष र प्राविधिक काम दिइएको थियो । यस्तै गरी उद्योग, घर, कम्पनिमा चौकीदार र सुरक्षार्डले पनि तुलनात्मक रूपमा उच्च तलव पाएका छन् ।

त्यस्तै गरी विभिन्न कार्यक्षेत्रहरूमध्ये अधिकांश उत्तरदाताहरू (३४.६६%) निर्माण कार्यमा संलग्न भएका छन् । त्यस्तै गरी होटलमा २४ % कृषीमा १४.६६ %, घरमा १०.६६%, उद्योगमा १३.३३ प्रतिशत र यातायतमा २.६६% मानिसहरू संलग्न भएका छन् । काम गर्ने समयको सम्बन्धमा अधिकांश उत्तरदाताले अतिरिक्त समयबाहेक ८ घण्टा मात्र काम गर्नु पर्ने बताएका छन् । तर जुन व्यक्तिहरू कृषि कार्यमा समावेश भएका छन्, तिनीहरूको काम गर्ने समयको सिमा छैन । समग्रमा हामी के भन्न सक्दछौं भने नेपालीहरूले आफ्नो चाहना अनुसाकरो काम पाउन त्यति सक्षम भएका छैनन् । केही उत्तरदाताहरूले उनीहरूको कामको प्रकृतिलाई भन्दा वढी तलवलाई जोड दिने गर्दछन् ।

यस्तै गरी वैदेशिक रोजगारमा रहँदाको अवधिभर कमाएको रकममा भिन्नता पाइएको छ । उत्तरदाताले १ लाखदेखि १० लाखसम्म कमाएको बताएका छन् । कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा केही उत्तरदाताहरूले आफूले कमाएको रकम बताउन चाहेनन् । जे भएता पनि औसत आम्दानी प्रति व्यक्ति करिब ५ लाख २१ हजार भएको पाइयो ।

६.२.२ विप्रेषणको प्रयोग

विप्रेषणको प्रयोगको उद्देश्य घर परिवारको आवश्यकतामा भर पर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा सिमावाहीर बसाइ सराइ गराउनको लागि वाध्य गराउने महत्वपूर्ण तत्व घर परिवारको जस्तै राष्ट्रिय कमजोर आर्थिक अवस्था हो । वैदेशिक रोजगार नै नेपालको ग्रामीण घर परिवारको आम्दानीको प्रमुख स्रोत हो [Graner and Karmachaya 2001) । वैदेशिक रोजगारमा संलग्न घर परिवारका व्यक्तिले विप्रेषणको प्रयोग ३ वटा उद्देश्यको लागि गरिएको छ । पहिलो उद्देश्य उनीहरूका अति आवश्यकीय वस्तु जस्तै खाद्यन्न, कपडा, शिक्षा र स्वास्थ्यमा, दोश्रो उद्देश्य व्यवसायमा लगानी गर्ने, ऋण तिर्न, बैंकमा वचत गर्न र तेस्रो उद्देश्यमा जमिन किन्न, नयाँ घर निर्माण गर्न र केटाकेटीको शिक्षामा लगानी गर्न विप्रेषणको प्रयोग गर्दछन् । जे भएता पनि विप्रेषणको पहिलो प्राथमिकता जीवनका तत्कालीन दैनिक आवश्यकता परिपूर्तिले पाएको छ । कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा ७८.६६% उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगार पछाडि जीवनस्तरमा सुधार आएको देखाएका छन् ।

अध्ययन क्षेत्रमा विप्रेषणको प्रयोग विभिन्न उद्देश्यको लागि भएको पाइयो । अधिकांश उत्तरदाताहरूले विप्रेषणको प्रयोग एउटै उद्देश्यले नै विभिन्न उद्देश्यको लागि भएको बताएका छन् ।

तालिका ६.२ अध्ययन क्षेत्रमा विप्रेषणको प्रयोगको क्षेत्र

क्षेत्र	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत
घर परिवारको दैनिक खर्च	६०	१९.७
शिक्षा	६०	१९.७
ऋणको भुक्तानी	५८	१९.०
घर निर्माण र मर्मत	५८	१९.०
वचत	२४	७.९
जमिन किन्न	१८	५.९
व्यापार	१८	५.९
सवारी साधन	८	२.६
जम्मा	३०४	१००

नोट : प्रतिशत ३०४ जनाको आधारमा गरिएको छ, ७५ जना उत्तर दाताले बहुउत्तर दिएका छन् ।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ६.२ ले नमूना घर परिवारले विप्रेषण प्रयोगको बहु उत्तर दिएको देखाएको छ । तथ्याङ्कले वैदेशिक रोजगारमा संलग्न कामदारले विप्रेषणले प्रयोग विभिन्न उद्देश्यको लागि गरेको देखाउँदछ । अधिकांश व्यक्तिहरूले विप्रेषणको प्रयोग आधारभूत दैनिक आवश्यकताहरू पूरा गर्ने जस्ता कामलाई प्राथमिकता दिएको पाइयो । कार्य क्षेत्र अध्ययनको समयमा नमूना घर परिवारका ७५ घर, परिवारहरू मध्ये ६६ घर परिवारका उत्तरदाताले ऋण लिएका थिए । तिनीहरूमध्ये ५० जनाले समयमै ऋण तिर्न सक्षम भएका थिए । केही व्यक्तिहरू जो सँग धेरै विप्रेषण छ । उनीहरूले सानो तिनो व्यवसायमा लगानी गरेका छन् । अथवा व्याज लिने गरी अन्य व्यक्तिलाई दिएका छन् अथवा उत्पादन मूलक अन्य क्षेत्रमा लगानी गरेका छन्, जसले गर्दा उक्त लगानीले छुट्टै आम्दानी बढाएको छ । तर धेरै परिवारको सन्दर्भमा विप्रेषणको प्रयोग उनीहरूका आधारभूत आवश्यकता भै खर्च भएको छ । उनीहरूको थोरै विप्रेषण मात्र लामो अवधिको उद्देश्यको लागि खर्च भएको छ । केही घर परिवारले विप्रेषणको प्रयोग जग्गा जमिन खरिद गर्न, नयाँ घर निर्माण गर्न र वच्चाहरूको शिक्षाको लागि प्रयोग भएको छ । सुन्दर किसिमको घर निर्माण गर्ने हरेक वैदेशिक रोजगार गर्न व्यक्तिको सपना भैरहेको छ । समूह छलफलको अवधिमा अधिकांश अभिभावकहरूले के कुरामा जोड दिएका थिए भने विप्रेषणको प्रयोग उनीहरूका वच्चाहरूको शिक्षामा गरी भविष्यमा आफ्नै देशमा असल काम गर्न सक्ने सक्षम व्यक्ति बनाउने कुरामा जोड दिएका थिए । वैदेशिक

रोजगरामा रहँदाको अवस्थामा विभिन्न किसिमका पीडा र वेइजतीजस्ता कुराहरु प्रति सावधानी रहेको उनीहरुको अनुभव छ, यस बाहेक केही मानिसहरुले विप्रेषणको प्रयोग व्यक्तिको आवश्यकता पूरा गर्ने जस्तै गहनाहरु, सवारी साधन र अन्य विलासिताका वस्तु किन्न प्रयोग भएको छ । केही प्रवासीहरुले कुशमा पोखरा जस्ता प्रमुख शहरहरुमा घर जग्गा खरिद गर्ने इच्छा राख्छन् । समग्रमा अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारवाट प्राप्त भएको विप्रेषणको प्रयोग ३ वटा उद्देश्यका लागि प्रयोग भएको पाइयो ।

छोटो अवधिको उद्देश्यहरु :

जीवीकोपार्जनको लागि लागि दैनिक आवश्यकताहरु जस्तै खाद्यान्न, कपडा, इन्धन, औषधि आदिको बन्दोवस्त गर्ने ।

मध्य अवधिका उद्देश्यहरु :

व्यवसाय, वस्तुभाउ, घरको मरमत, ऋणको भुक्तानी गर्ने कार्यमा लगानी गर्ने ।

लामो अवधिका उद्देश्यहरु :

जमिन, समपत्तीको खरिद, नयाँ घरको निर्माण र वच्चाहरुको शिक्षा आदि जस्तामा लगानी गर्ने ।

यस कारण हामी निष्कर्षमा के भन्न सक्दछौं भने विप्रेषणको प्रयोग विभिन्न प्रयोजनको लागि भएको छ । यसले गाउँका मानिसहरुको गुजारा जिविका चलाउनको लागि ठूलो योगदान पुऱ्याएको छ ।

६.३ घर परिवारको सम्पत्तिमा परिवर्तन

श्रम वसाइसराइको परिणाम स्वरुप घरपरिवारको विभिन्न किसिमको सम्पत्तिमा स्वामित्व कायम भएको छ । यसले जीवनस्तरमा परिवर्तन ल्याई पुरानो चलन तरिकामा परिवर्तन ल्याएको छ । यस्ता परिवर्तनहरु सकारात्मक नकारात्मक दुवै प्रकृतिका हुन्छन् । वैदेशिक रोजगारको आम्दानीले धेरै घर परिवारको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याएको छ । जसले गर्दा शिक्षा, पेशा, मानिसहरुको खाने र लगाउने वानी व्यवहारमा परिवर्तन आएको छ । धेरै उत्तरदाताहरुले गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्नको लागि तिनीहरुका वच्चाहरुलाई निजी विद्यालयमा पठाएका छन् । कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा वैदेशिक रोजगारवाट आर्थिक अवस्था बलियो भए पछि घरपरिवारले आफ्नो वच्चालाई निजी विद्यालयमा भर्ना गरेको पाइयो । यसको अतिरिक्त तिनीहरुले क्रमस :

घरेलु सुविधाहरूमा पनि सुधार गर्दै आएका छन् जस्तै रेडियो, टेलिभिजन, भि.सि.डी, भि.सि.आर. सवारी साधन आदि। कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा घर परिवारको सम्पत्तिको परिणाम जुन वैदेशिक रोजगार पछाडि देखिएको छ, जसलाई तलको तालिकामा स्पष्ट पारीएको छ।

तालिका ६.३ वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा अगाडि र पछाडि नमूना घर परिवारको घरेलु सुविधाहरूको स्थिति

किसिम	वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि		वैदेशिक रोजगारमा जानु पछाडि	
	घरपरिवारको संख्या	प्रतिशत	घरपरिवारको संख्या	प्रतिशत
टेलिभिजन	२१	२८	६२	८२.७
भि.सि.डि/भि.सि.आर	११	१४.७	५३	७०.७
एल.पी. ग्याँस	१७	२२.७	३६	४८
कम्प्यूटर	१	१.३	५	६.७
सवारी साधन	१	१.३	२	२.७
गोवर ग्याँस			१	१.३
चर्पी र वाथरुप	६९	९२	७०	९३.३

नोट : ७५ घरपरिवारको आधारमा प्रतिशतमा लेखिएको।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ६.३ ले नमूना घर परिवारको घरेलु सुविधाहरूलाई वैदेशिक रोजगारमा जानु भन्दा अगाडि र पछाडिको तुलनात्मक स्थिति देखाईएको छ। वैदेशिक रोजगारमा जानु भन्दा अगाडि २८ प्रतिशत घर परिवारमा टेलिभिजन थियो भने वैदेशिक रोजगार पछाडि ८२.७% घर परिवारले टेलिभिजन भएको देखियो। त्यस्तै गरी वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि भि.सि.डि./भि.सि.आर. १४.७ % भएकोमा वैदेशिक रोजगार पछाडि बढेर ४८% मा पुगेको छ। त्यस्तै गरी १.३ प्रतिशतमा रहेको कम्प्यूटर र सवारी साधन पछाडि क्रमसः ६.७% र २.७% पुगेको छ। गोवर ग्याँस वैदेशिक रोजगार अगाडि कुनै घर परिवारमा थिएन भने रोजगार पछाडि १.३% घर परिवारले मात्र गोवर ग्याँसको प्रयोग गरेको देखियो। त्यस्तै गरी ९२ प्रतिशतको घरमा भएको चर्पी र वाथरुप वैदेशिक रोजगार पछाडि ९३.३ प्रतिशतमा पुगेको तालिकाले देखाउँदछ।

यो तथ्याङ्कले के स्पष्ट पारेको छ भने वैदेशिक रोजगारले घर परिवारको सम्पत्ति सुधारमा राम्रो योगदान पुऱ्याएको छ। समूह छलफलका सहभागीले बताएका थिए। अधिकांश प्रवासीहरूलाई आधुनिक सुविधाका साधनहरूमा बढी रुचि हुन्छ। केही सामाग्रीहरू जस्तै टेलिभिजन,

भि.सि.डि, भि.सि.आर., टेप रेकर्डर, मोवाइल सेट, कम्प्यूटर इत्यादि उनीहरूद्वारा नै घर फर्कने बेलामा ल्याउँदछन् । सायद प्रवासीहरू वाहिरी देशको चम्किलो जीवनबाट बढी प्रभावित भएका हुन सक्दछन् । अर्को तिर उनीहरूले त्यस्ता किसिमका सुविधाहरू जतिसक्दो छिट्टो किनेर आफ्नो देशमा जुटाउन चाहन्छन् ।

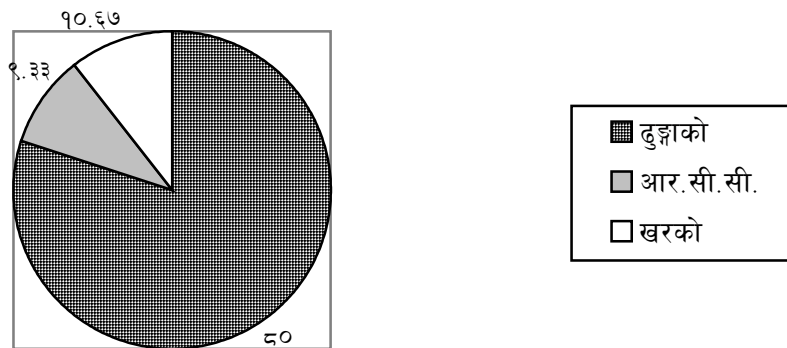
घरको ढाँचाको सम्बन्धमा ७३.३% घर परिवारले आम्दानीको केही रकम उनीहरूको घर मर्मत गर्न, केही घरको अवस्थालाई परिवर्तन गर्न खर्च गर्ने बताएका छन् । कार्य क्षेत्र अध्ययनको समयमा के कुरा पत्ता लाग्यो भने अधिकांश प्रवासीहरूले वैदेशिक रोजगारबाट कमाएको पैसाले आफ्नो घर सुधार्नलाई पहिलो प्राथमिकता दिएको पाइयो । चित्र ६.२ र ६.३ ले नमूना घर परिवारको वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा अगाडि र वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा पछाडि घरको स्थितिको बारेमा देखाईएको छ ।

तालिका नं.६.४

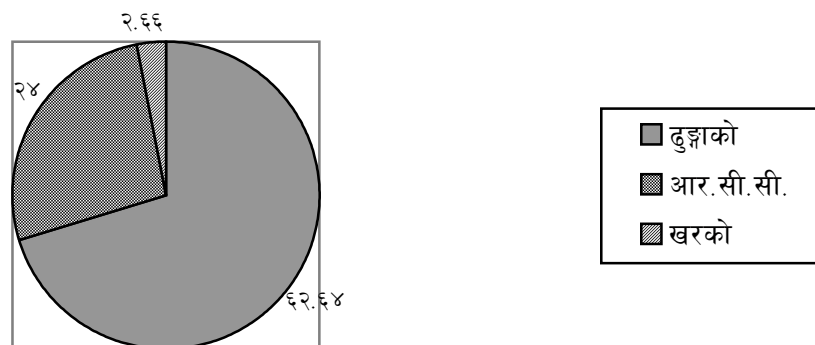
वैदेशिक रोजगारमा जानेको वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि पछाडि घरको स्थिति

घरको स्थिति	अगाडि		पछाडि	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
आर.सी.सी.	७	९.३३	१८	२४
खरको	८	१०.६७	२	२.६६
ढुङ्गाको	६०	८०	५५	६२.६४
जम्मा	७५	१००	७५	१००

चित्र ६.२ वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि उत्तरदाताको घरको स्थिति (प्रतिशतमा)

चित्र ६.३ वैदेशिक रोजगारमा गए पछ्याडि उत्तरदाताको घरको स्थिति

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

चित्र ६.२ र ६.३ बाट हामी के निष्कर्षमा पुग्दछौं भने नमूना घर परिवारमा घरको ढाँचामा धेरै सुधार आएको छ । तथ्याङ्कले के देखाउँदछ भने वैदेशिक रोजगार अगाडि १०.६७% को खको घर थियो भने वैदेशिक रोजगार पछ्याडि यो ढाँचाको घर घटेर २.६६ प्रतिशतमा आएको छ । त्यस्तै गरी वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि ८० प्रतिशतको दुङ्गाको घर थियो भने वैदेशिक रोजगार पछ्याडि यो पनि घटेर ६२.६४ % मा पुगेको छ । यसै गरी वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि ९.३३% को मात्र आर.सि.सि. घर थियो भने वैदेशिक रोजगार पछ्याडि यस प्रकारको घरको प्रतिशत उल्लेख्य वृद्धि भै २४ % मा पुगेको छ ।

६.४ जीवनशैलीमा परिवर्तन

श्रम वसाइसराइले समाजको आर्थिक पक्षलाई मात्र प्रभाव नपारी मानिसको जीवन शैलीमा पनि उच्च प्रभाव पार्दछ । कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा आधुनिकीकरण र पूँजीवादको प्रभावले मौलिक संस्कृति र प्रविधिलाई यात समाप्त पारेको अथवा परिवर्तन गरेको पाईयो । विशेष गरी दलित मानिसहरुको घरेलु उत्पादन जस्तै कृषि औजार, चुवा चित्राको उत्पादन, छालाजुत्ता र सिलाई पेशाहरु संकटमा परेका छन् । यस्तै खानेपानी, जीवन शैली र तरिकामा पनि परिवर्तन आएको छ । विशेष गरी युवा र वच्चाहरुले आधुनिक उपजलाई रुचाएका छन् । केटाकेटीहरुले भुटेको मकैको सट्टामा बजारमा पाइने चाउचाउ जस्ता सुख्खा खानाहरु मन पराउँदछन् । युवाहरु पनि दुधबाट बनेको परिकार महिको सट्टामा नरम पेय पदार्थ जस्तै कोकाकोला पिउन रुचाउँदछन् । धेरै जसो मानिसहरुले अन्धाधुन्द रुपमा विदेशी संस्कृतिको नक्कल गर्न मन पराउँदछन् । धेरै जसो गृहणी र परिवारका सदस्यहरुले बजारमा उपलब्ध भएको विदेशी पोशाक लगाउन मन पराउँदछन् । गाउँका मानिसहरुको जीवनशैलीमा परिवर्तन ल्याउने धेरै तत्वहरु छन्, तिनीहरु मध्ये वैदेशिक

रोजगारलाई प्रभावकारी माध्यमको रूपमा महसुस गरिएको छ, किनभने वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिले विचार र पैसा दुवै ल्याउँदछन् ।

समूह छलफलका धेरै सहभागीले बताएका छन्, वैदेशिक रोजगारमा गएको व्यक्ति आफ्नो देशमा फिर्ता भएपछि मनोरञ्जन कार्यमा धेरै रुचिपूर्ण व्यवहार देखाएको पाइयो । तिनीहरूले कृषि कार्यलाई कम रुची राख्दछन्, त्यसको सट्टामा संभव भएसम्म सानो तिनो व्यवसाय गर्न रुचि राख्दछन् । तिनीहरूले आफ्नो परम्परा र संस्कृतिलाई अवलम्बन गर्ने कार्यलाई कम जोड दिन्छन् । यस्ता प्रवृत्तिहरू मध्ये कृषि कार्यमा धेरै असामान्य प्रभाव परेको पाइयो । परम्परागत रूपमा कृषि कार्यमा चलन चल्तीमा रहेको पर्मा प्रणाली घट्टै गै ज्यालादारी प्रणाली बढिरहेको छ । १४.६७% वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिले वैदेशिक रोजगार पछाडि पेशामा परिवर्तन गरेको पाइयो भने बाँकी ८५.३३ % ले आगडीको पेशालाई नै निरन्तरता दिएको पाइयो । प्रवासी जसले पेशामा परिवर्तन गरेका छन्, उक्त पेशामा कृषि क्षेत्र बाहेक व्यवसाय, व्यापार, ड्राइभिङ्ग इत्यादि पेशामा संलग्न भएको पाइयो ।

६.५ प्रवासीको वैदेशिक रोजगार अगाडि र पछाडिको सीप

वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त हुने विप्रेषण सँगै उसको शैक्षिक योग्यता र सीपले निर्धारण गर्दछ । शिक्षाको अभावको कारणले गर्दा यो गाउँका प्रवासी कामदारहरू अदक्ष कामदार बन्न बाध्य छन् । नेपालबाट जाने अधिकांश कामदारहरू अदक्ष कामदार कै रूपमा बाहिर देशमा जान्छन् । नेपालका कामदारहरू जो सीप सिकेका दक्ष कामदारहरू छन्, तिनीहरूले ड्राइभर, भान्छे, विक्रेता, सुरक्षा गार्ड, सिकर्मी आदि जस्ता पदहरूमा काम पाइरहेका छन् । हालसालै केही मेन पावर कम्पनिहरूले वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूलाई जानुभन्दा अगाडि छोटो अवधिको तालिम दिएर पठाउने कार्यको थालनी गरेका छन् । जे भएता पनि नेपाली कामदारहरू कम योग्यता भएको कारण राम्रो तलव र सुविधाहरू प्राप्त गर्न सकिरहेका छैनन् ।

यस गाउँमा बाहिर देश काम गरी आएका व्यक्तिहरूको पनि त्यति सीपको विकास हुन सकेको छैन । अधिकांश कामदारले आफ्नो योग्यता अनुसारको काम नपाएको हुँदा आफ्नो योग्यता र क्षमताको विकास गर्ने अवसर पाएका छैनन् । पहिल नै जनाई सकिएको छ कि गाउँका मानिसहरू अशिक्षित र अदक्ष भएकोले अधिकांशको नयाँ सीप सिक्ने क्षमता पनि छैन । यद्यपि बाहिरी देशमा पनि केही उपकारी कम्पनिहरू हुन्छन् । त्यसैले त्यस्ता कम्पनिबाट केही सीप सिक्न

सक्षम भएका छन् । तालिका ६.५ ले वैदेशिक रोजगार पछि प्रवासी कामदारले सिकेका सीपहरु देखाइएको छ ।

तालिका ६.५ वैदेशिक रोजगार पछाडि उत्तरदाताको सीप क्षमता

सीप दक्षताको प्रकार	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत
परिवर्तन नभएको (पहिलाको जस्तै)	६३	८४
ईलेक्ट्रीसियन	५	६.७
फूलवारी सम्बन्धी	२	२.७
भान्छे	२	२.७
कम्प्युटर अपरेटर	१	१.३
सिलाई सम्बन्धी	१	१.३
ड्राइभिङ्ग	१	१.३
जम्मा	७५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ६.५ बाट हामी के पत्ता लगायौं भने ८४ प्रतिशत उत्तरदाताको वैदेशिक रोजगारको अवधिमा कुनै सीपको विकास भएको छैन । बाँकी १६ प्रतिशत उत्तरदाताले केही सीप सिकेका छन् । तथ्याङ्कले ६.७ प्रतिशत उत्तरदाताले ईलेक्ट्री सम्बन्धी सीप सिकेका छन् । त्यस्तै गरी २.७ प्रतिशत उत्तरदाताले फूलवारी सम्बन्धी र भान्छेको सीप सिकेका छन् । यस्तै गरी कम्प्युटर अपरेटर, सिलाई सम्बन्धी र ड्राइभिङ्ग सम्बन्धी सबैले बराबर १.३ प्रतिशतका दरले उत्तरदाताले सीप सिकेका छन् । अन्त्यमा हामी के भन्न सक्दछौं भने वैदेशिक रोजगारले केही सीप र प्रविधिलाई आयत गर्नको लागि सहयोग मिलेको छ । केही उत्तरदाताले बताएका छन्, बाहिरी देशमा जानुभन्दा अगाडि नै उक्त कामसँग सम्बन्धित सीप सिकी सकिएको थियो । अधिकांश उत्तरदाताले वाहिरी देशमा सिकेको सीपलाई आफ्नो गाउँमा प्रयोग गरी रहेका छन् ।

६.६ श्रम वसाइसराइसँग सम्बन्धित समस्याहरु

वसाइसराइ एक ठाउँबाट अर्को ठाउँको गतिशीलता हो, जसले उद्गम स्थान र गन्तव्य स्थानमा धेरै महत्व राख्दछ । यद्यपि वसाइसराइलाई पूरा प्रभावकारी आकर्षण गर्न गाह्रो छ । अभै केही तथ्याङ्कहरु जुन अन्तरवार्ता र समूह छलफलबाट लिइएको हो, जसले वसाई सराईलाई सकारात्मक नकारात्मक दुवै प्रकृतिका तत्वले प्रभाव पारेको छ । केही गाउँमा वसाइसराइसँग सम्बन्धित तत्वहरुलाई यहाँ स्पष्ट पारिएको छ ।

६.६.१ परिवारका समस्याहरु

वयस्क भएको परिवारको सदस्यको अनुपस्थितिले परिवारले धेरै समस्याको सामना गर्नु पर्दछ । सबभन्दा अत्यधिक समस्या भनेको श्रम शक्तिको अभाव हो । अधिकांश घर परिवार कृषिमा निर्भर रहेका छन्, त्यसैले कृषिमा श्रम शक्तिको अभावको कारण उत्पादन घटी रहेको छ । ७३.३४ प्रतिशत (चित्र ६.१) उत्तरदाताहरुले उत्पादन मूलक सदस्यको अनुपस्थितिको कारण कृषि उत्पादन घटिरहेको छ भनेका छन् । वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरुका गृहणीहरुले घरेलु वस्तुहरुका गह्रौं भारीहरु बोक्दछन् र उनीहरूसँग आफ्ना बच्चाहरुको रेखदेख गर्ने उपयुक्त समयको अभाव हुन्छ । समूह छलफलमा केही सहभागीहरुले बताएका छन्, अरबी लाहुरेहरुका बच्चाहरु धेरै तरिकाबाट विग्रदै गएका छन्, जस्तै शिक्षामा अनिरन्तरता, लागु पदार्थको दुर्व्यसनी, दादा गिरी, चोर इत्यादी । यस्ता किसिमका युवाहरुको समस्या परिवारको मात्र समस्या नभै समुदाय र राष्ट्र कै पनि समस्या बनेको छ ।

यस्तै गरी लामो समय सम्मको प्रवासीको अनुपस्थितिले परिवारका सदस्यहरुमा सामाजिक समस्या र मनोवैज्ञानिक चिन्ताको सृजना गर्दछ । तालिका ६.६ ले प्रवासीको परिवारले सामना गर्नु पर्ने समस्या र चिन्ताको वर्गीकरणलाई देखाईएको छ ।

तालिका ६.६ उत्तरदाताका परिवारले सामना गर्नुपर्ने सामाजिक र मनोवैज्ञानिक समस्याहरु

वर्गीकरण	परिवारको संख्या	प्रतिशत
मानिसक तनाव र दुःख	३४	४५.३
निर्णय गर्न गाह्रो	२०	२६.७
असुरक्षाको महसुस	११	१४.७
आर्थिक कठिनाई	१०	१३.३
जम्मा	७५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ६.६ अनुसार ४५.३ प्रतिशत उत्तरदाताहरुले उनीहरुको परिवारको सक्रिय सदस्यको अनुपस्थितिले गर्दा परिवारमा मानिसक तनाव र दुःख भएको बताएका छन् । यस्तो किसिमको समस्या परिवारको मुली सदस्य बाहिर देश जानाले हुन्छ । यस्तै गरी २६.७% उत्तरदाताले परिवारका काम काजहरु जस्तै विवाह, ब्रतवन्ध, चाडपर्व, सम्पत्तिको खरिद, विक्रि, अचल सम्पत्ती जग्गा जमिन विक्री गर्न तथा किन्नको लागि निर्णय लिन कठिनाई भएको

परिवारका सदस्यले महसुस गरेको बताएका छन् । १४.७ प्रतिशत उत्तरदाताले आफ्नो परिवारको सक्रिय सदस्य वैदेशिक रोजगारमा जानाले सामाजिक असुरक्षाको महसुस हुने कुरा बताएका छन् । सामान्यतया परिवारका सदस्यहरु बाहिर देशमा रहेको समयमा कुनै अप्रिय घटना घटेको खबर जस्तै मृत्युको खबर, गम्भीर घाईते भएको खबर र कुनै गम्भीर रोग लागेको खबरबाट परिवारका सदस्यहरु अत्यन्तै दुःखी हुन्छन् । अध्ययन क्षेत्रमा पनि दुईवटा बाहिर देशमै मृत्यु भएको घटना र २ वटा रोजगारको सिलसिलामा गम्भीर घाईते भएका घटनाहरु घटेको पाईयो । यस्तै गरी १३.३ प्रतिशत उत्तरदाताले उनीहरुको सक्रिय सदस्यको अनुपस्थिती भएको अवस्थामा घर व्यवहार सम्हाल्न गाह्रो आर्थिक कठिनाई भएको बताएका छन् । अर्को तर्फ वैदेशिक रोजगारले परिवारका सदस्यहरु छुट्टी भिन्न भै पारिवारिक विखण्डनको अवस्था पनि ल्याउँदछ । सामान्यतया संयुक्त परिवारको सदस्य रहेको व्यक्ति वाहिर देश गै राम्रो आमदानी गर्न समर्थ भयो भने उसले आफु, श्रीमती र बच्चाहरु लिएर अलगगै बस्न चाहन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा ४ वर्षको अन्तरालमा १० वटा परिवारमा छुट्टी भिन्न भएका समस्याहरु देखिएका छन् ।

वैयक्तिक अध्ययन ३

विमल तिमिल्सिना वर्ष २४ ले स्वदेशमा रोजगारी प्राप्त गर्न नसकी वाहिर देश जान बाध्य भयो । उसले आई.ए. पास गरेको भएपनि कम आमदानी र गरिवीको कारण शिक्षा तर्फ निरन्तरता दिन सकेनन् । २०६२ सालमा खाडी राष्ट्रको साउदी अरब जानको लागि नातेदारहरु मार्फत प्रवेषाज्ञा प्राप्त भयो । अरबको रिहादमा निर्माण क्षेत्रमा काम गरी ३ वर्षमा घर फर्के । उनले विदेशमा प्रसस्त कमाई गर्न नसके पनि नातेदारले भिसा पठाईदिई लगानी कम लागेकोले लगानी भुक्तानी गर्न गाह्रो भएन । उनले आफूसँग भएको योग्यता क्षमता अनुसार काम नपाई अदक्ष कामदारको रूपमा आफ्नो रोजगारको समय बिताएका थिए । वाहिर देश रहँदाको अवस्थामा उपयोगमा आउन सक्ने खालको इज्जतदार कामको दक्षता हासिल गर्न सकेनन् । अब फेरी उनी वैदेशिक रोजगारको चर्को गर्मीमा काम गर्न जान चाहँदैनन् । वरु अहिले उनले वैदेशिक रोजगारबाट कमाउने जति स्वदेशमै कमाउन सकिन्छ भन्ने दृष्टीले आफ्नो घर संग जोडीएको जग्गामा हिउँदे काक्रो (बेमौसमी) लगाई एउटा ऋतुमा रु. ६३,०००/- कमाएको उनी बताउँछन् । फेरि उनले अर्को ऋतु अनुसार गा.वि.स सहयोगमा तरकारी खेती प्रणाली अन्तर्गत प्लाष्टिकका टनेल भित्र गोलभेडा खेती गरेका छन् उक्त खेतीवाट रु १ लाख कमाउने उद्देश्य राखेका छन् । यसरी उनमा वैदेशिक रोजगार पछी स्वदेशमा काम गर्ने उत्साहा बढेको छ ।

६.६.२ वैदेशिक रोजगारको प्रक्रियाको अवधिमा ठग्याइ

वैदेशिक रोजगारबाट ठगीने घटना नेपालमा नयाँ होइन । नेपालमा च्याउ उम्रे भै गरी मेन पावर कम्पनिहरु खेलेका छन् । तिनीहरुको सञ्जाल देशभरि छरिएर रहेको छ । ती एजेन्सीहरुले आफ्ना दलालहरु मार्फत बाहिर देश जान ईच्छा हुने व्यक्तिलाई सहयोग पुऱ्याउदछन् । धेरै जसो दलालहरु गाउँका सोभासाभा व्यक्तिलाई सजिले प्रलोभनमा पार्न सकदछन् । तिनीहरुले गाउँको मानिसहरुलाई वैदेशिक रोजगारको वारेमा विश्वस्त तुल्याउन सकदछन् । तिनीहरुले सोभा व्यक्तिहरुबाट पहिल्यै भुक्तानी माग गर्दछन् र उक्त रकमलाई ठगदछन् । कार्य क्षेत्र अध्ययनको समयमा यस्ता ठगेका घटनाहरु धेरै भेटिएका थिए । दलालहरु ग्रामीण क्षेत्रमा वसोवास गर्ने मानिसहरुलाई विनास पारेका छन् । शहरी क्षेत्रमा वढी महत्वकाडछी हुने मानिसहरु समेत यस्ता दलालको शिकार वनेका छन् । दलालहरुले मानिसहरु लाई विभिन्न तरिकाबाट ठगीरहेका छन् । यसका साथै मानिसहरु वाहीर देशमा यही निश्चित गरेको तलव, कामको प्रकार, विमा र अन्य सुविधा र लगानीको पूरा सूचना विना दलालको भरमा जान्छन् । परिणाम स्वरुप तिनीहरु ठगीको शिकार बन्दछन् । यही नै वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिको प्रमुख गल्ती हो । सामान्यतया दलालहरुले विशेष गरी गाउँका निरक्षर व्यक्तिहरुलाई ठगीरहेका छन् । सामान्यतया निरक्षर व्यक्तिहरुले असली र बदर हुने खालको प्रवेषाज्ञा छुट्याउन असफल हुन्छन् । तिनीहरु पूरा दलालको भर पर्दछन् र धोका पाउँदछन् । किन भने गन्तव्य देशको नक्कली प्रवेषाज्ञाको कारण तिनीहरुलाई नेपालको विमानस्थलमा फिर्ता पठाउँदछन् । तर खाडी राष्ट्रहरु र मलेशियामा गलत अथवा जाली प्रवेषाज्ञाको मुद्दामा तिनीहरुलाई सिधै जेलमा लैजान्छन् । तालिका ६.७ ले अध्ययन क्षेत्रका वैदेशिक रोजगारबाट ठगिएको अवस्थालाई देखाएको छ ।

तालिका ६.७ शिक्षा अनुसार उत्तरदातालाई ठगेको मुद्दा र प्रकार

मुद्दाको प्रकृति	उत्तरदाताको संख्या					जम्मा	प्रतिशत
	निरक्षर	साक्षर मात्र	माध्यमिक	एस. एल.सी	आई.ए र माथी		
नठगीएको	४	१८	१३	११	१५	६१	८१.३
राहदानी गुमाएको	१	२	२	१	-	६	८
पैसा गुमाएको	१	२	१	२	-	६	८
तत्कालै फिर्ता भएको	-	१	-	-	१	२	२.७
जम्मा	६ (८%)	२३ (३०.७%)	१६ (२१.३%)	१४ (१८.७%)	१६ (२१.३%)	७५ (१००%)	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

अहिलेको व्याख्या जस्तै गरी धेरै नेपाली कामदारहरु वैदेशिक रोजगारको नामबाट नराम्रोसँग ठगिएका छन् । अध्ययन क्षेत्रमा ८१.३ प्रतिशत उत्तरदाताहरु माथिको तथ्यबाट ठगिएका छैनन् तर १८.७ प्रतिशत उत्तरदाताहरु वैदेशिक रोजगारको नामबाट विभिन्न तरिकाबाट ठगिएको दावी गरेका छन् । ठगिएका उत्तरदाताहरु मध्ये ८ प्रतिशतले राहदानी गुमाएका छन्, त्यस्तै अर्का ८% उत्तरदाताहरु पैसा गुमाउने शिकारमा परेका छन् । यस्तै गरी २.७ प्रतिशत उत्तरदाताहरु तत्कालै फर्कनु पर्ने अवस्थामा परेका छन् । तत्कालै फर्कने उत्तरदाताहरु मध्ये १ जनाले जेलको अनुभव समेत लिएर आएका छन् ।

कार्य क्षेत्र अध्ययनको अवधिमा यो कुरा पत्ता लाग्यो कि प्रवासीको शैक्षिक स्थितिले ठगिने सवालमा उच्च प्रभाव पारेको छ । तालिका ६.७ बाट हामी के निष्कर्षमा पुग्न सक्दछौं भने कम शिक्षित मानिसहरु शिक्षित मानिसहरुको तुलनामा वैदेशिक रोजगारको प्रक्रियाबाट नराम्रोसँग ठगिएका छन् । अधिकांश ठगिएका कामदारहरु एस.एल.सी. मुनी समूहका छन् । जे भएता पनि एक जना उत्तरदाता जसको योग्यता आई.ए. भन्दा माथि छ उनी पनि वैदेशिक रोजगारबाट तत्कालै फकाइएका थिए । यसरी फर्किनुको कारणमा सम्झौता पत्र र योग्यता अनुसारको काम उपलब्ध नभएकोले फर्केको बताएका थिए ।

वैयक्तिक अध्ययन ४

शुक्रराज तिमिल्सिना वर्ष ३० स्वदेशमा रोजगार प्राप्त गर्न नसकेर बाहिर देश जान बाध्य भए । उसले स्वदेशमा राम्रो जागिर पाउने किसिमको शिक्षा प्राप्त गर्न सकेको थिएनन् । कम आम्दानी र गरीबीको कारण शिक्षा प्राप्त गर्न सकेका थिएनन् । २०६४ सालमा मलेसियामा जानको लागि काठमाण्डौंको मेन पावर एजेन्सीलाई १ लाख बुझायो उक्त रकममा गाउँमा व्यक्तिसँग चर्को व्याजमा ऋण लिएका थिएँ । जाने बेलामा कपडा उद्योगमा काम गर्ने भनिएता पनि फलाम बोक्ने काममा लाग्नु पर्‍यो । नेपालमा कडा परिश्रम नभएको फलामका भारी बोक्नु पर्दा साह्रै गाह्रो भयो । काम अनुसार तलबको व्यवस्था पनि थिएन । तै पनि जेनतेन ३ महिनासम्म काम गरे । सम्झौता अनुसार काम नदिएको भन्ने विषयमा कम्पनि मालिकसँग झगडा भयो । मालिकले कम्पनिका श्रमिकलाई तलब बढाउन हडताल गर्न उक्साएको आरोप लगाउँदै मालिकबाट पिटाई खानु पर्‍यो । पिट्दा कानको जाली फुटी कान नसुन्ने अवस्थामा पुगे । त्यसपछि उनलाई कामबाट निकाली जेल हाल्ने तयारी थियो । उक्त पीडित व्यक्तिको भाई काठमाण्डौंमा नेपाल प्रहरी सेवामा जागिर खाने यी सवै कुरा थाहा भएपछि भाईले मेन पावर कम्पनिमा मुद्दा दायर गर्ने धम्की दिए पछि मेन पावर कम्पनिले केही रकम सहित फिर्ता बोलाउने काम गर्‍यो । एक गरीब व्यक्तिलाई यसरी दलालहरुले ठगीरहेका छन् । अब कहिल्यै पनि वैदेशिक रोजगारमा नजाने दुःख गर्नु परे पनि आफ्नै देशमा पसिना बगाउने उनले बताउँदछन् ।

६.६.३ श्रम प्रवासीले गन्तव्य स्थलमा सामना गर्नुपर्ने समस्याहरू

सेवा सम्बन्धी विषयमा विरोध आउने थालेपछि नेपाल सरकारले वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी ऐन २०४२ लागु गर्‍यो । यो ऐनलाई वि.सं. २०४९ र २०५४ गरी दुई पटक संशोधन गरियो । नयाँ संशोधित ऐन अनुसार वैदेशिक रोजगार एजेन्सीहरूले नेपाल सरकारबाट अधिकार पाएका छन् । उनीहरूले विभिन्न देशमा जनशक्ति आपूर्ति गर्दछन् । त्यसको लागि केही रकम धरौटमा राख्दछन् । यस्तै गरी ज्याला र सुविधा सम्बन्धी सुनिश्चित गर्न २०४९ को ऐनले प्रयास गरेको छ । सरकाले पेशाको सुरक्षा, हक अधिकार र नैतिकतामा उन्नति गर्ने प्रयास गरेको छ । वैदेशिक रोजगार ऐनले पनि श्रम सेवा सम्बन्धी केही उपलब्धि निर्माण गरेको छ । सरकार आफैले मात्र कामदारलाई गन्तव्य स्थलमा कडा सुरक्षा व्यवस्था गर्न सक्दैन । यस अर्थमा विभिन्न देशका वैदेशिक रोजगार गर्ने कामदार र नेपाली कामदारहरू शोषणमा परेका छन् । यस्ता वैदेशिक रोजगारको सन्दर्भमा शोषणमा पर्नु परेको अवस्था र शोषणमा नपरेको अवस्थालाई तलको तालिका ६.८ ले स्पष्ट पारेको छ ।

तालिका ६.८ उत्तरदातालाई गन्तव्य स्थलमा उपलब्ध गराइएको सुविधाको अवस्था

वर्गको तह	उत्तरदाताको संख्या		जम्मा
	हो	होईन	
सम्झौता अनुसारको काम	६०(८०%)	१५ (२०%)	७५ (१००%)
तत्कालै कामको उपलब्धता	७१(९४.७%)	४ (५.३%)	७५ (१००%)
विमाको उपलब्धता	२८(३७.३%)	४७ (६२.७%)	७५ (१००%)
सम्झौता पत्र अनुसार तलवको उपलब्धता	७१(९४.७%)	४ (५.३%)	७५ (१००%)
शारिरीक यातना	३ (४%)	७२ (९६%)	७५ (१००%)
तलव नियमित उपलब्धता	७१ (९४.७%)	४ (५.३%)	७५ (१००%)
दक्षतार सीप अनुसार कामको उपलब्धता	४४ (५८.७%)	३१ (४१.३%)	७५ (१००%)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

नोट : तालिकामा प्रतिशतलाई कोष्टमा राखिएको छ ।

तालिका ६.८ ले उत्तरदाताहरूले गन्तव्य देशहरूमा विभिन्न प्रकारका समस्याहरूको सामना गरेको देखाएको छ । धेरै जसो उत्तरदाताहरूले विदेशी देशहरूबाट कटु तीतो अनुभवको सामना गरेका थिए । उनीहरू विदेशमा रहँदाको अवस्थामा थुप्रै किसिमका हैरानीहरू सहनु परेको थियो । नमूना घर परिवारका जम्मा उत्तरदाताहरू मध्ये ८०% उत्तरदाताले मात्र सम्झौता अनुसारको काम पाएका थिए ।

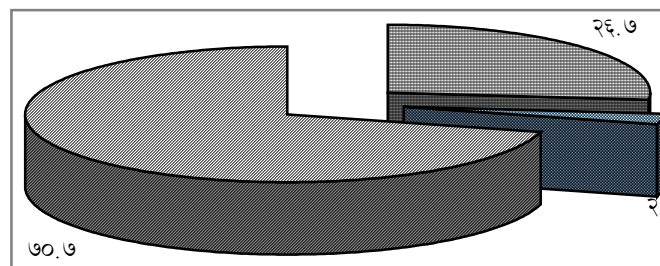
बाँकी २०% उत्तरदाताले सम्झौता पत्र अनुसारको काम पाएका थिएनन् । त्यस्तै गरी ९४.७% उत्तरदाताले तत्कालै काम उपलब्ध गरेका थिए भने ५.३% उत्तरदाताले तत्कालै काम पाएका थिएनन्

नेपालको वैदेशिक रोजगार ऐनले सम्पूर्ण कामदारलाई कुनै दुर्घटनाबाट मृत्यु भएमा अथवा अन्य नराम्रो चोट पटक लागेमा विमा उपलब्ध गराउने कानूनमा स्पष्ट रूपमा जनाएको छ । तर अध्ययन क्षेत्रमा ३७.३ % लाई मात्र विमाको व्यवस्था भएको बाँकी ६२.७% उत्तरदाताले विमाको सुविधा पाएका छैनन् । एक जना उत्तरदाता जसले ४ वर्ष कतारमा विताएका थिए । उनले बताएका छन् । विमा पाउनु पर्ने कामदार जसको मृत्यु भएको छ वा गम्भीर चोट पटक लागेको छ । उनीहरूले सजिलै विमा पाउन सक्दैनन् । किनभने विमा प्राप्त गर्नको लागि लामो प्रक्रियामा जानु पर्ने तर नेपाली कामदारले लामो प्रक्रियालाई पूरा गर्न सक्दैनन् । त्यसैले मृत्यु भए पनि गम्भीर घाइते भए पनि यस्ता सुविधाहरूबाट उनीहरू बञ्चित भएका छन् ।

केही उत्तरदाताहरूसँग शारीरिक यातना र आर्थिक शोषणको अनुभव पनि छ । ५.३% उत्तरदाताले सम्झौता पत्रमा उल्लेख भए अनुसारको तलब नपाएको बताएका थिए । त्यस्तै गरी ४% उत्तरदाताले विभिन्न तरिकारको शारीरिक यातना पाएको बताएका छन् । सामान्यतया कुनै गल्तीबाट उनीहरूलाई अमानवीय तरिकाबाट पिटिएको र दण्ड स्वरूप थप कार्यभार वहन गर्नु पर्ने देखिन्छ । तलबको सम्बन्धमा ५.३% उत्तरदाताले नियमित रूपमा तलब उपलब्ध नभएको बताएका छन् । त्यस्तै गरी ४१.३% उत्तरदाताले आफूहरूले योग्यता र दक्षता अनुसारको काम नपाएको बताएका छन् ।

६.७ वैदेशिक रोजगारप्रतिको दृष्टिकोण

यस अध्ययनमा गाउँका मानिसहरूको वैदेशिक रोजगारप्रति विभिन्न धारणहरू रहेको पाइयो । नमूना घर परिवारका प्रवासीहरूको धारणा चित्र नं. ६.४ ले देखाएको छ ।

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

चित्र ६.४ वैदेशिक रोजगार प्रतिको दृष्टिकोण (प्रतिशतमा)

चित्र ६.४ ले प्रवासीको वैदेशिक रोजगारप्रतिको दृष्टिकोण देखाएको छ । जम्मा उत्तरदाताहरूमध्ये २६.७% उत्तरदाताहरूले वैदेशिक रोजगारप्रतिको दृष्टिकोण सकारात्मक बताएका थिए भने २.६ प्रतिशतले नकारात्मक दृष्टिकोण राखेका थिए । यस्तै गरी ७०.७% उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारप्रति मिश्रित दृष्टिकोण राखेका थिए ।

मानिसहरू जसको वैदेशिक रोजगारप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण छ, उनीहरूले जोड दिएका छन् । रोजगारीको दुर्लभता र कमजोर आर्थिक अवस्था भएको कारणले वैदेशिक रोजगारीलाई गरीबीबाट मुक्त हुने अवसरको रूपमा स्वीकारेका छन् । भारी बेरोजगारी र बेरोजगारी युवाहरूको संख्या बढी रहनु समाजको थुप्रै नकारात्मक परिणाम जस्तै हिंसा, चोरी, डकैती, लुटपाट, हत्या इत्यादि जस्ता घटनाहरू बढी रहन्छन् । वैदेशिक रोजगारले यस्ता अस्वस्थकर र असुहाउँदो परिस्थिति विस्तार भैरहेको गरीबी र आम बेरोजगारी समस्यालाई रोकथाम गर्दछ । ऋण बढिरहेको अवस्थाका मानिसहरूले वैदेशिक रोजगारलाई सकारात्मक दृष्टिकोण राख्दछन् ।

वैदेशिक रोजगारलाई नकारात्मक दृष्टिकोण राख्नेहरूको मुख्य नकारात्मक प्रभाव लामो समयदेखि उनीहरूका परिवारमा पर्दै आएको छ । जस्तो कडा काम वापत कम तलब, शारीरिक र मानिसक जोखिम, युवाहरूलाई मनोरञ्जन नहुनु र परनिर्भरता बढ्दै जानु केही नकारात्मक तत्व हुन् । केही मानिसहरूले के विचार अभिव्यक्त गरेका छन् भने बाहिर देश पठाउनुको सट्टा नेपाली युवाहरूलाई स्वदेशमै प्रयोग गर्न सकियो भने देश विकासको लागि ठूलो योगदान पुग्ने छ । बाहिर देश गै आएका केही व्यक्तिहरूको प्रवेशले डरलाग्दा रोगहरू जस्तै HIV/AIDS, हेपाटाईटिस वि.को प्रवेश हुन्छ भनी वैदेशिक रोजगारप्रति नकारात्मक दृष्टिकोण राखेका छन् । धेरै उत्तरदाताहरूको वैदेशिक रोजगारप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण छैन ता पनि ७०.७% उत्तरदाताले अभै पनि भविष्यमा वैदेशिक रोजगारमा जाने योजना बनाएका छन् ।

यस्तै गरी ७०.७% उत्तरदाताहरूले वैदेशिक रोजगारप्रति मध्यम खालको दृष्टिकोण राख्दछन् । तिनीहरूले ठगिने कार्यको रोकथामकालागि उपयुक्त कामको छनौटलाई बढी जोड दिएका छन् । तिनीहरूले सरकारलाई के सुझाव दिएका छन् भने वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि सजिलो नीति निर्माण गर्नु पर्दछ, जसले गर्दा प्रवासीले वैदेशिक रोजगारमा कुनै किसिमको समस्याको सामना गर्नु पर्दैन ।

कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा भविष्यमा वैदेशिक रोजगारमा जान चाहने व्यक्तिलाई दिने सल्लाहको वारेमा सोधिएको थियो । सो विषयमा उनीहरूले धेरै सल्लाहहरू दिएका थिए । तालिका ६.९ ले भविष्यमा वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिलाई दिइएको सल्लाहको प्रकृति देखाइएको छ ।

तालिका ६.९ उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा जान चाहने व्यक्तिहरूलाई दिएका सल्लाहहरू

सल्लाहहरू	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत
सीप सिके पछि मात्र जाने	२०	२६.७
सम्झौता पत्र राम्रोसँग समीक्षा गर्ने	१८	२४
दलालको मात्र विश्वास नगर्ने	१४	१८.७
आफ्नै देशमा लगानी गर्न सबभन्दा राम्रो	१३	१७.३
जीवन विमा भएको कम्पनिको छनौट गर्ने	१०	१३.३
जम्मा	७५	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६५

तालिका ६.९ ले भविष्यमा वैदेशिक रोजगारमा जान चाहने व्यक्तिलाई दिने सल्लाहहरू देखाईएको छ । २६.७ प्रतिशत उत्तरदाताले राम्रोसँग सीप सिकेर वैदेशिक रोजगारमा गएमा राम्रो सुविधा, राम्रो तलवमान प्राप्त गर्न सकिन्छ भनी सुझाव दिएका छन् । त्यस्तै गरी २४% उत्तरदाताले सम्झौता पत्र राम्रोसँग समीक्षा गरेर गएमा हुन सक्ने ठगीबाट बच्न सकिन्छ भनी सुझाव दिएका छन् । धेरै जसो उत्तरदाताले नक्कली सम्झौता पत्रको कारण धेरै दुःख र पीडाहरूको सामना गर्नु परिरहेको छ । त्यस्तै गरी १८.७% उत्तरदाताले के भनेका छन् भने दलालहरूले व्यक्तिलाई आर्थिक शोषण गर्ने भएकोले त्यसबाट बच्नकालागि दलालको मात्र विश्वास नगर्ने सुझाव दिएका छन् । यस्तै गरी १७.३% उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा आफ्नै देशमा लगानी गर्न राम्रो हुने सुझावहरू दिएका छन् । तिनीहरूले के पनि थपेका थिए भने वैदेशिक रोजगारको लागि लगानी प्रशस्त गर्नु पर्ने उत्तर रकमलाई आफ्नै देशको कुनै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न सकिन्छ । अन्तिममा १३.३ प्रतिशत उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा रहँदाको अवस्थामा हुन सक्ने दुर्घटनाबाट क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नको लागि जीवन विमा भएको कम्पनिको कामको छनौट गर्नुपर्ने सुझावहरू दिएका छन् ।

६.८ वैदेशिक रोजगारकर्ताको सामाजिक मूल्य

वास्तवमा अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारको प्रशस्त सामाजिक मूल्य र दायित्वहरू थिए । समाज जाहाँ वैदेशिक रोजगारवाट प्रभावित भएको छ । त्यहाँ विभिन्न विचार, सोचाई भएका व्यक्तिहरू नियमित रूपमा सम्पर्क गर्न आउँदछन् । यस किसिमको अन्तरक्रियाले व्यक्तिलाई

विश्वको विभिन्न ठाउँमा पठाउनको लागि इमेल इन्टरनेट जस्ता विभिन्न माध्यमको सहयोग लिन समेत सहजीकरण हुन्छ (Giddens 2001) ।

कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा केही व्यक्तिहरूले नीतिगत र सांस्कृतिक रूपमा वैदेशिक रोजगार सामाजिक विकासको एक पुरक जटिल कारक तत्व भन्दै स्वागत गरेको पाईयो भने अन्य कुनै व्यक्तिहरूले उक्त कार्य खतरापूर्ण भन्दै भत्सर्ना गरेको पाईयो । यस कार्यका मुख्य जोखिमहरूमा आफ्नो संस्कृति हटाउने, परिवारमा भिन्नता आउने, सामाजिक हितमा एकता नआउने र स्थानीय विकासका विषयहरू र साभा सार्वजनिक कामकाजहरू हुन नसक्नु वैदेशिक रोजगारका सामाजिक चासोमा मुख्य विषयहरू हुन् । अर्को प्रभाव वैदेशिक रोजगारमा गएका परिवारको जीवनस्तर र वैदेशिक रोजगारमा नगएका परिवारमा भएको जीवनस्तरमा निकै भिन्नता भएको अध्ययन क्षेत्रमा अवलोकन गरिएको छ । प्रवासी जो वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको छ । उसले आफ्नै समाज सभ्यताको संस्कृति र सामाजिक मूल्यलाई प्रतिरक्षा गरेको देखिएको छ । धेरै उत्तरदाताले वताएका थिए । गन्तव्य स्थलमा रहेर उद्गम स्थलको कोरा संस्कृतिको अनुसरण गर्नु धेरै गाह्रो कुरा हो । कहिले काही वसाइसराइ गरेका कामदारको परिवारमा र समाजमा सामाजिक द्वन्द्व पनि आउन सक्दछ । समूह छलफलको सन्दर्भमा यो कुरा वताएका थिए ।

वैदेशिक रोजगारमा केही जोखिमहरू पनि हुन्छन् जसबाट धेरै मानिसहरू नराम्रोसँग ठगिएका छन् जसलाई तालिका ७.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ । अधिकांश नेपाली कामदारहरू कम योग्यता भएका हुने भएकोले उनीहरूले गन्तव्यस्थलमा भन्ने वढी समस्याहरूको सामना गर्नु पर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनले जनाएको स्तर भन्दा नेपाली कामदारको स्थिति तल पाइएको छ । शारीरिक र मानिसक यातना, मृत्यू जस्ता विषयहरू सामान्य भएका छन् ।

ग्रामीण, आर्थिक र सामाजिक जीवनमा परनिर्भरताको वृद्धि र उत्पादनमा कमीले नराम्रोसँग सताइरहेको छ । त्यसको परिणाम स्वरूप वढीभन्दा वढी मानिसहरू वैदेशिक रोजगार तर्फ अगाडि बढिरहेका छन् ।

अध्याय ७

सारंश, निष्कर्ष र सुझाव

अध्ययनको छलफल, विश्लेषण र अनुसन्धानबाट प्राप्त वस्तुलाई सारंश, निष्कर्ष र सुझावहरूलाई स्पष्ट रूपमा देहाय अनुसार निकालिएको छ ।

७.१ सारंश

नेपालको वैदेशिक रोजगारको इतिहास लामो छ । सामान्यतया यसको तीव्र प्रवाह भने सन् १८१६ को सुगौली सन्धि देखि अहिले सम्म चलिरहेको छ । नेपाली प्रवासीहरू वैदेशिक रोजगारको लागि विश्वको विभिन्न मुलुकमा छरिएर रहेका छन् । ति विभिन्न देशहरू मध्ये खाडी राष्ट्रहरू र मलेसिया मुख्य हुन् ।

वैदेशिक रोजगार नेपालको ग्रामीण क्षेत्रको एक महत्वपूर्ण आर्थिक पूरक हो । बर्तमान अवस्थामा वैदेशिक रोजगारबाट आएको विप्रेषणले कुल राष्ट्रिय उत्पादनको १२% भन्दा बढी भाग ओगटेको छ । अर्को तर्फ वैदेशिक रोजगारलाई अस्वस्थ्यकर अभ्यासको दृष्टिकोणबाट हेरिएको छ । धेरै जसो सोझासाझा गाउँका जनताहरू विश्वासघात र ठगीको सिकार बनिरहेका छन् । जे भएता पनि वैदेशिक रोजगार ग्रामीण मानिसहरूको लागि तिनीहरूको गाउँको जीविकासँग समायोजन गर्न एक प्रतिष्पर्धात्मक प्रविधि बन्दै गएको छ । धेरैजसो श्रमिक प्रवासीहरू बाहिर देश आर्थिक उद्देश्यले मात्र नभै त्यसको अतिरिक्त संस्कृति, जीवनशैली र जीवनका तरिकामा रुपान्तरण ल्याउने उद्देश्यले पनि गएका हुन्छन् । वैदेशिक रोजगारबाट मात्र देशमा धेरै सामाजिक, आर्थिक प्रभावहरू पर्दछन् । यस्ता प्रभावहरू एउटै सिक्काको दुई पाटा भन्ने उखान जस्तै गरी सकारात्मक, नकारात्मक दुवै पर्दछन् । यस अध्ययनका उद्देश्यहरूले वैदेशिक रोजगारको अवस्था र प्रवृत्ति निर्धारण गर्न सहयोग पुग्ने छ । अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्न अनुसार छन् । वैदेशिक रोजगारमा जान प्रवाव पार्ने कारणहरू विश्लेषण गर्नु, परिवारमा आएको सामाजिक, आर्थिक प्रभाव पहिल्याउनु र युवाशक्ति विदेशीनाले स्थानीय जन जीवनमा परेको प्रभाव उल्लेख गर्नु रहेको छ । यो सूक्ष्म तहको अध्ययन पर्वत जिल्लाको देउपुर गा.वि.स. वडा नं. ५ र ९ मा गरिएको छ । जुन जिल्लाको सदरमुकाम कुश्माबाट १२ कि.मी. पूर्वमा पर्दछ । पोखरा-बाग्लुङ्ग राजमार्गले अध्ययन क्षेत्रको वडा नं. ९ भएर गएको छ । यो गा.वि.स. धेरै जात जातिहरू मिलेर बनेको छ । जस्तै ब्राम्हण (६३%), क्षेत्री (२४%), जनजाति (६%), दलित (५%) र अन्य (२%) रहेका छन् । यहाँका अधिकांश मानिसहरू कृषि पेशामा

संलग्न छन् तर कृषि पेशा गुजारा प्रकृतिको मात्र छ । दलित जातजाति उनीहरूको परम्परागत कार्य कपडा सिलाउने, कृषि औजार बनाउने र ज्यालादारी रुपमा खेतीपातीको काम गर्ने गर्दछन् ।

अध्ययन क्षेत्रमा उद्देश्य मूलक नमूना छनौट विधिको प्रयोग गरी ७५ घर परिवारका व्यक्तिहरूलाई छनौट गरिएको थियो । प्रवासीहरू खाडी राष्ट्रहरू, मलेसिया र अन्य देशबाट आएका थिए । जम्मा उत्तरदाताहरूमध्ये बहुमत ब्राम्हण (४४%), क्षेत्री (१७.३%), मगर (१२%), दलित (१०.७%) र गुरुङ्ग (२.७%) रहेका छन् । तुलनात्मक रुपमा दलितको तुलनामा ब्राम्हण, क्षेत्री, गुरुङ्ग, मगरको आर्थिक स्थिति राम्रो छ । दलितहरूको जमिनमा पहुँच कम छ । त्यसैले वैदेशिक रोजगार उनीहरूका लागि आय आर्जन गर्ने आर्थिक अवसर भएको छ । जग्गा जमिनको सम्बन्धमा ६.७% उत्तरदाताको जमिन छैन भने १०.७% उत्तरदाताको ५ रोपनिभन्दा कम जमिन छ । ४९.३३% उत्तरदातालाई खाद्यन्नको अभाव छ भने ४९.३३% उत्तरदातालाई मुस्किलले उनीहरूकै उत्पादनले पुग्दछ । १.३४% उत्तरदाताको मात्र आवश्यकता भन्दा बढी खाद्यन्न छ । उक्त खाद्यन्न संकट हुने उत्तरदाताको संख्याको तुलनामा अपर्याप्त छ । प्रवासी उत्तरदाताको उमेरको सम्बन्धमा सबै उत्पादनमूलक उमेर समूह (१५-५९) का छन् । तर सबभन्दा बढी (४२.४१%) उत्तरदाताहरू २५-३५ वर्ष उमेर समूहका छन् । उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति विभिन्न किसिमको छ । जस्तै साक्षर (१२%), नि.मा.वि. (२२.७%), एस.एल.सी. (१७.३%), प्रमाण पत्र तह (४५.३%) र स्नातक र सो भन्दा माथि (२.७%) योग्यताका छन् । वर्तमान अवस्थामा युवा र शिक्षित जनशक्ति बाहिर देश जाने प्रवृत्ति उदय भएको छ ।

वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि कुनै एउटै मात्र कारण छैन । विभिन्न कारणहरूले यसलाई जन्माएको हो । वैदेशिक रोजगारमा जानुका कारणमा बहु उत्तरहरू आएका छन्, जस्तै ५८.६६% ले बेरोजगारी, ४०% ले खाद्यन्नको अभाव, ४०% ले खर्चमा वृद्धि, ४०% ले ऋण तिर्न, १७.३ % ले असुरक्षा र विद्रोह, १७.३ प्रतिशतले असुरक्षा र विद्रोह, १७.३ प्रतिशतले सुविधाको अभाव र १०.७% ले पारीवारिक तथा सामाजिक द्वन्द्वको कारण वैदेशिक रोजगारमा गएको बताएका छन् । स्रोत साधनको कम पहुँच आम गरीबीले धेरै घर परिवारलाई ऋणमा डुवाएको छ । त्यसैले ८९.३% उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि विभिन्न स्रोतबाट ऋण लिएको देखिन्छ । दलितहरूले पैसावाल व्यक्तिहरूसँग उच्च व्याजदरमा ऋण लिन बाध्य भएका छन् । अध्ययन क्षेत्रमा ऋणग्रस्तता पनि वैदेशिक रोजगारको कारण बनेको देखिएको छ । वर्तमान अवस्थामा राजनैतिक विद्रोह धम्की जस्ता पनि वैदेशिक रोजगारका कारण बनेको छ । सामान्यतया गाउँका युवाहरू विद्रोहबाट प्रभावित भएका थिए । त्यसकारण उनीहरूले एक हातमा नगद आर्जन

गर्न र अर्को तर्फ विद्रोह र द्वन्दबाट उनीहरु सुरक्षित हुनको लागि वैदेशिक रोजगारलाई छनौट गरेका छन् ।

यस्तै गरी वैदेशिक रोजगारको लागि उत्तरदाताको लगानी ३०,०००।- देखि लिएर १,३०,०००।- सम्म विभिन्न प्रकारले गरेका छन् । जम्मा उत्तरदाताहरु मध्ये ८९.३% उत्तरदाताहरुले वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि ऋणको प्रयोग गरेका थिए भने बाँकी उत्तरदाताले आफ्नै खर्चको व्यवस्था गरेका थिए । विशेष गरी दलित जातिहरुले यस उद्देश्यका लागि उच्च व्याजदरमा ऋण लिएका थिए । त्यस्तै गरी वैदेशिक रोजगारको मासिक आम्दानी ८००० देखि बढीमा २०००० सम्म विभिन्न भएको पाइयो । अधिकांश उत्तरदाताहरुको (५०.७%), तलब ८००० देखि ११००० सम्म रहेको छ । वैदेशिक रोजगारमा विताएको औसत समय प्रति उत्तरदाता २.७ वर्ष औसत आम्दानी प्रति व्यक्ति ५ लाख २१ हजार पाईयो ।

वैदेशिक रोजगारले पारेको प्रभावको सम्बन्धमा सकारात्मक, नकारात्मक दुवै खालको प्रभाव पारेको पाइयो । गाउँमा पारेको नकारात्मक प्रभावमा कृषि उत्पादनमा असामान्य रुपमा कमी आएको देखियो । यस तथ्य अनुसार ७३.३ प्रतिशत उत्तरदाताले परिवारको सदस्यको अनुपस्थितिले कृषि उत्पादन घटी रहेको बताएका छन् । मौलिक प्रविधिको विनास र परनिर्भरताको वृद्धि वैदेशिक रोजगारको परिणति हो । सामान्यतया कृषि कार्यमा श्रमको आदान प्रदान, परम्परागत सिलाई, औजार बनाउने इत्यादि पेसा संकटमा परेको छ । यस्तै गरी उदासी संस्कृतिको प्रवेश, विदेशी उत्पादनको उच्च प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति ईत्यादी गाउँमा वैदेशिक रोजगारको नकारात्मक प्रभाव पाइयो । उनीहरु धेरै महत्वाकांक्षी र उनीहरुले घरेलु काम, काज र कृषि कार्यमा भन्दा आनन्द र मनोरञ्जनमा बढी रुचि राख्दछन् ।

कार्यक्षेत्र अध्ययनको समयमा वैदेशिक रोजगारले घर परिवारको आर्थिक अवस्थामा प्रशस्त योगदान पुऱ्याएको पाइयो । ७८.७ प्रतिशत उत्तरदाताले वैदेशिक रोजगार बढी जीवनस्तरमा परिवर्तन आएको बताएका छन् । प्रवासीहरुले विप्रेषणको प्रयोग बहुउद्देश्यको लागि गरेका छन् । विशेष गरी उनीहरुले विप्रेषणको प्रयोग घर परिवारको खर्च शिक्षा ऋण तिर्न, घर मर्मत तथा निर्माण गर्न, व्यवसायमा लगानी र जमिन किन्नको लागि गरेका छन् । वैदेशिक रोजगारको कारणले घर परिवारको सम्पत्ती र सुविधाहरुमा ठूलो परिवर्तन आएको छ । यस्तै गरी १६% प्रवासीहरुले वैदेशिक रोजगारमा रहँदाको अवस्थामा सीपको विकास गरेका छन् । धेरै जसोले आफूले सिकेको सीप गाउँमा उपयोग गरेका छन् । यसकारण वैदेशिक रोजगार मात्र विप्रेषण संकलन गर्न नभई प्रविधि र विचारमा परिवर्तन गर्नु पनि रहेको छ ।

धेरै जसो उत्तरदाताहरूले वैदेशिक रोजगारको नामबाट धेरै समस्याहरूको सामना पनि गर्नु पर्यो । जम्मा ७५ उत्तरदाताहरूमध्ये ४९.४ प्रतिशत उत्तरदातामा आफूहरू ठगिएको अनुभव छ । यस्ता ठगिएका मुद्दाहरूमध्ये ८ प्रतिशतले राहदानी गुमाएको दावी, ८ प्रतिशतले पैसा गुमाएको दावी, २.७ प्रतिशतले दलाल र मेन पावर एजेन्सीको नक्कली कागजातको कारण तत्कालै फर्कनु परेको दावी गरेका छन् । यस्तै गरी ६२.६% उत्तरदाताले काम गर्ने ठाउँमा कुनै विमाको व्यवस्था नभएको बताएका छन् । यसको अतिरिक्त धेरै उत्तरदाताले बताएका छन् । यसको अतिरिक्त धेरै उत्तरदाताले बताएका छन् । गन्तव्य स्थलमा उनीहरूसँग शारीरिक यातनाको ४ प्रतिशत अनुभव र आर्थिक शोषणको ४५.४ प्रतिशत अनुभव छ ।

यद्यपि तुलनात्मक रूपमा वैदेशिक रोजगार धेरै सकारात्मक प्रभावहरू छन् तर आउँदा वर्षहरूमा यसमा भएका बाधा र अप्ठ्याराहरू हटाएर धेरै स्वच्छ सजिलो र निष्पक्ष बनाउन नेपालको लागि ठुला चुनौतीहरू छन् ।

७.२ निष्कर्ष

वैदेशिक रोजगारको आम्दानिको रूप अस्वीकार गर्न नसकिने गाउँको सार्थक आर्थिक पुरक हो । अधिकांस गाउँका घर परिवारहरूमा छेउछाउमा आवश्यकताहरू सन्तुष्ट हुन सकेका छैनन् । सुरक्षित र पोषणयुक्त खाद्यपदार्थको सन्दर्भमा उनीहरू पूर्ण रूपमा खाद्य सुरक्षित छैनन् । कृषिले मात्र ग्रामीण जीविकाको गुजारा चल्न सक्दैन । गाउँको गुजारा कृषि कार्यले निम्नतम तहको खाद्यन्न र कपडाको आवश्यकता पूरा गर्न अपर्याप्तता हुन्छ । जमिनको आकार सानो र घरेलु आम्दानी घट्नु गाउँको खाद्य असुरक्षाको प्रमुख कारण हो । गाउँले मानिसहरूको जीविका पूर्णरूपमा कृषिमा हुन सक्दैन । त्यसैले घर परिवारको आर्थिक पक्ष विभिन्न स्रोतको आम्दानीमा सम्मिलित छ । गाउँमा निम्न कृषि उत्पादन, कृषि क्षेत्र र गैर कृषि क्षेत्रमा रोजगारीको अभावले गर्दा गाउँका मानिसहरू सिमा बाहिर जान बाध्य भएका छन् । जीविकोपार्जनको लागि गुजारा चलानउका लागि वैदेशिक रोजगार महत्वपूर्ण आर्थिक विकल्प भएको छ । विप्रेषणले परिवारले चाहेका तत्कालीन आवश्यकताहरू पूरा गर्न ठूलो योगदान पुऱ्याएको छ । विप्रेषणले गाउँको कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न पनि सहयोग पुऱ्याएको छ । त्यसैले श्रम वसाई सराई उनीहरूको जीविका चलाउने आधार बनेको छ । बाहिर देशको श्रम वसाइसराइ वढी सम्पत्ति संकलन गर्नको लागि नभै सामान्य जिउनको लागि मात्र भएको छ । ऋतु अनुसार गरिने वसाई सराईले उनीहरूको उद्गम स्थल छोड्न मन पराउँदैनन भने वैदेशिक श्रम वसाइ सराइले यसको लागि प्रतिस्पर्धा गर्दछ । यसको लागि

परिवारको संलग्नतालाई सँधै प्राथमिकता दिइन्छ। विप्रेषणले उनीहरूको अन्य जीविकोपार्जन गर्ने सम्पत्तिको पहुँच बढाउँदछ। अध्ययन क्षेत्रका मानिसहरू वैदेशिक रोजगारबाट परिचित छन्। देउपुर गा.वि.स.मा वैदेशिक रोजगार समकालीन रूपको जीउने आधार बनेको छ।

बढिरहेको आम गरीबी र बेरोजगारीले ठूलो हदमा वैदेशिक रोजगारलाई बढाएको छ। यद्यपि बाँच्नको लागि गतिशीलता, भईरहेको सामाजिक सम्बन्ध, ग्रामीण मानिसहरूको नक्कल गर्ने प्रवृत्ति, प्रतिरोध सहितको सिमा व्यवस्था आदिले वैदेशिक रोजगारको संवेदना जन्माउँदछ। सर्वप्रथम वसाइसराइको अस्वस्थकर प्रक्रियाको बातावरणले धेरै सोभा साभा मानिसहरूको जीवनलाई विध्वंस पारेको छ। वैदेशिक रोजगारमा धोका दिने ठगी गर्ने विषयहरू सामान्य भएका छन्। यसको अतिरिक्त नेपालबाट श्रम वसाइसराइ गर्नेहरूको धेरै थोरै गन्तव्यस्थलमा सुरक्षा र संरक्षणको अधिकार अर्को सामान्य समस्या हो। मौलिक संस्कृति र प्रविधिको विनास, पर निर्भरता प्रवृत्तिको विकास र युवाहरूको तीव्र बहिरगमन, कार्यक्षमता र प्रयोजन युवाहरू सिमावाहिर जान बाध्य पारिने नेपालको आउँदा दशकको दुर्भाग्य मानिने छ।

अन्तिममा वैदेशिक रोजगार त्यस्तो स्रोत हो। जसले नेपालका घर परिवारको आर्थिक अवस्थामा उच्च योगदान पुऱ्याएको छ। तर यो पेशामा स्वस्थकर र प्रतिस्पर्धात्मक तरिकाले उन्नति गर्नको लागि यसमा धेरै चुनौतीहरू छन्।

७.३ सुभावहरू

यो अध्ययनबाट पत्ता लगाइएको आधारमा उल्लेखित सुभावहरू तयार पारिएका छन्।

✎ ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूलाई स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने स्रोत साधन प्रयोग गरी घरेलु उद्योग स्थापना गर्नको लागि सरकारले स्वीकृति र प्रोत्साहन दिनु पर्दछ। जसले गर्दा ग्रामीण क्षेत्रको वैदेशिक रोजगारको प्रवाहालाई घटाउने छ। घरेलु उद्योगको लगानी (ऋण, सीप, तालिम इत्यादि) को सुहाउँदो नीति निर्माण गर्नु पर्दछ। जसले गर्दा राष्ट्रको एक भागको विकास हुनेछ।

✎ सरकारले विदेशी देशहरूसँग वृहत कुटनैतिक सम्बन्ध स्थापना गर्नुपर्दछ। विशेष गरी खाडी राष्ट्रहरूसँग नेपाली कामदारहरूलाई काम गर्ने ठाउँमा राम्रो सुविधा र अधिकारको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। सरकार गन्तव्य देशहरूसँग भएको सम्झौता अनुसार नेपाली कामदारको कामको घण्टा अधिकतम ज्याला सुरक्षा र विमाको वारेमा संवेदनशील हुनु पर्दछ।

- ✘ मेनपावर एजेन्सीको क्रियाकलापहरूमा कडा परीक्षा र निरीक्षण गर्नु पर्दछ । कार्य कुशलताको आधारमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । जुन खराव र असल कामको मूल्याङ्कनले उनीहरू बीचको वैदेशिक रोजगारको नामबाट जो नराम्रोसँग ठगिएका छन्, तिनीहरूलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- ✘ सरकारले नेपालीहरू वैदेशिक रोजगारमा जाने देशहरूको वर्गीकरण गर्नु पर्दछ र ती देशहरूमा कामदारहरूले गर्नुपर्ने निम्नतम र उच्चतम लगानीको घोषणा गर्नुपर्दछ ।
- ✘ देशका विभिन्न कुना काप्चाहरूमा धेरै भन्दा धेरै प्राविधिक र व्यवसायिक तालिम केन्द्रहरूको स्थापना गर्नुपर्दछ । जसले गर्दा बाहिर देश जान चाहना हुने व्यक्ति उक्त तालिमबाट दक्ष र सिपालु भै गएमा वढी आम्दानी गर्न सक्नेछन् । यसको साथै मेनपावर एजेन्सीहरूले पनि छोटो अवधिको कामको आवश्यकताको आधारमा व्यवसायिक तालिम प्रदान गर्नुपर्दछ ।
- ✘ धेरै जसो ग्रामीण मानिसहरू वैदेशिक रोजगारको लागि लगानी गरी दिने पैसावाल व्यक्तिले उच्च व्याजदर लगाउने भएकोले उनीहरूबाट नराम्रोसँग ठगिएका छन् । यो प्रवृत्तिको विकासले ग्रामीण जनताहरूको लागि नयाँ आर्थिक शोषणको रूप बनेको छ । यस्तो प्रवृत्तिलाई सरकारले निरुत्साहित पारी कम व्याजदरमा सरकारले व्यवसायिक सहायता उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।
- ✘ वैदेशिक रोजगारमा जम्मा कति मानिसहरू गएका छन्, गणना गर्ने विश्वासनीय स्रोत छैन । रोजगारमा गएका मानिहरूको तथ्याङ्क साँच्चै को गएका मानिसहरूको संख्याभन्दा कम छ । यस विषयमा श्रम विभाग संवेदनशील हुनु पर्दछ । सरकारका स्थानीय निकायहरू गा.वि.स./नगरपालिकाले यसको विवरण राख्नु पर्दछ । श्रम विभागले यसको निरीक्षण गर्नुपर्दछ,
- ✘ विप्रेषणको परिणामले ठूलो संख्यामा विदेशी मुद्रा देशमा प्रवाहा हुन्छ तर उक्त रकम उत्पादनमूलक कार्य र आम्दानी बढाउने कार्यमा उपयोग हुन सकेको छैन । त्यसकारण मानिसहरूलाई उनीहरूको विप्रेषण उत्पादन कार्यमा लगानी गर्ने साहस बढाउन सरकारले सुहाउँदो बातावरण र नीतिहरू निर्माण गर्नु पर्दछ ।
- ✘ अधिकांश घर परिवारहरू गुजारा प्रकारको परम्परागत विधिको कृषि पेशामा निर्भर छन् । त्यसकारण कृषकलाई व्यवसायिक र प्राविधिक सहयोग पुऱ्याई परम्परागत कृषिलाई व्यावसायिक कृषिमा परिणत गर्न सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ । यसको लागि ग्रामीण कृषकलाई कृषि तालिम, सिंचाई सुविधा, उन्नत बीउ र कृषि ऋणको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

Reference

- Adhikari, R.P.(2007). Nepalis in Foreign Employment. A case study of Dhikurpokhari V.D.C Kaski (A dissertation submitted to department of Sociology/Anthropology P.N.C. Pokhara)
- Ale, L.B, (2004). Foreign Labour Migration: A Case Study of Pumdi-Bhumdi VDC Kaski. (A dissertation Submitted to T.U., Dep. of Geography)
- Asha B, & Karnitkar, T.(1998). "Principle of Population studies", New Delhi Himalayan publishing House.
- Carl K.L & Byrlee (1970) "Rural Employment Migration and economic development : Theoretical Issues and Empirical Evidence from Africa"
- CBS, (2003). "Population Monograph of Nepal", vol-11, Kathmandu, CBS.
- Cheetri, R.B(1987). "Migration adaptation and sociocultural change . The case study of Thakali in pokhara " Occasional paper in sociology/Anthropology vol. 1:43-68.
- Collinson, sarah,(1994). Europe and International Migration. Royal Institute of International Affairs, London.
- Dahal, R,N.K. Rai & A. Manzardo (1977). "Land and Migration in Far Western Nepal" . Institute for Nepal and Asia Studies (INAS), T.U. Katmandu.
- David, H.P.(1970). "Involuntary International Migration : Adaptation of Refugees" Beverley Hills, California, Sage publication pp. 73-95.
- Devkota, O.P, et.al. (2003). "Impact of Community Forest on livelihood in the Middle Hills of Nepal". Journal of forest and Livelihood, vol. 3:64-75,
- Fawcett, J.T.(1989). "Networks Linkage and Migration System". International Migration Review, vol.23(3):671-680.
- Gautam, K.P.(1999) Labour Migration to India ; A Case Study on emigration from Kadebes V.D.C, Baglung. (A Dissertation submitted to T.U. Department of Sociology.
- Giddens, A. (2001). Sociology, backwell publisher Limited, UK.
- Graner, F & K.B Karmacharya (2001). "Nepalis Household economy; agriculture wage Labour and Remittance Economic Journal of Nepal vol.24 (4) :167-185.
- Gurung, S.B. & H. Buchman (1973) " Cause and impact of Migration ; L preliminary survey in surkhet Region" CEDA, T.U. Kathmandu.
- Himal south asia, (1997). Journal vol. 10.
- K.C., B.K. & Suwal, B.R.(1996). "Migration and Urbanization in Nepal" population and Development in Nepal, vol. 3, Pp, 11-27.

- Kansakar, V.B.S.(1982). "Emigration, Remittance and Rural Development"(CEDA), TU Kathmandu.
- Lee, E.S(1966). A Theory of Migration in Demography. J.A. Jackson(ED), Cambridge Univercity press vol. III.
- Manu, Manusmriti . Baranasi publication, Banaras(Chapter 2, Vers:240)
- MC Dougal, C(19680. "village and household Economy in far western Nepal " T.U, Kirtipur, Nepal.
- नेपाल राजपत्र, (वि.सं. २०५६) "वैदेशिक रोजगार नियमावली" नेपाल सरकार, सिंह दरवार काठमाण्डौ ।
- New Ear (1981)."Internal and International Migration in Nepal" Kathmandu, (Mimeographed).
- NPC, (1998). "Migration Statisties from Demographic sample Survery" 1986187, Kathmandu.
- Perry, Lindy L. (1997). "Nepal around the world, Emphasizing Nepali Christians of the Himalayas" Kathmandu, R.C.Timothy.
- Petterson, W (1997). E.G. (1997) . The Law of migration Journal of Rayal Statistical Society, Vol.48 No.2.
- Rao, C.N. Shankar(2000). Sociology Primary Principles. S. Chand and Company LTD NewDelhi, India.
- Seddon, D.Et.A1(2001). "the new Lahure, Foreign employment and Remittance Economy of Nepal " Nepal Institute of Development Studies (NIDS), Kathmandu.
- Seddon, D.(2001). Migration and Remittance". The economic Journal of Nepal, Vol. 26(2): 85-103.
- Shahi, B.B.(2004). Lobour Migration as livelihood strategy. A Study of Lakendra V.C.C, Dailekh. (A dissertation Submitted to T.U Dept. of Anthropology.)
- Shryock. H.& Segal (1971) Method and material of Demography, wales, East, west publication.
- Singh, M.L. (1998). "Emigration from Nepal; Some Major issues". Journal of population Development, Vol 9:37-47.
- Stark, O. Failor (1989), The migration of Labour. carne-well publication, Padstow.
- Subedi, B.P (1991). "International Migration in Nepal toward an Analytical Framework". Contribution to Nepali is studies, Vol. 18 91) : 83 - 102.

- Subdi, B.P (1999). "An Anthro-geographic Approach to Territorial Mobility, Examples from Rural Nepali Community".Kathmandu,Sociological & anthropological society (SASON).
- Subedi, B.P (2003). "International Labour Migration from Nepal, Emerging patterns and Trends."In Isikawa, youshitaka (Ed), Comprehensive Change migration in Asia and Pacific Region, Kyoto, Kyoto, Department of Geography, Kyoto university.
- Swift, J. (1989). Why are Rural People Vulnerable to Famine Institute of Development studies (IDS) Vol. 20:8-15.
- Todara, M.P (1969). "A model of labour migration in Urban Employment in less developed countries". American Economic Review, Vol. 59:138-148.
- U.N. (1999). "Asian migrant year Book". U.N. Publication, New york.
- U.N. (2002). "U.N. Migration Report". U.N. Publication, New york.
- Weiner. M (1973). "Political Demography of Nepal". Asian survey, Vol. 13 No. 6 PP. 617-630 (Quoted from Subedi, B.P., 1991)
- World Bank, (2006). Nepal Development policy Review, Restrating Growth and Poverty Reduction. Wasington D.C.

अनुसूची १

घरधुरी सर्वेक्षणको प्रश्नावली

वैदेशिक रोजगारको अवस्था र प्रभाव

(देउपुर गा.वि.स. पर्वतको समाजशास्त्रीय अध्ययन)

अनुसन्धानकर्ता : रामप्रसाद गौडेल, पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा

अर्न्तवार्ता अनुसूची

मिति :-

नमूना नम्बर :-

१) सामान्य परिचय :

घरमूलीको नाम :-

पेशा :-

धर्म :-

उत्तरताताको नाम :-

जात/जातीयता :-

वैवाहिक स्थिति वैदेशिक रोजगार अगाडि :-

शैक्षिक स्थिति :-

२) पारीवारिक विवरण :-

क्र.सं.	लिङ्ग	उमेर	वैवाहिक स्थिति	शिक्षा	पेशा	कैफियत
१.						उत्तरदाता
२.						
३.						
४.						
५.						
६.						

३) तपाईंसँग कस्तो प्रकारको खेतीयोग्य जमिन छ ? कृपया तपाईंको जग्गाको विवरण दिनुहोस् ।

क्र.सं.	जग्गाको प्रकार	क्षेत्रफल हल/रोपनि	आफ्नै	अन्यको भाडामा
१.	खेत			
२.	वारी			
३.	खरवारी			
जम्मा				

४) तपाईंको परिवारमा वस्तुभाउ कति छन् ?

क्र.सं.	प्रकार	संख्या
१.	राँगो	
२.	भैंसी	
३.	गाई	
४.	गोरु	
५.	वाखा	
६.	भेडा	

५) तपाईंको परिवारमा खाद्यन्नको अवस्था कस्तो छ ?

क) पर्याप्त ख) अभाव ग) आवश्यकभन्दा बढी

यदि अभाव छ भने , कसरी व्यवस्थापन गर्नुहुन्छ ?

६) वैदेशिक रोजगारको लागि कहिले र कुन देशमा जानु भएको हो ?

क) देश ख) गएको मिति

७) किन तपाईंले त्यो देश रोज्नु भयो ?

क) सजिलै काम पाउन सकिने ख) साथी तथा नातेदारहरु भएर

ग) राम्रो आमदानी हुने तलवमान भएर घ) कम खर्चमा सजिलै जान सकिने

८) तपाईं वैदेशिक रोजगारीमा जानु अगाडि ऋण लागेको थियो ?

क) थियो ख) थिएन

यदि थियो भने कति रुपैया

व्याजदर स्रोत

९) वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि तपाईंको पेशा के थियो ?

क) पेशा ख) पेशाको प्रकृति

१०) तपाईं वैदेशिक रोजगारमा जाने बेलामा कति वर्षको हुनुहुन्थ्यो ?

११) वैदेशिक रोजगारमा जानको लागि कहाँबाट सूचना प्राप्त गर्नु भयो ?

क) संचार माध्यम ख) स्थानीय दलाल ग) नातेदार/साथी

१२) वैशेशिक रोजगारमा किन जानुभयो ?

क) बेरोजगारी

ख) खाद्यान्नको अभाव

ग) आम्दानी बढाउन

घ) ऋण तिर्न

ड) सुविधाका अभाव

च) सुरक्षा

छ) पारिवारिक तथा सामाजिक द्वन्द

१३) वैदेशिक रोजगारीमा जानको लागि लाग्ने खर्च कहाँबाट जुटाउनु भयो ?

क्र.सं.	स्रोत	जम्मा रुपैया	व्याजदर	उत्तर दाताको संख्या
१.	आफ्नै खर्चमा			९
२.	वैंक ऋण			१
३.	व्यक्ति			६५
४.	जग्गा जमिन विक्री			
५.	जम्मा लगानी			

१४) वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रक्रियामा कहीं कतै ठगिनु भएको हो कि ?

क) हो

ख) होइन

यदि ठगिनु भएको हो भने कसरी ?

१५) के तपाईं पुगेको ठाउँमा सम्भौता पत्रमा उल्लेख भए अनुसारको काम पाउनु भएको हो ?

क) हो

ख) होइन

१६) के तपाईं पुगेको ठाउँमा तत्कालै काम पाउनु भएको हो ?

क) हो

ख) होइन

१७) तपाईं पुगेको ठाउँको कामको वर्णन गर्नुहोस् ।

क्र.सं	कार्य क्षेत्र	दैनिक कार्य घण्टा	अतिरिक्त समय घण्टा	मासिक तलव	कार्य अवधि
१.	कृषि				
२.	होटल				
३.	घर				
४.	निर्माण				
५.	उद्योग				
६.	यातायात				
७.	अन्य				

१८) के तपाईंलाई तलव नियमित रुपमा उपलब्ध गराइएको हो ?

क) हो

ख) होइन

होइन ।

१९) के तपाईले आफ्नो योग्यता र सीप अनुसारको काम पाउनु भएको हो ?

क) हो

ख) होइन

२०) कार्यक्षेत्रमा दुर्घटना र नराम्रो क्षती भएमा त्यसको विरुद्ध विमाको व्यवस्था भएको छ ?

क) छ

ख) छैन

२१) वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि कस्तो घर थियो र पछाडि कस्तो घर छ ?

क्र.सं.	प्रकार	अगाडि	पछाडि
१.	आर.सि.सि.	७	१८
२.	खरको	८	२
३.	ढुङ्गाको	६०	५५

२२) वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि र पछाडि घरेलु सम्पत्तिको अवस्था कस्तो थियो ?

क्र.सं.	प्रकार	अगाडि	पछाडि
१.	टेलिभिजन	२१	६२
२.	भि.सि.डि/भि.सि.आर.	११	५३
३.	एल.पि.ग्याँस	१७	३६
४.	कम्प्युटर	१	५
५.	सवारी साधन	१	२
६.	गोबर ग्याँस		१
७.	चर्पी, स्नान	६९	७०

२३) के तपाईले अहिले बचत गर्नु भएको छ ?

क) छ

ख) छैन

यदि छ भने कति रु..... कहाँ

२४) के तपाई पुगेको ठाउँमा कुनै रुपैयाको शोषणको शिकार बन्नु भएको छ कि ?

क) छ

ख) छैन

२५) विदेशमा रहँदाको अवस्थामा कुनै नयाँ सीप सिक्नु भएको छ ?

क) छ

ख) छैन

यदि छ भने कस्तो प्रकारको सीप

अहिले सीपको उपयोग भएको छ

२६) वैदेशिक रोजगारमा तपाइले कति वर्ष विताउनु भयो

२७) वैदेशिक रोजगारबाट जम्मा कति रकम कमाउनु भयो ?

२८) वैदेशिक रोजगारबाट कमाएको रकम कुन क्षेत्रमा लगानी गर्नु भयो ?

क्र.सं.	लगानीको क्षेत्र	अन्दाजी रकम	कैफियत	उत्तरदाताको संख्या
१.	घरेलु सम्पत्ति / दैनिक खर्च			६०
२.	शिक्षा			६०
३.	ऋणको भुक्तानी			५८
४.	मरमत/घर निर्माण			५८
५.	बचत			२४
६.	व्यापार			१८
७.	सवारी साधन			८

२९) घरमा तपाईंको अनुपस्थितिले तपाईंको परिवारले के कस्ता अफयारोको सामना गर्नु पर्यो ?

(क) असुरक्षाको महसुस (ख) निर्णय गर्न गाह्रो

(ग) मानिसक तनाव/दुःख (घ) आर्थिक कठिनाई

३०) तपाईंको अनुपस्थितिले कृषि उत्पादन घट्दै गइरहेको छ ?

(क) छ (ख) छैन (ग) जस्ताको तस्तै छ

३१) वैदेशिक रोजगारपछि तपाईंको जीवन स्तरमा सुधार आएको छ ?

(क) छ (ख) छैन

३२) वैदेशिक रोजगार पछि तपाईंको पेशामा परिवर्तन आएको छ ?

(क) छ (ख) छैन

३३) तपाईंको अनुपस्थितिले समाजले के कस्ता अफयारोको सामना गर्नु पर्यो ?

(क) असुरक्षाको महसुस (ख) निर्णय गर्न गाह्रो

(ग) श्रम दान गर्ने मान्छेको कमी (घ) अन्य

३४) तपाईं नभएको बेला गाउँको विकासको अवस्था कस्तो रह्यो ?

(क) तीव्र (ख) मन्द (ग) अति न्यून

३५) तपाईं विदेशमा गएर आएपछि धर्म परिवर्तन गर्नु भएको छ ?

क) छ ख) छैन

यदि छ भने कुन धर्मबाट प्रभावित हुनु भएको छ ?

३६) रोजगारीको लागि विदेश जानाले तपाईंलाई कुनै गम्भीर रोग लागेको छ कि ?

क) छ ख) छैन

यदि रोग लागेको छ भने कुन रोग लागेको छ ?

३७) तपाईं वैदेशिक रोजगारबाट फर्केपछि तपाईंको शारीरिक अवस्था कस्तो रह्यो ?

क) शारीरिक तन्दुरुस्त ख) शारीरिक अशक्तता

ग) रोगले सताइरहेको घ) सामान्य अवस्था

३८) विदेशमा रहँदाको अवस्थामा कुनै नयाँ भाषा सिक्नु भएको छ ?

क) छ ख) छैन

यदि छ भने कुन भाषा सिक्नु भएको छ ?

३९) वैदेशिक रोजगारमा जानाले घरको कृषि कार्यमा आइपरेका समस्याहरु के के हुन् ?

.....

४०) तपाईं जस्ता युवा विदेशिदा राष्ट्रको अवस्था कस्तो होला ?

क) आत्मनिर्भर ख) परनिर्भर

ग) कुनै असर पर्दैन

४१) तपाईं वैदेशिक रोजगारबाट फर्केपछि राष्ट्रप्रतिको दृष्टिकोणमा के अन्तर आयो ?

क) आफ्नो राष्ट्रको माया बढेर आयो ।

ख) राष्ट्रप्रति घृणा उत्पन्न भयो ।

ग) कुनै अन्तर आएन ।

४२) राष्ट्रको विकासको बारेमा के भन्नुहुन्छ ?

क) वैदेशिक रोजगारमा जानुपर्दछ ?

ख) स्वदेशमै वस्तु पर्दछ ।

ग) देशको स्रोतसाधनको परिचालन गरी रोजगारी दिलाउनु पर्दछ ।

४३) भविष्यमा फेरी वैदेशिक रोजगारीमा जाने योजना बनाउनु भएको छ ?

क) छ ख) छैन

यदि छ भने पहिलाको देशमा वा कुनमा

४४) वैदेशिक रोजगारप्रति तपाईंको धारणा के हो ?

क) सकारात्मक ख) नकारात्मक ग) मध्यम

४५) सीमा बाहिर रोजगारीको सिलसिलामा जाने व्यक्तिलाई के सल्लाह दिनुहुन्छ ?

.....

.....

अनुसूची -२

वैदेशिक रोजगारको अवस्था र प्रभाव : पर्वत जिल्ला देउपुर गा.वि.स को

समाज शास्त्रीय अध्ययन

समूह छलफलको लागि परीक्षण सूची

- १) वैदेशिक रोजगार जानका कारणहरु ।
- २) वैदेशिक रोजगारले कृषिमा पारेका प्रभावहरु
- ३) प्रवासीका परिवारले सामना गर्नु परेका कठिनाइहरु ।
- ४) वच्चाहरुको शिक्षा र अन्य वानीमा परेका प्रभावहरु ।
- ५) घर परिवार छुट्टी भिन्न सम्बन्धी परिवर्तनहरु ।
- ६) वैदेशिक रोजगारपछि रोजगारदाताको व्यवहारमा आएका परिवर्तनहरु
- ७) वैदेशिक रोजगारबाट पठाएको विप्रेषणको प्रयोग ।
- ८) प्रवासीका परिवारका सदस्यहरुमा उपभोगको ढाँचा र भौतिक सुविधाहरुको प्रयोगमा आएका परिवर्तनहरु ।
- ९) घर परिवारको सम्पत्तीमा आएको परिवर्तनहरु ।
- १०) वैदेशिक रोजगारको लागि अनुपस्थित रहेको अवस्थामा छिमेकको समर्थनको स्थिति ।

अनुसूची ३

वैदेशिक रोजगारको अवस्था र प्रभाव : पर्वत जिल्ला देउपुर गा.वि.स.को समाज शास्त्रीय अध्ययनको मुख्य जानकारहरूको परीक्षण सूची

- १) उपलब्ध स्रोतहरू, जीविकोपार्जन गर्ने मानिसहरूको रणनीति सहित गाउँले जीवनका बारेमा छोटो वर्णन ।
- २) आकर्षण र विकर्षण गर्ने तत्वसहित वैदेशिक रोजगारको कारण ।
- ३) वैदेशिक रोजगारको स्थिति र दायित्व (विश्वासघात र ठगीको सम्बन्धमा)
- ४) वैदेशिक रोजगारको सीप र दक्षता ।
- ५) वैदेशिक रोजगारबाट मानिसहरूको जीवन स्तरमा आएको प्रभाव (आधारभूत आवश्यकता, शिक्षा र घर परिवारको सम्पत्ति)
- ६) वैदेशिक रोजगारबाट गाउँमा परेको नकारात्मक प्रभाव
- ७) वैदेशिक रोजगार अगाडि र पछाडि दलितको स्थिति ।
- ८) विप्रेषणको प्रयोग र यसको प्रभाव ।
- ९) ग्रामीण वैदेशिक रोजगारको वर्तमान प्रवृत्ति ।
- १०) वैदेशिक रोजगारको सामाजिक चासो र एकतामा प्रभाव ।
- ११) प्रवासीको विषेश गरी खानेपानी, ड्रेस, शैली, सीप, पेशा र धारणा जस्ता व्यवहारमा आएको परिवर्तन ।

अनुसूची ४

वैदेशिक रोजगारकों अवस्था र प्रभाव : पर्वत देउपुर गा.वि.स. की समाज शास्त्रीय अध्ययन

समूह छलफलका सहभागीकी नामावली सूची

समूह (क)

- १) सूर्य प्रसाद चापागाई
- २) नन्दमाया पुन
- ३) भूपाल वि.क.
- ४) थानबहादुर वि.क.
- ५) मनबहादुर मल्ल
- ६) नममाया पुन
- ७) शिव पौडेल
- ८) नारायणप्रसाद चापागाई
- ९) कुन्ती खड्का
- १०) प्रेमप्रसाद चापागाई

समूह - ख

- १) गोविन्द चपाई
- २) दीपेन्द्र तिवारी
- ३) शान्ती वि.क.
- ४) बमबहादुर कार्की
- ५) अनिता वि.क.
- ६) मिनु कँडेल
- ७) सुमित्रा परियार
- ८) यशोदा चापागाई
- ९) विष्णु क्षेत्री
- १०) भीमप्रसाद शर्मा
- ११) प्रेमबहादुर पुन
- १२) बाबुराम तिमिल्सिना

अनुसूची ५

वैदेशिक रोजगारकी अवस्था र प्रभाव : पर्वत देउपुर गा.वि.स.की समाज

शास्त्रीय अध्ययन

मुख्य जानकारहरूको नामावली सूची

क्र.सं.	नाम	पद ठेगाना
१	गोविन्दबहादुर क्षेत्री	सचिव, देउपुर गा.वि.स. कार्यालय
२	नारायणप्रसाद पौडेल	ना.सु., कृषि सेवा केन्द्र, देउपुर, पातीचौर
३	निर्मला गैह्रे	ना.सु., पशु सेवा केन्द्र देउपुर, पातीचौर
४	रुद्रप्रसाद तिवारी	प्रा.स. देउपुर गा.वि.स. कार्यालय
५	प्रेम शर्मा सुवेदी	स्रोत व्यक्ति, नव जागृत उ.मा.वि. तिलाहार
६	दीपक शर्मा	शिक्षक, श्री जननेत्र मा.वि., देउपुर
७	रुद्रप्रसाद चापागाई	सामाजिक कार्यकर्ता, देउपुर गा.वि.स.
८	अम्बिका पौडेल	गृहिणी